

માતૃભાષા, ગાંધીજી અને સાંપ્રત સમય - વિશેષાંક

પ્રભુદ્ધ જીવન

YEAR : 5 ISSUE : 7 • OCTOBER 2017 • PAGES 60 • PRICE 30/-

ગુજરાતી-સંગ્રહ વર્ષ - ૫ (કુલ વર્ષ ૬૫) અંક-૭ • ઓક્ટોબર ૨૦૧૭ • પાનાં ૬૦ • કિંમત રૂ. ૩૦/-

માણસ ! માણસ ! બોલ,
ફરીને ગુજરાતી ભાષા બોલ,
ફરી ફરીને ગુજરાતી ભાષા બોલ,
બોલ માણસ, માણસની ભાષા બોલ.

- સિતાંશુ યશશંકર

મેં તારા નામનો ટકુકો અહીં છાતીમાં રાખ્યો છે
ભૂંસાવા ક્યાં દીધો કક્કો, હજી પાટીમાં રાખ્યો છે
મલક કંઈ કેટલા ખૂંદયા, બધાની ધૂળ ચોટી પડા
હજુયે મારો ધબકારો મેં ગુજરાતીમાં રાખ્યો છે
રઈશ મણીઆર

જિન-વચન

One who builds a house anywhere on the path is indulging in a doubtful activity. One should build a permanent house only at one's destination.

જો રાસ્તે મેં કहीं મી अपना घर बनाता है तो वह संदेहयुक्त होता है। अपना घर तो वहीं बनाना चाहिए जहाँ पहुँच कर मुकाम करने की इच्छा हो।

જો કોઈ રસ્તામાં ગમે ત્યાં ઘર બંધાવે તો તે સંદેહ ભરેલું કાર્ય ગણાય. જ્યાં પહોંચવું છે તે અંતિમ મુકામે જ કાકામનું ઘર બાંધવું જોઈએ.

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ 'જિન વચન' પ્રાંશિત માંથી

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

- શ્રી મુબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
- પ્રબુદ્ધ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સાથે ન જૂઠું એટલે નવા નામે
- તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
- પુનઃ પ્રબુદ્ધ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
- પ્રબુદ્ધ જેન નવા શીર્ષકે મન્યુ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- શ્રી મુબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૫ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૭માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૫માં વર્ષમાં પ્રવેશ
- ૨૦૧૩ એપ્રિલથી સરકારી મંજૂરી સાથે 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અંક સંયુક્ત ગુજરાતી-અંગ્રેજીમાં, એટલે ૨૦૧૩ એપ્રિલથી ગુજરાતી-અંગ્રેજી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વર્ષ-૫.
- કુલ ૬૫મું વર્ષ.
- ૨૦૦૮ ઓગસ્ટથી 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અને પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંસ્થાની વેબસાઈટ ઉપરથી જોઈ સાંભળી શકશો.
- 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં પ્રકાશિત લેખોના વિચારો જે તે લેખકોના પોતાના છે, જેની સાથે તંત્રી કે સંસ્થા સંબંધ છે તેમ માનવું નહીં.

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રજ્ઞાપ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જાનનાદાસ આમરચંદ બાંધી	(૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨)
ચંદ્રકાંત સુતરિયા	(૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭)
રતિલાલ સી. કોઠારી	(૧૯૩૭ થી ૧૯૩૭)
તારાચંદ કોઠારી	(૧૯૩૫ થી ૧૯૩૬)
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ	(૧૯૩૯ થી ૧૯૫૧)
પરમાશંદ કુંવરજી કાપડિયા	(૧૯૫૧ થી ૧૯૭૧)
જટુભાઈ મહેતા	
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ	(૧૯૭૧ થી ૧૯૮૧)
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ	(૧૯૮૨ થી ૨૦૦૫)
ડૉ. ધનવંત તિલકરાય શાહ	(૨૦૦૫ થી ૨૦૧૬)

આચમન

સ્વને હેરાન કરવાવાળા માનવો

એકવાર એક વૃક્ષોની ઝાડીમાં એક મનુષ્ય જઈ ચડ્યો. અને વૃક્ષોને જોઈને વિચારે ચડ્યો. આ વૃક્ષો કેવા સતત ટાંઠ, તડકો, વરસાદ બધુંજ સહન કરે છે? લાવ એકાદ વૃક્ષને પૂછું કે તમને આ બધું સહન કરવાની શક્તિ ક્યાંથી મળે છે?

એક વૃક્ષની સામે ઉભા રહીને તેણે તેને પૂછ્યું કે તમે આ બધું શું કામ અને કેવી રીતે સહન કરો છો? તમને આ સહનશક્તિને લીધે કોઈ લાભ કે પુણ્ય મળે છે?

વૃક્ષે જવાબ આપ્યો :- પાપ અને પુણ્યના વિચારો તો મનુષ્યને જ આવે છે. અમે તેની ચિંતા કરતા નથી. અમે તો ઉભા રહીને સહજતાથીજ આ બધું સહન કરીએ છીએ.

મનુષ્યએ વૃક્ષને આમ સહજતાથી સહન કરવાનું

કારણ પૂછ્યું અને તેને જાણવા મળ્યું કે પાપ પુણ્યના વિચારો મનુષ્યને જ આવે છે. વૃક્ષે કહ્યું "અમે અમારી જાતને સંતાવતાં નથી અને અમે એવો વિચાર પણ નથી કરતા. એ અમારો ધર્મ પણ નથી. અમારું જીવન તો ષણું મસ્ત છે. મનુષ્યએ આટલી ગરમી વરસાદ વગેરે સહન કરવા છતાં જીવનને મસ્ત કહેવાનું કારણ પૂછ્યું તો જવાબ મળ્યો -

હા, અમને જરૂર દુઃખ તો પડે છે પરંતુ અમે શાંતિથી બધું સહન કરી લઈએ છીએ. કારણ એનાથી બચવાનું અમારા હાથમાં નથી માટે જે આવે તે શાંતિથી સહન કરવાનું. મનુષ્ય ધર્મના નામે કપોને આર્મનજ આપે છે અને જાતને સંતાવે છે.

મનુષ્યને વૃક્ષનો જવાબ સાંભળી સહનશીલતા માટે માન ઉપજ્યું. ધર્મના નામે જાતને હેરાન કરવાવાળા મનુષ્યની નાસમજથી દુઃખનો અહેસાસ થયો."

હિંદી : સંત અખિતાભ અનુ. : પુષ્પાબેન પરીખ

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧.	માતૃભાષા સંવાદની ભાષા	ડૉ. સેજલ શાહ	૩
૨.	દિન પ્રતિદિન વિસરાતી જતી આપણી માતૃભાષા	જશવંત મહેતા	૬
૩.	'શુભ શુકન દિસે' - ક્યારે	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૧૦
૪.	આ હરખપદ્મડા મા-બાપો !-૫ડી જતી નથી કેમ મોલાતું ?	ડૉ. દિનકર જોષી	૧૪
૫.	ગાંધીજી, માતૃભાષા અને સાંપ્રત સમય	ડૉ. મોહનભાઈ પટેલ	૧૬
૬.	મનની ભાષા માતૃભાષા	શ્રી કનુભાઈ સૂચક	૧૮
૭.	ગુજરાતી ભાષા અને આવતીકાલ	પ્રા. ડૉ. વિભૂતિ પટેલ	૧૯
૮.	સ્વતંત્રતાના સાતમે દાયકે : ગાંધીજી સંદેશ અને માતૃભાષાની શાળાઓની અવગણના	મુંબઈ ગુજરાતી	૨૧
૯.	જેની ભાષા સમૃદ્ધ, તેનું ભવિષ્ય સમૃદ્ધ	ગીતાબેન વરૂણ	૨૪
૧૦.	મહાત્મા ગાંધીજી, ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય	ઈંદુબેન જોશી	૨૬
૧૧.	ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય	જ્યોતિલા ખારોડ	૨૮
૧૨.	શહેરોમાં જ ભાષા બચાવવા માટેની કાગારોળ મંડાય છે	રઘુવીર ચૌધરી	૩૦
૧૩.	વ્યાહિતા વિદ્યા	ડૉ. નરેશ વેદ	૩૧
૧૪.	શ્રમજા સંઘના સર્વપ્રથમ સ્નાતક સાધ્વી ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજી	આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરીશ્વરજી	૩૪
૧૫.	ભાષા	સિતાંશુ યશશંદ્ર	૩૫
૧૬.	અભ્યંતર તપ - સ્વાધ્યાય - ધ્યાન - કાપોત્સર્ગ	સુભોધીબેન મસાલીયા	૩૭
૧૭.	કૂલ સમી હું દટિ કેંકું...	ડૉ. ભદ્રાપુ વછરાજાની	૩૯
૧૮.	ગાંધી વાચનયાત્રા : પ્રચંડ પ્રેરણાથી ધબકતાં 'હિંદ છોડો' પૂર્વેનાં વર્ષો	સોનલ પરીખ	૪૦
૧૯.	જિનભક્તિ શતકમ્ : નજરાણું	ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા	૪૨
૨૦.	શાસનસમ્રાટ - સમુદાયનું ગૌરવ	અતુલ એચ. કાપડિયા	૪૫
૨૧.	જીવનતીર્થ	—	૪૬
૨૨.	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૪૭
૨૩.	જ્ઞાન-સંવાદ	ડૉ. વાસંતી રમેશ સોની	૪૯
૨૪.	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૫૦
૨૫.	"Soul bondage on a faraway terrestrial chaperoned via mother tongue!"	Prachi Dhanvant Shah	૫૨
૨૬.	Jainism Through Ages	Dr. Kamini Gogri	૫૪
૨૭.	જો હોય મારો અંતિમ પત્ર તો...	ડૉ. દર્શના ધોળકિયા	૬૦
	: મારો આ ઓટલાદાવ !		

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા

(પ્રારંભ સન ૧૯૨૯ થી)

પ્રબુદ્ધ જીવન

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦૦/-

વિક્રમ સંવત ૨૦૭૩ • વીર સંવત ૨૫૪૩ • આસો વદ તિથિ - ૧૨

માનદ તંત્રી : ડૉ. સેજલ શાહ

માતૃભાષા, ગાંધીજી અને સાંપ્રત સમય વિશેષાંક

બળવંતરાય ક. ઠાકોરનો એક અંગ્રેજી પત્ર ગાંધીજીને મળેલો, તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ તારીખ ૨૪-૦૭-૧૯૧૮ના રોજ લખ્યું,

“જ્યારે આપણી પાર્લામેન્ટ થશે ત્યારે ફોજદારી કાયદામાં એક કલમ દાખલ કરવાની હિલચાલ કરવી પડશે, એમ હું જોઉં છું. બંને હિંદુસ્તાની એક જ ભાષા જાણતા હોવા છતાં એક માણસ બીજાને અંગ્રેજીમાં લખે, અથવા બીજા સાથે તે ભાષામાં બોલે તેને ઓછામાં ઓછી છ માસની સજા મજૂરી સાથે સજા કરવામાં આવે. આવી કલમ વિશે તમારો અભિપ્રાય જણાવશોજી, અને સ્વરાજ મળ્યું નથી તે દરમિયાન જે ગુનો કરે, તેને સારૂ શો ઈલાજ લેવો ઘટે, તે પણ જણાવશો.”

મોહનદાસ ક. ગાંધી

તંત્રી સ્થાનેથી...

માતૃભાષા : સંવાદની ભાષા

‘સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ તમામ,
એક માનવી જ કાં ગુલામ?’

ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનપીઠ પારિતોષિક વિજેતા કવિ ઉમાશંકર જોશીની આ કાવ્ય-પંક્તિ મનમાં અનેક પ્રશ્નો/દ્વિધા જન્માવી જાય છે.

સ્વતંત્રતા એટલે શું?
સ્વતંત્રતાનો સીધો સંબંધ, મનુષ્યની માનસિકતા સાથે છે. પોતાના મનને-ગમે તેવા સ્વપ્ન જોવા અને એ

સહાયક બને. આને પ્રેક્ટીકલ અભિગમ કહી, લોકો ગૌરવ પણ અનુભવે છે, વિચારવાનું એ છે કે આપણે મશીનનું ઉત્પાદન કરતાં રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરવું છે કે ચૈતસિક મનુષ્યથી સમૃદ્ધ સમાજ. આપણા સ્વપ્નને કોઈ ઝાકઝમાળે ઘેરી લીધા છે અને એના નિયંત્રણ

મુજબ જીવવું, એ આપણા સમાજની રીતિ નથી. સમાજ આજે એવા સ્વપ્નો રોપવાનું પસંદ કરે છે જે ભૌતિક સુખ-સુવિધા માટે

હેઠળ આજે સમાજ પોતાના મૂળ અને ઓળખથી દૂર ઘઈ રહ્યો છે. સંસ્કૃતિથી વિમુખ વૃત્તિ અને અંગ્રેજી ભાષાની ગુલામી, મનુષ્યે સહજ રૂપે સ્વીકારી લીધી છે.

ઓક્ટોબર મહિનો આવે અને ગાંધીજી સહજ જ યાદ આવે અને મન કહે, ‘ચલ, પાછા વાર્ષિક અપરાધોથી મુક્ત થવા બાપુ

આ અંકના સૌજન્યદાતા
શ્રીમતિ રીટાબેન ઉમંગભાઈ શાહ
પરિવાર

- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬
- ઑફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ દોશી ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો બેન્ક A/c. No. 0039201 000 20260, બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા
- Website : www.mumbai-jainyuvaksangh.com email : shrimgjs@gmail.com Web Editor : Hitesh Mayani-9820347990

પાસે જઈએ, આખું વર્ષ જેમની જેમ જીવવાનું મન થાય, જેમના વિચારોને થોડા થોડા જાતમાં ઓગળી દેવાનું થાય, એમની પ્રત્યેના વિરોધોનો જવાબ પણ એમના જ વિચારોમાંથી મળે એ ગાંધીજીને ફરી સમજવાનો આ અવસર. જન્મજયંતિ આમ તો એક બહાનું પણ કોઈક સ્વીંગબોર્ડ તો જોઈને જને! મન, વિશેષાંક કરવા તલપાપડ થતું હતું પણ ગયા વર્ષે કેટલાક વડીલ મિત્રોએ વિનંતી કરી હતી કે ગાંધીજીનો વિશેષાંક ન ફરીએ તો તેને? ગાંધીજીના વિચારોની પ્રસ્તુત આજે પણ એટલી જ છે, એમને સમજવા માટે આપણે જરા આપણા અભિગમને વિસ્તારવાની અને તીવ્ર કરવાની જરૂર છે. આજના અનેક સાંપ્રત પ્રશ્નોનો જવાબ એમના અભ્યાસ અને ચિંતનમાંથી મળી રહે છે. આજે બહુ મહત્વનો પાયાનો પ્રશ્ન છે માતૃભાષાના અસ્તિત્વ અંગેનો! જે માતૃભાષાને ગાંધીજીએ કેળવણીની ભાષા કહી છે, એ ભાષા આપણને આપણી ફેશન વિરુદ્ધની લાગે છે. દંભના નામે બાળકોને અંગ્રેજી ભાષા શીખવવાની અને એ જ માધ્યમમાં ભણાવવાની હોડ લાગી છે. મહાનગરમાં તો મોટા ભાગના બાળક અર્ધું અંગ્રેજી અને અર્ધું ગુજરાતી બોલે છે, જે જોઈને હરખતાં મા-બાપ વિષે શું કહેવું? આજે કોઈ એક ભાષા પર પોતાનું પ્રભુત્વ ન મેળવી શકતા યુવાનોને પોતે શું બોયું છે, તેનો ખ્યાલ નથી. સારું છે, જે પ્રદેશના પાણી જોયાં જ ન હોય, એને મીઠાશ ગુમાવાની ખબર ક્યાંથી પડવાની?

મૂળ કેળવણીની ભાષા માતૃભાષા જ હોવી જોઈએ, જે ભાષા બાળક માતાના ગર્ભમાંથી સાંભળી રહ્યો છે, જે ભાષામાં માતા-પિતા, દાદા-દાદી, બાળક સાથે સહુ સંવાદ કરે છે, જે ભાષામાં લાગણીને વ્યક્ત કરવી સહજ, સફળ લાગે છે, એ માતૃભાષા આજે આધુનિકતા અને વિકાસ અને પ્રગતિ અંગેના આપણાં પોકળ વિચારોને કારણે માતૃભાષાની આવશ્યકતા અને એના મહત્વ વિશે વાત કરવાની જરૂરિયાત ઉભી થઈ છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સામયિક હંમેશા સંસ્કૃતિ, મનુષ્ય, અધ્યાત્મ, ચિંતન વિષયક ભૂમિકામાં અગ્રેસર રહ્યું છે, સાથે સાંપ્રત સમયના પ્રશ્નો અંગે પણ અવગણના નહીં ચાલે. આજે બાળકોને નાનપણથી માતૃભાષાથી વંચિત કરી દેવામાં આવે છે. અને એક આખી પેઢી પોતાની માતૃભાષા લખતાં-વાચતાં જામતી નથી, જે સંસ્કૃતિ, સમાજ, માનવીય ચેતના માટે બહુજ મોટી વિપદા છે. પણ આ આવનારી સંધીનો ખ્યાલ સહુને આપવા અને પોતાના મૂળને ન છોડવાની જાગૃતતા લાવવા માટે આ વખતને વિશેષાંક ‘માતૃભાષા ગાંધીજી અને સાંપ્રત સમય’ એ વિષય પર કર્યો છે.

પ્રસ્તુત અંકમાં અનેક શિક્ષણશાસ્ત્રી. વિચારકો, ચિંતકોએ માતૃભાષા અંગે જે ચિંતન કર્યું છે, એ કદાચ કોઈને જગાડશે, એવી આશા છે. જ્યારે ગાંધીજીના નામ સાથે જોડાયેલા અનેક ફાયદાઓનો લાભ લેવા આપણે તૈયાર હોઈએ, ત્યારે આપણે

એમના વિચારોને પણ સમજવા જોઈએ, ભાષા અંગેની એમની હિમાયતને આપણે અવગણી ન જ શકીએ. સમય ભલે બદલાયો, પણ જે એની પોકળતાને સમજીએ અને ફરી આપણા સમયને સમૃદ્ધ કરીએ.

વિનોબાજી એક વાત યાદ આવે છે,

શિક્ષણની બાબતમાં એક પ્રશ્ન ભારતમાં ભારે વિચિત્ર રીતે પુછાય છે. મને લાગે છે કે આવો પ્રશ્ન દુનિયામાં બીજે ક્યાંય નહીં પુછાતો હોય. આપણે ત્યાં હજીયે પુછાય છે કે શિક્ષણનું માધ્યમ શું હોય? શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા અપાય કે અંગ્રેજી માધ્યમ દ્વારા?

મને આ સવાલ જ વિચિત્ર લાગે છે! આમાં વળી પૂછવાનું શું છે? આમાં બે મત હોય જ શી રીતે, તે મારી સમજમાં નથી આવતું. ગદેડાના બચ્ચાને પૂછવામાં આવે કે તને ગદેડાની ભાષામાં જ્ઞાન આપવું જોઈએ કે સિંહની ભાષામાં, તો એ શું કહેશે? એ કહેશે કે સિંહની ભાષા ગમે તેટલી સારી હોય, મને તો ગદેડાની ભાષા જ સમજાશે, સિંહની નહીં. એ તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે કે મનુષ્યનું દ્વંદ્વ ગ્રહણ કરી શકે એવી ભાષા માતૃભાષા જ છે અને તેના દ્વારા જ શિક્ષણ અપાય. આમાં શંકાને કોઈ સ્થાન નથી. દુનિયામાં એવો બીજો કોઈ દેશ નથી કે જ્યાં શિક્ષણનું માધ્યમ માતૃભાષા નહીં, અને બીજી કોઈ ભાષા હોય! જરા ફ્રાન્સમાં કે જર્મનીમાં કે રશિયામાં જઈને કહો તો ખરા કે તમને તમારી માતૃભાષા દ્વારા નહીં અંગ્રેજી માધ્યમ દ્વારા શિક્ષણ અપાશે! તમને સાવ મૂર્ખ ગણીને તમારી વાતને હસી કાઢશે!

ભાષા એ સંવાદનું સાધન છે. ભાષાને આપણે દેખાડાનું, જ્ઞાનનું સાધન બનાવી દીધું છે. મનુષ્યની અંદર ગમે તેટલી શક્તિ હોય પણ એને ભાષાને આધારે માપવામાં આવે છે, જે લખાણ અને સમજ પોતાની ભાષામાં તીવ્રતાથી વ્યક્ત થાય તે માટે અન્ય ભાષા ઉપયોગી નથી બની શકતી પરંતુ એ સ્વીકારવાની તાકાત આજે પ્રજામાં નથી રહી. બીજી મુશ્કેલી એ છે કે જ્યારે પણ માતૃભાષાની વાત કરાય ત્યારે એમ જ માની લેવાય કે અંગ્રેજી ભાષાનો વિરોધ થઈ રહ્યો છે, પણ એવું નથી. વૈશ્વિક વ્યવહાર માટે એ ભાષાને શીખવી પરંતુ એને માતાનો દરજ્જો કઈ રીતે આપી શકાય?

મગજના કમ્પ્યુટરની ભાષા માતૃભાષા છે. તેથી અન્ય ભાષાના શબ્દો કે વાક્ય પ્રયોગોનું પહેલા આ કમ્પ્યુટર માતૃભાષામાં રૂપાંતર કરશે. પછી, વિષયવસ્તુને સમજવા માટે મગજનો ઉપયોગ કરશે. તેની મગજની ઘણી બધી શક્તિ તો ભાષાંતરનો વ્યર્થ વ્યાયામ કરવામાં જ વપરાઈ જશે. માતૃભાષા ભણનાર બાળકના મગજની પૂરી શક્તિ વિષયવસ્તુને સમજવામાં વપરાય છે. માતૃભાષામાં શિક્ષણ લેનાર બાળકો વધુ હૉશિયાર હોય છે, તેનું આ રહસ્ય છે. એકવીસમી ફેબ્રુઆરી આંતરરાષ્ટ્રીય માતૃભાષા દિવસ તરીકે ઉજવવામાં આવે છે.

મારું તો એવું માનવું છે કે, પ્રાથમિક શિક્ષણ સુધી માતૃભાષાનો પાયો મજબૂત કર્યા બાદ વિદ્યાર્થીને અંગ્રેજી ભાષાનો સંપર્ક થાય અને પછી જ તે અંગ્રેજી ભાષા શીખે તો વિષયોની જેમ અંગ્રેજી ઉપર પણ તેનું ખૂબ પ્રભુત્વ આવે છે. 'ચિત્તશુદ્ધિ' અથવા 'ચિત્તશુદ્ધિ' અથવા 'ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ' અંગ્રેજીમાં આવા શબ્દો નહીં જડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રે અને સામાજિક ક્ષેત્રે પણ આ જ સ્થિતિ છે. એટલે અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે, તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રે, માનસશાસ્ત્રના ક્ષેત્રે, સમાજશાસ્ત્રના ક્ષેત્રે, જો આપણે અંગ્રેજી ઉપર અવલંબિત રહીશું તો આપણી વિચાર કરવાની પદ્ધતિ confused રહેશે, અસ્પષ્ટ રહેશે. અંગ્રેજીમાં તે બધી બાબતોના સૂક્ષ્મ વિચાર માટે પૂરતા શબ્દો નથી.

મૂળમાં તો આપણો દૃષ્ટિકોણ બદલાવો જોઈએ. આપણે શા માટે અંગ્રેજી શીખવું છે? શું અંગ્રેજીમાં કવિતા કરવી છે? અંગ્રેજીમાં સાહિત્ય રચવું છે? કે થોડી માહિતી મેળવવી છે? થોડું જ્ઞાન મેળવવું છે? થોડો વહેવાર ચલાવવો છે? એક વાર આપણા મનમાં જો આટલી સ્પષ્ટતા થઈ જશે, તો અંગ્રેજી શિક્ષણ વિશેની આપણી અપેક્ષા પણ વિવેકપૂર્વકની રહેશે. ઘણા લોકોને એમ લાગે છે કે અંગ્રેજી વગર શિક્ષણ અધૂરું રહી જશે, કારણ કે દુનિયાને માટે તે એક 'વિન્ડો' છે, બારી છે. આ વાતમાં કાંઈક તથ્ય છે, તેની 'ના' નહીં. પરંતુ મારું કહેવું એમ છે કે તે 'એક' બારી છે. બુદ્ધિશાળી લોકો પોતાના ઘરમાં માત્ર એક બારી નથી રાખતા, ચારે દિશામાં અલગ અલગ બારી રાખે છે. તો જ ચારેય બાજુનું દર્શન થાય છે. એક જ બારી હમેશાં એક જ બાજુનું દર્શન કરાવશે. અને તે એકાંગી દર્શન હશે. એવી રીતે તમે જો માત્ર અંગ્રેજીની એક જ બારી રાખશો, તો સર્વાંગી દર્શન નહીં થાય. એક જ અંગનું દર્શન થશે. માત્ર અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા જ આપણે દુનિયાને જોઈશું, તો આપણને તદ્દન એકાંગી દર્શન થશે; તે સમ્યક ને સાચું દર્શન નહીં હોય, ખોટું ને અધૂરું દર્શન હશે. આપણે અંગ્રેજી ભાષાને આધીન થઈ જઈશું અને સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી વિચારવાનો મોકો આપણને નહીં મળે.

'ભાષા એ હૃદયની વાણી છે. એમાંથી સત્ય પ્રગટે અને બીજાના હૃદય સુધી પહોંચે, એ વાણી સાચી.

એમાંથી જે ભાવ વહે અને બીજાના અંતરને સમૃદ્ધ કરે એ વાણી.

જેમાંથી જ્ઞાનનો આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે અને પરિણામમાં પલટાવે, એ ભાષા છે.'

કોઈ એક પ્લાન્ટ વિદેશથી લાવવામાં આવે, દેશમાં રોપવામાં આવે ત્યારે વાતાવરણની સમસ્યા સર્જાય. કદાચ કૃત્રિમ

વાતાવરણથી વિકાસ થઈ પણ જાય, પરંતુ એની અંદરની સંચેતના, તેજ જ્યોત ક્યાં બાહ્ય વાતાવરણથી પ્રજ્વલિત થશે?

★ ★ ★

આજે કેટલીક ઘટનાઓ મનને વ્યથિત કરી ગઈ છે, મુંબઈમાં એલ્ફીન્સ્ટન રોડ-સ્ટેશન પર ભીડ વધવાથી પ્રવાસીઓના મૃત્યુ થયા કે અમેરિકાના લાસવેગાસ શહેરમાં જે ગોળીબાર થયો તેમાં નિર્દોષ મનુષ્યની હત્યા થઈ. આવી અનેક માનવ સંહારની ઘટના વખતે કેટલાક લોકો વિડીઓ શુટિંગ કરી શકતા હોય છે, જેનું મને આશ્ચર્ય થાય છે મન વ્યથિત થઈ જાય એવી આ ઘટનાઓ એક મનુષ્યને સમતોલ રાખી, ફોનમાં શુટિંગ કેવી રીતે કરી શકતા હશે? અને એને પછી જાહેર માધ્યમોમાં મૂકતા હોય છે. આપણી સંવેદનાની સપાટી આટલી છીછરી બની ગઈ છે શું? જેમને વ્યવસાય તરીકે પત્રકારનો વ્યવસાય સ્વીકાર્યો છે, તેની વાત જુદી છે કારણ એ ફરજ છે. પણ અન્ય લોકોના ફોટા પાડી વહેતા મુકવાની વૃત્તિ શું કહે છે?

★ ★ ★

હમણાં મુદ્રણભૂલમાં વધારો થયાની ફરિયાદ આવી છે. પુષ્પાબેન ખૂબ મદદ કરી, પ્રૂફરીડીંગની વ્યવસ્થા સંભાળે છે, પ્રથમ પ્રૂફમાં આ વાંચન પછી શ્રી બિપીનભાઈ શાહ (કાંદીવલી) આપણું બીજું પ્રૂફ રીડીંગ કરી આપે છે. મુખપૃષ્ઠના ફોટામાં ગાંધીજીના ફોટામાં રેટિયોની જગ્યાએ ઘડિયાળ ગોઠવી આપવા માટે જયભાઈ સોનાવાલા અને અન્ય ડિઝાઇનર મદદ માટે ગીતાબેન વરુણનો પણ આભાર વ્યક્ત કરું છું. તેમની આ સેવા બદલ આભાર વ્યક્ત કરું છું, કદાચ અમારા સહુનો આ પ્રયત્ન હવે રંગ લાવશે જ!

માતૃભાષાની આટલી વાત કરી હવે અટકી જવાનું નથી, પણ એ માટે જરૂરી એ છે કે આપણે સહુ હવે માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે કાર્ય કરીએ, જે યુવા પેઢી અને બાળકો માતૃભાષા લખતાં-વાંચતા નથી શીખ્યા, એમને માટે કાર્ય કરવું છે. એમને શીખવવાની વ્યવસ્થા કરવી છે, જે લોકોને ગુજરાતી લખતાં-વાંચતા શીખવાની ઈચ્છા હોય, તેઓ સંપર્ક કરે અને વહેલાસર, તમને શીખવવાની વ્યવસ્થા અમે કરી રહ્યા છીએ.

★ ★ ★

ચાલો, માત્ર ગુજરાતી બોલતી પ્રજા નહી,
ગુજરાતી લખતી-વાંચતી પ્રજાને પણ કેળવીએ.
આપણામાં ગુજરાતી પણનું ગૌરવ વધારીએ.

□ સેજલ શાહ

sejalshah702@gmail.com

Mobile : +91 9821533702

આવનારા નવા વર્ષની શુભેચ્છાઓ

દિન પ્રતિદિન વિસરાતી જતી આપણી માતૃભાષા

જશવંત મહેતા

જે ઝડપથી છેલ્લા ૩૦-૩૫ વર્ષમાં બૃહદ મુંબઈ કે જ્યાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ૩૫ લાખથી પણ વધારે છે ત્યાં હાલ જો એક સર્વેક્ષણ કરવામાં આવે, તો ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં શિક્ષણ લેનારા વિદ્યાર્થીઓની ટકાવારી આપણા ગુજરાતી સમાજ ના કુલ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાના ૫-૧૦ ટકા કે તેનાથી પણ ઓછી હોવાનો સંભવ છે. એક સમયની (૧૯૭૦ પૂર્વે) ગુજરાતી માધ્યમની અગ્રગણ્ય ગણાતી દક્ષિણ મુંબઈની શાળાઓ જેવી કે બાઈ કબીબાઈ, ફેલોશીપ, ભરડા, બાબુ પન્નાલાલ જી.ટી., બઝાર ગેટ, શકુંતલા ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, એસ્પેનેડ, નયુ એરા, મોડર્ન વગેરે હાઈસ્કૂલો કે જ્યાં આ વિસ્તારમાં રહેતો ગુજરાતી સમાજનો મોટો વર્ગ પોતાના સંતાનોને શિક્ષણ માટે મોકલતો હતો તે શાળાઓનું હવે અંગ્રેજી માધ્યમમાં પરિવર્તન થઈ ગયું છે. ધીરે ધીરે કોન્વેન્ટ કે અન્ય અંગ્રેજી માધ્યમ ની શાળાઓમાં ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા દિન-પ્રતિદિન વધતી ગઈ અને આ સંખ્યા હાલમાં ૮૫-૯૦ ટકા હોવાની સંભાવના છે. બાબુ પન્નાલાલ, બઝારગેટ, શકુંતલા ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ જેવી અમુક શાળાઓ તો હવે બંધ પડી ગઈ છે.

કમનસીબે આજે એવો સમય આવ્યો છે કે બાઈ કબીબાઈ, ભરડા જેવી મોટા ભાગની આ શાળાઓમાં ગુજરાતી એક ભાષા તરીકે કે સેકન્ડ લેન્ગવેજ તરીકે પણ હવે શીખવવામાં આવતી નથી. ગુજરાતી સમાજ દ્વારા સંચાલિત અને જ્યાં મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષા પણ ગુજરાતી છે, ત્યાં આપણા વિદ્યાર્થીઓ માતૃભાષાના જ્ઞાનથી સંપૂર્ણપણે વંચિત રહે તે આપણા સમાજની કમનસીબી (કે નાલોશી!) છે. આ બધી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં અંગ્રેજી ઉપરાંત હિન્દી, મરાઠી અને એક સેકન્ડ લેન્ગવેજ તરીકે ફ્રેંચ પણ આપણા વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવામાં આવે છે, પણ તેઓ માતૃભાષાનો કક્કો પણ શીખવા પામતા નથી.

એક સમયે (૧૯૬૫-૭૦' પૂર્વે) ગુજરાતી માધ્યમની અગ્રગણ્ય ગણાતી શાળાઓમાં અંગ્રેજીને શીખવવા માટે વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું. બાઈ કબીબાઈ હાઈસ્કૂલ કે જ્યાં મેં અભ્યાસ કર્યો હતો ત્યાં અમારા સમયે (૧૯૫૭માં એસ.એસ.સી.ઈ. પરીક્ષા પાસ કરી હતી) અંગ્રેજી ૭માં ધોરણથી ભણાવવાની શરૂઆત થતી હતી તે વખતે મેટ્રીક (એસ.એસ.સી.ઈ.) ની પરીક્ષા ૧૧મા ધોરણ પછી લેવાતી હતી. પણ તે સમયે અમારી સ્કૂલમાં અંગ્રેજી ભાષાના શિક્ષણ અને વ્યાકરણ પર ખૂબ જ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું. WREN & MARTINનું વ્યાકરણનું પુસ્તક

અને પાઠમાળા અંગ્રેજી શીખવા માટે ઘણા ઉપયોગી હતા અને અમે જ્યારે કોલેજમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે કોલેજમાં અંગ્રેજી માધ્યમ હોવા છતાં અમે કોઈ મુશ્કેલી નહોતી અનુભવી. ધીરે ધીરે આ બધી શાળાઓમાં અંગ્રેજી ધોરણ કથળતું ગયું અને કોલેજોમાં અંગ્રેજી માધ્યમ હોવાથી ગુજરાતી વાલીઓ પોતાના સંતાનોને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં મોકલતા થયા અને વખત જતાં આ ગુજરાતી માધ્યમની અગ્રગણ્ય ગણાતી શાળાઓનું અંગ્રેજી માધ્યમમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. એ તો નિઃશંક છે કે માતૃભાષામાં સ્કૂલ કક્ષાએ શિક્ષણ લેવું વિદ્યાર્થી માટે ઉત્તમ છે. આજે એસ.એસ.સી.નો અભ્યાસક્રમ ૧૦ વર્ષનો હોવાથી જો અંગ્રેજી ૫માં ધોરણથી શીખવવામાં આવે અને ૬ કે ૭ વર્ષ અંગ્રેજીનું શિક્ષણ વ્યવસ્થિત રીતે આપવામાં આવે તો કોલેજમાં અંગ્રેજી માધ્યમમાં વિદ્યાર્થીને શીખતી વખતે તકલીફ ન પડે તેવું મારું માનવું છે.

આ બધી શાળાઓમાં એક સમય એવો આવ્યો કે ગુજરાતી માધ્યમમાં નીચલા વર્ગના અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધી ગઈ અને સાધનસંપન્ન ગુજરાતી પરિવારોમાંથી આવતા ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઘટતી ગઈ. હકીકતમાં આજે એવો વખત આવ્યો કે ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણે છે એમ કહેવામાં પણ એક જાતની લઘુતાગ્રંથિ વિદ્યાર્થીઓને કે એમના વાલીઓને પેદા થઈ છે. અત્યારે તો એવો સમય આવ્યો છે કે મહાપાલિકાની શાળાઓમાં ભણતા જુગરાતી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ ઘટતી ઘટતી નજીવી થઈ જતા લગભગ નહિવત થઈ ગઈ છે, જ્યારે મ્યુનિસિપલ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓના વાલી પણ પોતાના સંતાનોને અંગ્રેજી માધ્યમ તરફ વાળતાં હોય ત્યારે પૈસે ટકે સુખી હોય એવા પરિવારના બાળકો માટે તો સવાલ જ ઉઠતો નથી!

દક્ષિણ મુંબઈની સરખામણીમાં પરાઓમાં આ પરિવર્તન થોડું ઓછું ઝડપથી થઈ રહ્યું છે અને હજુ પણ ત્યાં ૨૦-૩૦ ટકા વિદ્યાર્થી ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં અભ્યાસ કરી રહ્યાં હશે તેવું અનુમાન કરી શકાય, પણ ધીરે ધીરે ત્યાં પણ ટકાવારી ઘટતી રહી છે.

પ્રશંસનીય પ્રયાસો :

પૂર્વના પરામાં ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં અંગ્રેજીનું ધોરણ સુધારવા માટે સ્વ. હરિભાઈ કોઠારી, સ્વ. હિમ્મતભાઈ મહેતા, પન્નાબેન અધ્વર્યુ વગેરેએ સંગઠિત રીતે શરુ કરેલ ગુજરાતી વિચાર મંચ નામની સંસ્થા સતત પ્રયાસો કરી રહી છે. જેથી આ ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં ગુજરાતી માધ્યમ ટકી રહે. આ

પ્રયાસ સરાહનીત છે. આ સંસ્થાએ વેકેશનમાં ગુજરાતી શીખવવા માટે ક્લાસ ચલાવવાનું પણ શરુ કર્યું છે. વેકેશન સિવાયના સમયમાં ગુજરાતી શીખવવા માટેના પ્રયોગો નિષ્ફળ ગયા છે અને જાહેરાતો કર્યા છતાં પણ વિદ્યાર્થીઓ મેળવવા મુશ્કેલ થાય છે.

પશ્ચિમના પરાઓમાં જુહુમાં રહેતા કિશોરભાઈ મહેતા, પ્રબુદ્ધ જીવનના આપણા હાલના તંત્રી સેજલબેન, ઉપરાંત કાંદિવલીમાં રહેતા નિકુંજભાઈ શેઠ અને તેમના પત્ની આશાબહેન વગેરે વ્યક્તિઓ સ્વૈચ્છિક રીતે ધગશથી ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનથી વંચિત રહી જતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ગુજરાતી શીખવવા માટે મહેનત કરી રહ્યાં છે તેમનો પ્રયાસ પ્રશંસનીય છે. પણ આ બધા પ્રયાસોની અસર મર્યાદિત રહે છે. આજે આ સમસ્યા ખરેખર વિકટ બની ગઈ છે અને ગુજરાતી સમાજ દ્વારા ગંભીર રીતે સંગઠિત થઈ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે અને ગુજરાતી સમાજની સંસ્થાઓ જેવી કે બૃહદ મુંબઈ ગુજરાતી સમાજ, કલા ગુર્જરી અને અન્ય સંસ્થાઓ સંગઠિત થઈ આ પ્રશ્ન હલ કરવાની જરૂર છે.

પ્રાયમરી સ્કુલ (૧ થી ૪ ધોરણ)માં અંગ્રેજી માધ્યમની શરૂઆત થયા પછી ધીરે ધીરે કે.જી. (લોઅર અને અપર)માં પણ બાળકને અંગ્રેજીથી શીખવવાનું શરુ થયું અને આજે તો એવો સમય આવ્યો છે કે બાળક બે થી ત્રણ વર્ષનું થાય ત્યારે ‘પ્લે ગ્રુપ’માં નાખવામાં આવે છે અને આ ‘પ્લે ગ્રુપ’માં બાળક બોલવાની શરૂઆત જ અંગ્રેજીથી કરે છે અને ઘરમાં આ બાળક ગુજરાતીમાં બોલવામાં કે સમજવામાં પણ મૂંઝવણ અનુભવે છે. એક સમયે જ્યારે કે.જી.ના ક્લાસથી શિક્ષણ ચાલુ થતું ત્યારે ૫ કે ૬ વર્ષની ઉંમરમાં તેઓ શાળાએ જતા. અને ત્યાં સુધી તેઓની બોલવાની ભાષા શરૂઆત માતૃભાષાથી થતી, પણ કમનસીબે આ ‘પ્લે ગ્રુપે’ તો ડાટ વાળ્યો છે અને માતૃભાષાના અસ્તિત્વને મટાડી દે તો નવાઈ નહીં.

ઊંઝા જોડણીની ભલામણ:

થોડા સમય પહેલાં આ વિષયમાં વિચારોની આપ-લે કરવા અમે એક મિટિંગનું દક્ષિણ મુંબઈમાં આયોજન કર્યું હતું. આ મિટિંગમાં ગુજરાતી મેનેજમેન્ટ સંચાલિત સ્કુલો અને અન્ય મિશનરી સ્કુલો કે જ્યાં ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની બહુમતી છે તેવી સ્કુલોમાં ગુજરાતીની બદલે આપણા વિદ્યાર્થીઓને સેકન્ડ લેન્ગવેજ તરીકે ગુજરાતી શીખવવામાં આવે તો પણ એક મોટી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ ગણાશે એવું સૌને લાગ્યું હતું. ગુજરાતી વાલીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતીને બદલે ફ્રેન્ચ લેવું કેમ પસંદ કરે છે તેની

ચર્ચા-વિચારણામાં એક કારણ એ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ફ્રેન્ચમાં ગુજરાતીની બદલે વધારે માર્ક્સ મેળવવા આસાન છે. આ અવરોધને દૂર કરવા માટે આપણે ગુજરાતી ભાષાને સરળ કરવાની જરૂર છે જેથી તે શીખવી આસાન છે. હાલ જે ઊંઝા જોડણીની ભલામણ કરવામાં આવે છે તે સ્વીકારવાની જરૂર છે. ઊંઝા જોડણીમાં ફ્રેન્ચ ઇ કે દીર્ઘ ઈનો ભેદ રાખવામાં આવતો નથી. બધા શબ્દો દીર્ઘ ઈ માં જ લખવામાં આવે છે. જો અંગ્રેજીમાં ‘બટ’ માટે ‘but’ લખાય છે, પણ ‘પુટ’ માટે પણ ‘put’ લખાય છે. અને ‘વન’નો ઉચ્ચાર ‘વન’ થાય છે અને આવા તો સંખ્યાબંધ ઉદાહરણો ટાંકી શકાય. હકીકતમાં યુરોપની મોટા ભાગની ભાષાઓમાં ઉચ્ચાર પ્રમાણે લખવામાં આવતું નથી અને તે સૌએ સ્વીકાર્યું છે. અમેરિકામાં પણ ઉદાહરણ તરીકે ‘humour’ ને બદલે ‘humor’ને અમેરિકન અંગ્રેજી તરીકે સ્વીકાર્યું છે, તો પછી ઊંઝા જોડણી સ્વીકારવામાં સંકોચ નહીં રાખવો જોઈએ. જેથી ભવિષ્યની પેઢીને ગુજરાતી શીખવી આસાન થઈ શકે અને એસ.એસ.સી.માં જોડણીને કારણે વિદ્યાર્થીઓ માર્ક્સ ગુમાવે નહીં. પોતાની માતૃભાષામાં તેઓ ઓછા માર્ક્સનો ભય સેવે અને ફ્રેન્ચ જેવી ભાષામાં વધારે માર્ક્સ મેળવવાની ઈચ્છાથી તેની પસંદગી થતી હોય તો, યા તો આપણા પરીક્ષકો વધારે કડકથી પેપર તપાસતા હોય યા તો આપણા શિક્ષકો પૂરતું ધ્યાન નહીં આપી શકતા હોય. વિદ્યાર્થીઓએ મનમાંથી આ ડર કાઢી નાખવાની જરૂર છે અને તેની ચર્ચાવિચારણા પણ કરવી જોઈએ. મારા મત મુજબ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ જેવી સંસ્થાઓએ આ બાબતમાં પહેલ કરવી જોઈએ. મુંબઈથી પ્રસિધ્ધ થતાં વર્તમાનપત્રોએ પણ આ વિષય પર ચર્ચાવિચારણા કરી જો શક્ય હોય તો ઊંઝા જોડણી સ્વીકારતાં અચકાવું જોઈએ નહીં.

સંગઠિત પ્રયાસોની તાતી જરૂરિયાત:

એક સૂચન એવું થયું હતું કે ઉપર જણાવેલી શાળાઓમાં વેકેશનમાં યા તો રજાઓને દિવસે સંચાલકોને જણાવીને ગુજરાતી શીખવવા માટે વર્ગો ચાલુ કરવાં. આ દિશામાં ખાસ કરીને દક્ષિણ મુંબઈમાં આ પ્રકારના વર્ગો ચાલુ કરવાં માટે અમે પ્રયાસ કર્યા પછી પણ પૂરતા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓ મળતા નથી. આ માટે આ શાળામાં ભણતા ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ પોતે જ સંગઠિત થઈ જો આગળ આવી સંચાલકોને સેકન્ડ લેન્ગવેજ તરીકે ગુજરાતી શીખવવાની વિનંતી કરે અથવા તો એ તરત શક્ય

તા. ૧લી એપ્રિલ ૨૦૧૬ થી પરદેશ માટેના લવાજમના દર નીચે પ્રમાણે રહેશે.

૧ વર્ષના લવાજમના \$ 30 • ૩ વર્ષના લવાજમના \$ 80 • ૫ વર્ષના લવાજમના \$ 100 • ૧૦ વર્ષના લવાજમના \$ 200/-

વાર્ષિક લવાજમ આપશ્રી \$ (ડોલર) માં મોકલાવો તો \$ પાંચ બેંક ચાર્જિસ ઉમેરીને મોકલશો.

ભારતમાં વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦૦ • ત્રણ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૭૫૦ • પાંચ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૨૫૦ • દસ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૫૦૦

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘનો બેન્ક A/c No. : બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા CD A/c No. 003920100020260.

ન હોય તો શાળામાં જ રજાને દિવસે યા તો વેકેશનમાં ગુજરાતી શીખવવા માટે વ્યવસ્થા કરવામાં સંચાલકોને સમજાવી આવા વર્ગ ચાલુ કરે તો આ પ્રશ્ન હલ કરવામાં મદદ થાય તેમ માત્ર માનવું છે.

આજથી થોડા વર્ષ પૂર્વે મરિન ડ્રાઈવ સ્થિત એક સામાજિક સંસ્થા જેનું પોતાનું મકાન છે અને ક્લાસ ચાલુ કરવા પૂરતી સગવડ છે, આ સંસ્થાને અમે આવા વર્ગો ચાલુ કરવા અમારા ટ્રસ્ટ તરફથી અનુદાન કર્યા પછી અને જાહેરખબર અને અન્ય પ્રયત્નો પછી પણ જોઈતા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓ મેળવવામાં આ સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓને સફળતા પ્રાપ્ત થઈ નહીં. ટ્રસ્ટીઓનું મંતવ્ય છે કે ગુજરાતી વાલીઓ કે વિદ્યાર્થીઓએ ગુજરાતી શીખવા માટે કોઈ જાતનો ઉત્સાહ બતાવ્યો નથી. એટલે મારા મત મુજબ સેકન્ડ લેન્ગવેજ તરીકે જો શાળાઓમાં જ જ્યાં ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ મોટી સંખ્યામાં ભણે છે ત્યાં ગુજરાતી શીખવવાની શરૂઆત થશે તો ધીરે ધીરે આ વિકટ પરિસ્થિતિ હલ થતી જશે.

બાળકના શરૂઆતના વર્ષોમાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણના ફાયદા :

સ્વામીનાથન અંકલેશ્વરીયા ઐયર કે જેઓ ઈકોનોમિક ટાઈમ્સના તંત્રી છે અને દર રવિવારે તેમની ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયામાં પ્રસિદ્ધ થતી કોલમ ‘સ્વામીનોમિક્સ’ ખૂબ જ લોકપ્રિય છે. તેઓએ બાળકને શરૂઆતના વર્ષોમાં માતૃભાષાથી જ લખવા વાંચવા અને તેના ફાયદા વિષે એક ખૂબ જ અભ્યાસપૂર્ણ લેખ ‘તમારા બાળકને પહેલા ધોરણથી અંગ્રેજી શીખવાડશો નહીં’માં જણાવ્યું છે કે “વૈશ્વિક અભ્યાસો જણાવે છે કે બાળકોએ સૌથી પહેલું માતૃભાષામાં જ લખતા વાંચતા શીખવું જોઈએ. એક વાર તેઓ એક મિનિટમાં ૪૫-૬૦ શબ્દો ઝડપથી વાંચતા થઈ જાય ત્યારે જ તેઓ જે વાંચતા હોય એનો અર્થ સમજી શકે છે. આટલી ઝડપે પહોંચવું માતૃભાષામાં જ બહુ સહેલું છે. એટલી ઝડપ એક વાર આવી જાય, પછી ભાષા શીખવી બહુ સરળ બની જાય છે. એ પહેલાં અંગ્રેજી કે બીજી કોઈ ભાષા શીખવવામાં આવે તો બાળકને માટે પોતાની માતૃભાષામાં ઝડપથી વાંચવું બહુ અઘરું બની જાય છે.”

“બાળક કઈ રીતે શીખી શકે છે અને બાળકના મગજનો વિકાસ કઈ રીતે થાય છે એને લગતા ઘણા અભ્યાસો થયેલા છે. એવો જ એક અભ્યાસ હેલન આબદીઝ નામની એક શિક્ષણશાસ્ત્રીએ કર્યો છે. અને પોતાના પુસ્તક ‘એફિશિયન્ટ લર્નિંગ ફોર ધ પુઅર: ઈનસાઈટ્સ ફ્રોમ ધ ફ્રન્ટીયર ઓફ કૉગ્નિટીવ ન્યુરોસાયન્સ’માં એમણે જણાવ્યું છે કે “મનુષ્યની ટૂંકી યાદશક્તિ માત્ર ૧૨ સેકન્ડ સુધીની જ હોય છે. તેથી, વ્યક્તિએ ૧૨ સેકન્ડની અંદર જ આખું વાક્ય વાંચી સમજી લઈને એનું વર્ગીકરણ કરીને પોતાના મગજની લાયબ્રેરી (જેને નિષ્ણાતો ‘કૉગ્નિટીવ નેટવર્ક્સ’ કહે છે)માં સંઘરી લેવું પડે.” પોતાના બીજા પુસ્તકમાં હેલન આબદીઝ લખે છે: “એક કે વધુમાં દોઢ સેકન્ડમાં જો વ્યક્તિને એક આખો શબ્દ વાંચતા

આવડી જાય તો જ એને સારી રીતે સમજી શકે છે. એનાથી ઓછી ઝડપે વાંચનાર વ્યક્તિ વાક્યના અંત સુધી પહોંચે ત્યાં સુધીમાં વાક્યની શરૂઆત ભૂલી ગઈ હોય છે.” બાળકોને નવી ભાષાના અક્ષરો સમજતાં ખાસી વાર લાગે છે અને જો તેઓ ઝડપથી વાંચી ન શકે તો અક્ષરો ઉકેલવામાંથી જ તેઓ ઊંચા ન આવે, તેથી શું વાંચી રહ્યા છે એનો અર્થ તેઓ સમજી શકતા નથી. તેથી પાઠ્ય પુસ્તકમાં શું લખ્યું છે કે શિક્ષિકા શું શીખવી રહી છે એ તે સમજી શકતા નથી. આવાં બાળકો આઠ આઠ વરસ સુધી શાળાએ ગયા પછી પણ સારી રીતે વાંચી - લખી શકતાં નથી. અફસોસ છે કે ભારતમાં બધે જ આ જોવા મળે છે.”

“આનો અર્થ એ હરગિજ નથી કે બાળકે બે કે ત્રણ ભાષા શીખવી ન જોઈએ. હકીકતમાં ૮ વર્ષથી નાનાં બાળકો કોઈપણ નવી ભાષા એકદમ સહેલાઈથી શીખી શકે છે. પરંતુ અભ્યાસો એવું દર્શાવે છે કે એક ભાષાની હથોટી આવી જાય તો બીજી ભાષા પર પ્રભુત્વ મેળવવું એકદમ સુગમ થઈ જાય છે. પહેલી ભાષા શીખવાથી બાળકના મગજનું જ્ઞાન મેળવવાનું (કૉગ્નિટીવ) નેટવર્ક વિશાળ થઈ જાય છે, જેથી બીજી ભાષાના પણ સમાન સિદ્ધાંતો સમજવા આસાન થઈ જાય છે.”

“પૈસાદાર મા-બાપના બાળકો જ્યારે શાળામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેમનો શબ્દ ભંડાર (શબ્દોનું જ્ઞાન) લગભગ ૩૦૦૦ શબ્દોનો હોય છે, જ્યારે ગરીબ બાળકો ૫૦૦ શબ્દોના ભંડોળ સાથે શાળામાં દાખલ થતાં હોય છે. તેથી ગરીબ બાળકોને પહેલા ધોરણમાં જ વર્ગના બીજા વિદ્યાર્થીઓની સમક્ષ રહેવા માટે ખૂબ મહેનત કરવી પડે છે. એવે વખતે બીજી ભાષા શીખવાની હોય તો એમની મહેનત અસહ્ય થઈ પડે છે.”

“હેલન આબદીઝ ઝાંબિયાનો એક અનુભવ જણાવે છે, ઝાંબિયામાં શરૂ શરૂમાં બાળકોને પહેલા ધોરણથી જ સ્થાનિક ભાષા અને અંગ્રેજી એમ બંને ભાષા શીખવવામાં આવતી. પ્રયોગાત્મક ધોરણે કેટલીક શાળાઓએ પહેલા ધોરણમાં અંગ્રેજી માત્ર મોઢેથી વાંચવાનું અને બીજા ધોરણથી લખવાનું શરૂ કર્યું. એનું પરિણામ આશ્ચર્યચકિત કરી દે તેવું આવ્યું. પહેલા બાળકોનો અંગ્રેજી વાંચવાનો સરેરાશ દર સ્ટાન્ડર્ડ કરતા બે ગ્રેડ નીચો હતો અને સ્થાનિક ભાષામાં ત્રણ ગ્રેડ. પણ જેવી અંગ્રેજી ભાષા પછીના ધોરણમાં દાખલ કરવામાં આવી કે અંગ્રેજી લખવા વાંચવાનો દર પહેલા ધોરણમાં ૫૭૫ ટકા જેટલો વધી ગયો, બીજા ધોરણમાં ૨૪૧૭ ટકા જેટલો અને ત્રીજા ધોરણમાં ૩૩૦૦ ટકા જેટલો વધી ગયો. સ્થાનિક ભાષામાં પણ એ અત્યંત ઊંચે ગયો. એટલે પછી આ પદ્ધતિ બધી જ શાળાઓમાં અપનાવવામાં આવી.”

“ભારતે પણ આમાંથી બોધપાઠ લેવો જોઈએ. અંગ્રેજીમાં કૌશલ્ય મેળવવું નિઃશંક ખૂબ અગત્યનું છે. ગરીબ મા-બાપ પણ જાણે છે કે અંગ્રેજી ભાષા શીખવાથી એમની આવક સુધરશે. અને તેથી જ

ઘણા વાલીઓએ પોતાના બાળકોને સરકારી શાળાઓમાંથી ઉઠાડીને અંગ્રેજી માધ્યમની ખાનગી શાળામાં મૂક્યાં છે.”

“ગુજરાતી મા-બાપ કહેતા હોય છે : ‘મારુ બાળક ગુજરાતી તો બોલે જ છે. પછી સ્કુલમાં પણ એ શીખવવાની શી જરૂર છે? એને બદલે અંગ્રેજી ના શીખવીએ?’ આ તર્ક આમ તો અકાટ્ય લાગે, પણ એ ભૂલભરેલો છે. એને બદલે એક વાર બાળક ગુજરાતી સારું શીખી જાય પછી અંગ્રેજી પર પ્રભુત્વ મેળવવું પણ એને માટે એકદમ સહેલું થઈ જાય છે. એટલે પ્રશ્ન ગુજરાતી વિરૂદ્ધ અંગ્રેજીનો નથી. ઊલટું, સારું ગુજરાતી એ સારા અંગ્રેજી માટેનો મજબૂત પાયો બનાવે છે.”

“સરકારી શાળાઓના વર્ગોને અડધા ખાલી રહેલા દેખીને કેટલીક રાજ્ય સરકારો અંગ્રેજીને પહેલા ધોરણથી દાખલ કરવાનું વિચારી રહી છે. જેથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ પાછા સરકારી શાળાઓમાં આવે. હકીકતમાં એના જેટલી ગંભીર બીજી ભૂલ કોઈ નહીં હોય. અંગ્રેજી અગત્યનું છે. પરંતુ તમારી માતૃભાષામાં વાંચવું-લખવું એથી પણ વધુ અગત્યનું છે.” (તા. ૩૧.૧.૧૦ ના મૂળ અંગ્રેજી લેખનો તૃપ્તિ બહેન પારેખ દ્વારા કરેલો અનુવાદ ખોજ મેગઝીનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.)

આપણી માતૃભાષામાં જે સંવેદનશીલતા કે મીઠાશ છે, અને જે શબ્દોની સમૃદ્ધિ છે તે અંગ્રેજી કરતા નિઃશંક ખુબ જ ચડિયાતી છે. અંગ્રેજીમાં કાકા-કાકી કે મામા-મામી કે માસા-માસી બધા માટે ફક્ત Uncle અને Auntie છે તેવી રીતે દાદા-દાદી કે નાનાં-નાની માટે Grand Father અને Grand Mother છે. આપણે આપણા નામકરણથી જ આપણા સંબંધોને આગવીકરણ આપ્યું છે. આપણી સંસ્કૃતિ છોડશું તો આપણે ઘણું ગુમાવશું.

ડિસેમ્બર ૨૦૦૮ માં જ્યોતિબહેન ખારોડના અખંડ આનંદમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ લેખ ‘ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય’માંથી લીધેલ એક કાવ્યપંક્તિ (જે ઉદયન ઠક્કરે લખેલ કાવ્યપંક્તિઓમાં ‘એક જાહેરાત’ શીર્ષક હેઠળ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી) જે આ સાથે રજૂ કરું છું.

“ગુમાઈ છે, ગુમાઈ છે, ગુમાઈ છે,
કૉન્વેન્ટ સ્કુલના કંપાઉન્ડમાંથી,
પલક મીંચવા - ઉઘાડવાની
કોઈ એક ક્ષણે ગુજરાતી,
લખતી વાંચતી એક પેઢી,
નિશાની છે, ‘કાનુડાએ કોની મટુકી ફોડી?’
એમ પૂછો
તો કહેશે, ‘જેક એન્ડ જીલની’
ગોતીને પાછી લાવનાર માટે
કોઈ ઈનામ નથી
કારણ કે એ હંમેશ માટે ગુમાઈ ચૂકી છે.”

આ જ લેખમાં જ્યોતિબહેને ગાંધીજીની માતૃભાષા અને દેશ

પ્રેમ માટે લખેલ શબ્દો પણ ખુબ સૂચક છે.

‘દેશ-વિદેશની સંસ્કૃતિના વાયરા શક્ય એટલી મુક્ત રીતે મારા ઘરમાં વહે એવી મારી પણ ઈચ્છા છે પણ તેના કારણે મારા પગ મારી ભૂમિમાંથી ઊંચકાઈ જાય અને હું દૂર ફંગોળાઈ જાઉં, એની સામે મારો સખત વિરોધ છે, એ હું હરગિજ સહન ન કરું. આપણી ગુજરાતીને સમૃદ્ધ-જીવંત રાખવા માટે આપણે પણ એવું જ કંઈક નક્કી કરીએ. બધી સંસ્કૃતિ બધી ભાષાઓ માટે ગુજરાતના બારણાં હંમેશા ખુલ્લાં છે. પણ અમારી ગુજરાતીને ભોગે તો હરગિજ નહીં.’

આજે આપણી ભાષા નબળી પડતા આપણે જ ગુમાવવાનું રહેશે. આ માટે સૌ કોઈ યુવાન-વૃદ્ધ, સ્ત્રી-પુરૂષ, ગરીબ-તવંગર વગેરેએ મહેનત કરવી ઘટશે. નર્મદના શબ્દોમાં કહીએ ‘સહુ ચાલો જીતવા જંગ, બ્યુગલો વાગે, યાહોમ કરીને પડો ફતેહ છે આગે’ આવાં જુસ્સાથી જ આપણે કંઈ કરવું ઘટશે.

આ માટે જો ગુજરાતી સમાજ દ્વારા તાત્કાલિક પ્રયાસ નહીં થાય તો હવે પછીની આપણી પેઢીમાંથી ગુજરાતી ભાષા લુપ્ત થઈ જશે અને તે સમય બહુ દૂર નહીં હોય એમ મારુ માનવું છે.

□□□

બી-૧૪૫/૧૪૬, મિત્તલ ટાવર, નરીમન પોઈન્ટ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૨૧. ફોન: ૦૨૨-૬૬૧૫૦૫૦૫,
Email: jashwant@theemerald.com

સદાકાળ ગુજરાત

જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત !
જ્યાં જ્યાં બોલાતી ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં ગુર્જરીની મહોલાત !
ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ કે પશ્ચિમ, જ્યાં ગુર્જરના વાસ;
સૂર્ય તણાં કિરણો દોડે ત્યાં, સૂર્ય તણો જ પ્રકાશ.
જેની ઉષા હસે હેલાતી, તેનાં તેજ પ્રફુલ્લ પ્રભાત;
જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત !
ગુર્જર વાણી, ગુર્જર લહાણી, ગુર્જર શાણી રીત,
જંગલમાં પણ મંગલ કરતી, ગુર્જર ઉદમ પ્રીત.
જેને ઉર ગુજરાત હુલાતી, તેને સુરવન તુલ્ય મિરાત;
જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત !
કૃષ્ણ દયાનંદ દાદા કેરી પુણ્ય વિરલ રસ ભોમ;
ખંડ ખંડ જઈ ઝૂઝે ગર્વે કોણ જાત ને કોમ.
ગુર્જર ભરતી ઉછળે છાતી ત્યાં રહે ગરજ ગુર્જર માત;
જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત !
અણકીધાં કરવાના કોડે, અધૂરાં પૂરાં થાય;
સ્નેહ, શૌર્ય ને સત્ય તણા ઉર, વૈભવ રાસ રચાય.
જય જય જન્મ સફળ ગુજરાતી, જય જય ધન્ય અદલ ગુજરાત !
જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત !
અરદેશર ફ. ખબરદાર ‘અદલ’

‘શુભ શુકન દિસે’ - ક્યારે

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

આજે એક એવો અભ્યાસ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે કે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં મજબૂત રીતે ટકી રહેવું હોય તો બસ, અંગ્રેજી શીખો, એના પર પ્રભુત્વ મેળવો. અંગ્રેજી ભાષાના મુકાબલામાં ઊતરવાનું બીજી કોઈ ભાષાનું ગજું નથી. એ રીતે તો માતૃભાષા ગુજરાતીનું તો ગજું ક્યાંથી હોય? અંગ્રેજીનો કોઈ વિકલ્પ જ નથી. આ દેશમાંથી અંગ્રેજોનું આધિપત્ય ભલે ગયું, એ રીતે અંગ્રેજ સત્તાની ગુલામીમાંથી આપણે ભલે મુક્ત થયા, પરંતુ અંગ્રેજી ભાષાની મોહિનીમાંથી તેમજ તેના સંસ્કારોમાંથી આપણે ખરેખર કેટલા મુક્ત થયા છીએ તે પ્રશ્ન છે. અંગ્રેજોની સત્તામાંથી મુક્ત થયા બાદ, ઉલટું, અંગ્રેજી ભાષાનું વર્ચસ્વ વધુ ને વધુ ફેલાતું અનુભવાય છે! આપણને અડધી રાત્રે આઝાદી મળી તેમ કહેવાય છે, પણ હજી આપણું મંગળ પ્રભાત ઊગવાનું! આપણો ખરો સૂર્યોદય થવાનો બાકી છે. જે ગુલામીની સૂગ હોવી જોઈએ તે આપણને સદી ગઈ છે! જેની શરમ લાગવી જોઈએ તેનું ગૌરવ કરતા ફરીએ છીએ! હકીકતે આપણે હજી અંગ્રેજીયતમાંથી થવા જોઈએ તેટલા મુક્ત થયા નથી.

આજે અંગ્રેજી માધ્યમમાં ટોળાબંધ વિદ્યાર્થીઓ ધસી રહ્યા છે. આજે શહેરોમાં જ નહીં, પણ ગામડામાં પણ અંગ્રેજી માધ્યમ તરફ ધસારો જોવા મળે છે. વિડંબના તો એ છે કે અંગ્રેજી માધ્યમમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી બીજી ભાષા તરીકે પોતાની માતૃભાષાને બદલે ફ્રેન્ચ પસંદ કરે છે! આ પરિસ્થિતિ અંગે સમાજના તમામ વર્ગોએ જાગૃત થઈને ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે.

વળી ઉદ્યોગો, ટેકનોલોજી અને સરકારી તંત્રોને માટે અંગ્રેજી ભાષા ભલે જરૂરી બની, પરંતુ એની સાથે પશ્ચિમના સંસ્કાર તેમ જ સંસ્કૃતિએ પણ પગપેસારો કર્યો અને પછી આપણને ભરડામાં લીધા. આપણે પશ્ચિમી જીવનરીતિના અંધ અનુયાયી જેવા બની રહ્યા. આપણે આપણા દેશકાળને અનુરૂપ એવી પરંપરાગત જીવનશૈલીને વિવેકપુર:સર સાચવવાની કાળજી ન લીધી. આપણે પશ્ચિમી ભોજનરીતિ અપનાવી ને આપણી પરંપરાગત સ્વાસ્થ્યપ્રદ આહારરીતિને જોખમાવા દીધી. આપણા ઉત્સવોમાં આપણને જુનવાણીપણું દેખાયું અને પશ્ચિમના તહેવારો ઊજવવામાં દિલચસ્પી દાખવી.

આમ તો પાશ્ચાત્ય સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના આક્રમણનો પ્રશ્ન એક શતાબ્દી પૂર્વે પણ ચર્ચાતો રહેલો પરંતુ જુદી રીતે, ઈ.સ. ૧૯૦૯ના ઓક્ટોબરમાં રાજકોટમાં યોજાયેલી ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં તત્કાલીન પરિષદપ્રમુખ તરીકે ભાષણ આપતા સ્વ. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈએ કહેલું:

“અંગ્રેજી શાળાઓમાં અપાતું અંગ્રેજી ભાષા સિવાયનું સર્વ

જ્ઞાન ગુજરાતી ભાષામાં આપવું જોઈએ... જગતમાં કોઈ પણ સ્થળે સામાન્ય જ્ઞાન પરભાષામાં આપવાનો આપણા દેશના જેવો વિપરીત શિક્ષણક્રમ નહીં હોય.”

અંગ્રેજી સિવાયના બધા વિષયો માતૃભાષા દ્વારા શીખવવામાં આવે તો શ્રી અંબાલાલ દેસાઈ નોંધે છે તેમ, “વિદ્યાર્થીઓને પડતો શ્રમ કમી થઈ શાળાઓમાં ભણતા દરેક બાળકના આવરદાનાં કમમાં કમ બેચાર અમૂલ્ય વર્ષ ઊગરે; એટલુંજ નહીં, પણ આપણા બાળકોનાં તનની, મનની ને હૃદયની શક્તિઓનો ઉકેલ ઘણો સારો થાય. કેળવણીનો ખર્ચ પણ કમી થાય.” આને બદલે અવળી ગંગા વહી. માતૃભાષાના શિક્ષણની અવજા થતી રહી. પહેલાં કૉમર્સ અને સાયન્સના પ્રથમ વર્ષમાંથી ગુજરાતીને વિદાય આપી. એ પછી આર્ટ્સમાંથી પણ એને વિદાય મળી! હમણાં જ ગુજરાત સરકાર સમક્ષ એની રજૂઆત કરી, પણ હજી કશું નક્કર પરિણામ આવ્યું નથી.

યહૂદીઓની માતૃભાષા હિબ્રુએ અનેક દેશમાં ફેલાયેલા યહૂદીઓને એક તાંતણે બાંધ્યા છે. નાઝી દમનને કારણે દેશાંતર કરનારી યહૂદી પ્રજા દુનિયાના અનેક દેશોમાં વહેંચાયેલી છે. વર્ષોથી બીજા દેશમાં વસતી હોવાથી એ દેશની સંસ્કૃતિથી કેટલેક અંશે એ રંગાયેલી પણ છે; આમ છતાં તાજેતરમાં અમલમાં આવેલા હિબ્રુ ભાષાના શિક્ષણપ્રયોગોએ જુદા જુદા દેશમાં વસતા યહૂદી લોકોનું ખમીર જગાડ્યું. ૧૯૪૮માં ઈઝરાયલની રચના થયા બાદ ત્યાંની સરકારે હિબ્રુ ભાષાને અધિકૃત ભાષા જાહેર કરી અને એ પછી આ ભાષાના પ્રસાર માટે અથાગ પ્રયત્નો આદર્યા. હિબ્રુ ભાષામાં ઉચ્ચતમ શિક્ષણ લેવા માટે ‘હિબ્રુ યુનિવર્સિટી ઓફ જેરુસલેમ’ સ્થાપવામાં આવી. એ યુનિવર્સિટીમાં જગતભરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. આમ માતૃભાષા હિબ્રુના શિક્ષણપ્રતાપે હિબ્રુઓમાં ખમીર અને ખુમારી - પુષ્ટિને સંવર્ધન મળ્યાં. પરિણામે એ પ્રજા હવે ખૂનખાર દુશ્મનોની વચ્ચે અણનમ રહીને પોતાની અસ્તિતા ને અસ્મિતાને બરોબર જાળવીને સ્વાભિમાનથી ટકી રહી છે. એ રીતે માતૃભાષા હિબ્રુએ ઈઝરાયલના જોમ અને જુસ્સાને કેળવવામાં નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. તેથી આધુનિક વિશ્વમાં ઈઝરાયલ મહત્ત્વનું સ્થાન મેળવી શક્યું છે. સમગ્ર પ્રજા પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યે અભિમુખ બને તો કેવાં રૂડાં પરિણામો પામી શકે તેનું ઈઝરાયલ ઉદાહરણ છે.

આજે જગતભરમાં ગુજરાતીઓ ફેલાયેલા છે. દુનિયાના જે દેશોમાં ગુજરાતીઓ ગયા, ત્યાં તેઓ પોતાના ગુજરાતને, ગુજરાતી ભાષાને અને તેનાં સંસ્કાર-સંસ્કૃતિને પણ લઈને ગયા છે અને આજે પણ વિદેશની નિશાળોમાં, ધાર્મિક કેન્દ્રોમાં કે

ગુજરાતીઓ દ્વારા સંચાલિત સંસ્થાઓ દ્વારા ગુજરાતી ભાષા શીખવવામાં આવે છે. શું આપણે આપણી માતૃભાષા દ્વારા ગુજરાતીઓને એક તારે બાંધી, તેમને સંગઠિત કરી સવિશેષ બળવાન કરી શકીએ છીએ ખરા? આ સંદર્ભમાં પંચાણું ટકા અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતા યહૂદીઓનો દેશ ઈઝરાયલ આપણને જરૂર યાદ આવે.

જરા કલ્પના કરીએ કે ગુજરાતમાં માતૃભાષા ગુજરાતીને જ કેન્દ્રમાં રાખીને એક અલગ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ હોય. તેમાં ગુજરાતી ભાષા તેમ સાહિત્યના અનેકાનેક વિષયોનું તલસ્પર્શી શિક્ષણ અપાતું હોય. ત્યાં એ અંગેના સંશોધન-સંપાદન-અનુવાદ વિગેરેની પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય. એ યુનિવર્સિટીનો લાભ લેવા માટે માત્ર ગુજરાતીઓ જ નહીં, પણ બિનગુજરાતીઓ કે પરભાષી વિદેશીઓ પણ આવતા હોય! આજેય મહાત્મા ગાંધીજીની આત્મકથા ‘સત્યના પ્રયોગો’ના હાર્દને મૂળ રૂપે પામવા માટે ગુજરાતીનો અભ્યાસ કરનારા અનેક વિદેશીઓ તમને મળતા હોય છે.

ખલિલ જિબ્રાને કહ્યું છે કે માતાએ મને માતૃભાષામાં ભણાવવાનો આગ્રહ રાખ્યો, તેથી હું ખલિલ જિબ્રાન બન્યો. પંદર જેટલી ભાષાઓ જાણનાર સંત વિનોબા ભાવે કહેતા હતા કે મારી માતાએ જ મારી માતૃભાષાનો પાયો નાંખ્યો, તેથી હું આટલું ભણી શક્યો, આટલી ભાષાઓ સુધી પહોંચી શક્યો.

આજે બે-અઢી વર્ષના બાળકને માતાપિતાની છાયામાંથી ખસેડી અંગ્રેજી પ્લે-ગ્રુપમાં દાખલ કરવામાં આવે છે તે શા માટે? એક તો દેખાદેખીથી અને બીજું પોતાનો સમય ‘બગડે’ નહીં એવી કોઈ દાનતથી કદાચ એમ કરે છે. હવે તો એથીય આગળ વધીને વેકેશન કેર સેન્ટર શરૂ થયાં છે! તેમાં રવિવારની રજાના દિવસે પણ બાળકોને ધકેલવામાં આવે છે. આથી બાળકોની હાલત ‘પાર્કિંગ લોટ’ જેવી બની રહે છે. એ રીતે શિક્ષણ અને સમૂહ માધ્યમોએ માતા-પિતા પાસે ઓછામાં ઓછો સમય બાળક રહે એવી વરવી સ્થિતિ સર્જી છે. આ સ્થિતિ માતૃભાષાના પાયાના શિક્ષણ માટે ખૂબ જ હાનિકર છે. ઊંડાણથી વિચારીશું તો તુરત જણાશે કે માતૃભાષાની કેળવણી કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માત્ર વાંચતા-લખતાં શીખવાથી થતી નથી, ઘરનું વાતાવરણ, આસપાસની દુનિયાનો સંપર્ક જુદી જુદી વ્યક્તિઓને મળવાથી વિસ્તરતી સમજ વગેરેથી પણ થતી હોય છે. એનાથી વિમુખ રહેલું બાળક આંખે ડાબલા બાંધેલા વછેરા જેવું થઈ જાય છે. બાળકના વિકાસની અનેકવિધ ક્ષમતાઓ પારિવારિક વાતાવરણના અભાવે, યોગ્ય અભિવ્યક્તિ માટેના અવકાશના અભાવે ક્ષીણ થઈ જાય છે.

આજની આપણી માતૃભાષામાં અંગ્રેજી શબ્દોનું ચલણ દિવસે ને દિવસે વધતું જાય છે. અંગ્રેજી શબ્દના ગુજરાતી પર્યાયની કે તેના માટેના યોગ્ય પારિભાષિક શબ્દની ખોજ કરવાની પ્રક્રિયા જાણે અટકી ગઈ હોય અને એના બદલે અંગ્રેજી શબ્દ જ ઘુસાડી કે

ઠાંસી દેવાની અપક્રિયા ચાલતી હોય એવું લાગે છે. ગુજરાતીમાં અર્થ આપી શકાય તેમ હોવા છતાં તેમને હઠાવીને માતૃભાષાના સિંહાસન પર પેલા વિદેશી શબ્દોને બેસાડવામાં આવે છે. એમ પણ કહેવાતું આવ્યું છે કે આ નવા જમાનાના બદલાતા મિજાજની ભાષા છે. હકીકતમાં ભાષા ભાષકના મિજાજને ઘડે છે કે ભાષકનો મિજાજ ભાષાને ઘડે છે તે ઊંડી તપાસ માગી લે તેવો યક્ષપ્રશ્ન છે. માતાનું દૂધ સંતાનના તનને મજબૂત કરે છે તો માતૃભાષા એના મનને મજબૂત કરે છે. જે હુંફ, પ્રેમ, આત્મીયતા અને સંવેદના માતા પાસેથી મળે છે એ માતૃભાષા દ્વારા સહજતયા ને સચોટતાથી અભિવ્યક્ત થઈ શકતી હોય છે.

આજે અંગ્રેજી એક રાષ્ટ્રની નહીં, બલ્કે અનેક રાષ્ટ્રની - આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવહારની ભાષા બની હોવાથી એ ભાષાનો પરિચય આવશ્યક છે. અંગ્રેજીની બારી બંધ કરાય નહીં, પરંતુ દીવાનખાનામાં બેસાડવાને લાયક વ્યક્તિને આપણા રસોડામાં તો પેસાડીને બેસવા દેવાય નહીં ને? અંગ્રેજીને આપણી માતૃભાષાનું આસન તો ન જ અપાય ને? માની ગોદ તે માની ગોદ. અન્ય કોઈનું સ્થાન એનો વિકલ્પ ન થઈ શકે. આપણા સંસ્કાર, આપણી પરંપરા, આપણો ઇતિહાસ - એ બધું શીખવા માટે અંગ્રેજી ભાષાને બદલે આપણી માતૃભાષાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. આજે માતૃભાષા પ્રત્યે દીનભાવ ને હીનભાવ સેવવામાં આવે છે અને ધીરે ધીરે એ હીનભાવ કુટુંબ અને પોતાની જાત પ્રત્યે પણ ફેલાય છે. વ્યક્તિ પોતાનું આત્મગૌરવ ગુમાવતી જાય છે. પરિણામે તે આત્મભ્રષ્ટ થતી જાય છે અને આત્મભ્રષ્ટતા પદભ્રષ્ટતા કરતાં પણ ઘણી ખતરનાક હોય છે એ સમજનારાઓ તો સમજે જ છે.

ગુજરાતની જેટલી વસ્તી છે એનાથી ઓછી વસ્તી ધરાવતા વિશ્વના ચાલીસ જેટલા દેશોએ પોતાની માતૃભાષા વિકસાવી છે. એ દેશો પોતાનું આંતરસત્ત્વ છોડીને અંગ્રેજી ભાષાને કે અન્ય કોઈ ભાષાના પ્રવાહમાં વહી ગયા નથી. મે ૨૦૧૬ માં નોર્વેની વસ્તી પર લાખ ૧૩ હજાર હતી, ઈઝરાયલની ૮૬ લાખ ૨ હજારની અને સ્વીડનની વસ્તી મે ૨૦૧૬ માં ૯૯ લાખ ૫૪ હજારની હતી. આ બધા દેશોમાં એમની માતૃભાષા ગૌરવભર્યા સ્થાને બિરાજે છે અને એમના જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રોમાં તે સારી રીતે પ્રયોજાય છે. આને માટે એમના રાષ્ટ્રનો કોઈ એકાદો વર્ગ નહીં, પણ સમગ્ર પ્રજા જાગ્રત છે. ૯૯ લાખની વસ્તી ધરાવતા સ્વીડનમાં માતૃભાષામાં ચર્ચા વિચારણા કરનારાં ૨૭,૦૦૦ તો ચર્ચામંડળો છે. ૨૦૧૧ માં છ કરોડ ને ત્રણ લાખની વસ્તી ધરાવતું ગુજરાત કેમ માતૃભાષાના વિકાસની બાબતમાં પાછળ રહે છે? -પાછું પડે છે? આપણે ત્યાં કવિ નર્મદના જમાનામાં ‘મંડળી મળવાથી થતા લાભ’ની વાત થતી હતી. આજે ગુજરાતી ભાષામાં ચર્ચા વિચારણા ચલાવતા હોય એવાં કેટલાં મંડળો છે? જે મંડળો ચાલે છે, તેમાંયે સીધી માતૃભાષા વિષયક ચર્ચાઓ કેટલી થાય છે?

એક સમયે અમદાવાદમાં શ્રી મહાદેવભાઈ દેસાઈ ટ્રોફીનો ગુજરાતીમાં વક્તૃત્વ સ્પર્ધાની દૃષ્ટિએ ભારે મહિમા હતો, આજે શું સ્થિતિ છે? ‘વાદે વાદે જાયતે તત્ત્વબોધ:’ એ સૂત્ર સાચું હોય તો વિદ્વાનોનાં મંડળો અવારનવાર મળી પોતાની ભાષામાં તે અંગેની તત્ત્વચર્ચા કેમ કરતાં નથી? વિદ્વાનો પરસ્પર પોતાની ભાષામાં ચર્ચા વિચારણા કરે તો વખત જતાં જ્ઞાનસમૃદ્ધિ વધે અને પરિણામે માતૃભાષાનો તેમજ તેના સાહિત્યનો સર્વતોમુખી વિકાસ થતો રહે. એ રીતે ભાષા અને સાહિત્યનું સ્તર પણ ચોક્કસ ઊંચું આવી શકે.

સર્જનાત્મકતાનું સિંચન માતૃભાષામાં સતત થતું રહે એ ઈચ્છનીય છે. સર્જનાત્મકતાના અનુપ્રવેશ માતૃભાષાની શક્તિ કે સમૃદ્ધિ વધુ ને વધુ ગતિ પકડશે. આજના શિક્ષણવિદો વારંવાર કહે છે કે શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો છે. પરંતુ સર્જકત્વ ઘટ્યું છે. વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિમાં આપણે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ અને જુદી જુદી પદ્ધતિઓ દ્વારા ભાષા અને સાહિત્ય વિશે વિચારતા થયા છીએ. અગાઉ ભાષા-સાહિત્યમાં સર્જકતાના બળે જે દિપ્તિ જોવા મળતી હતી તે હવે જાણે ઝંખવાતી લાગે છે તેનું કારણ શું? આ અંગે થયેલાં સંશોધનોમાંથી એક તારણ એવું નીકળ્યું છે કે જે લોકો પોતાની માતૃભાષા છોડીને અન્ય ભાષા અપનાવે છે અને તેમાં વિશેષ કામગીરી કરે છે તેઓ અનુકરણશીલ વધારે બની જાય છે અને સંશોધનશીલ ઓછા રહે છે.

આ રીતે માતૃભાષાની જો અવજા થતી રહેશે - તે ભૂલાતી જશે તો વ્યક્તિનું આંતરસત્ત્વ અને એની ચેતનાનું પ્રાકટ્ય જોખમાશે. - ક્ષીણ થશે. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાંત પોતાની માતૃભાષા જર્મનમાં રજૂ કર્યો હતો. એ જ આઈન્સ્ટાઈનની વિચારધારાને એક ડગલું આગળ લઈ જનાર જયંત નારલીકર તો આગ્રહ રાખે છે કે વિજ્ઞાન અને ગણિત જેવા વિષયો માતૃભાષામાં જ શીખવવા જોઈએ, જેથી વિદ્યાર્થીઓ એમને ઝડપથી આત્મસાત્ કરી લે. ઍરિસ્ટોટલ, પાયથાગોરાસ, કાર્લ માર્ક્સ અને બર્ટ્રાન્ડ રસેલે પણ પોતાના વિચારો માતૃભાષામાં પ્રગટ કર્યા. બાળકને એની માતૃભાષા અસલિયતનો ચહેરો આપે છે. એક સમયે અંગ્રેજી ભાષામાં સાહિત્ય રચનાર, નોબેલ પુરસ્કાર માટે નામાંકિત થયેલા થિયોડોર ગૂગી જેવા આફ્રિકન સર્જકો આજે પોતાની ગિફ્ટ બોલીમાં લખવાનો આગ્રહ સેવે છે. તેમાં તેઓ ‘સેકન્ડ ફીડમ’ માટેની એમની લડાઈ જુએ છે. શ્વેત લોકોના રાજકીય બંધનમાંથી મુક્ત થયા બાદ એમની માનસિક ગુલામીમાંથી પણ મુક્ત થવા માટે તેઓ પોતાની માતૃભાષાને સર્જકતાનું માધ્યમ બનાવી રહ્યા છે.

બંગાળીઓ કે મહારાષ્ટ્રીયનોમાં છે તેવો માતૃભાષા માટેનો મજબૂત પ્રેમ આપણમાં છે ખરો? આખીયે સભામાં માંડ બે ટકા ગુજરાતી નહીં જાણનારા લોકો હોય તેમ છતાં ગુજરાતી ભાષી વક્તા અંગ્રેજીમાં બોલવાનો ધખારો રાખે તો શું કહેવું? આવા

પ્રસંગોએ માતૃભાષાની જે પ્રકારે વિડંબના થાય છે તે અંગે શું કહેવું? ગુજરાતી ભાષા પર અવારનવાર આડેધડ થતા હુમલાઓ માટે કેટલેક અંશે અંગ્રેજી માટેનો વ્યામોહ - તે માટેની ઘેલછા ને પોતાને આધુનિકતમ દેખાવાની પ્રદર્શનવૃત્તિ પણ કારણભૂત હોવાનું લાગે છે. માતૃભાષા ગુજરાતી પ્રત્યેની આપણી બેઅદબી અક્ષમ્ય જ લેખાય.

આપણે ત્યાં જીવનના વિધેયાત્મક મુલ્યોની કટોકટીની વાત થાય છે. એના મૂળમાં માતૃભાષાગત મૂલ્યોની કટોકટી જવાબદાર કેટલી તે તપાસવા જેવું ખરું.

પહેલાં ભાષા ભ્રષ્ટ થાય છે, પછી મન અને પર્યાવરણ પ્રદૂષિત થાય છે. ભાષા જીભ પર વસતી નથી, મન અને મસ્તિષ્કમાં વસે છે.

ભાષાના સંસ્કાર માટી, પાણી, હવામાં અંકુરિત થાય છે. એમાં સંવર્ધન પામે છે. એ થોડા સૂકાય, તો માટીનું ખાતર બને છે. કેટલાક લોકોની બૃદ્ધિ બદલાતા ભાષા બદલાવા માંડે છે. બધું ચૂપચાપ થવા લાગે છે. સમાજના જાગૃત લોકોને પણ એની જાણ થતી નથી. એની બદલાયેલી બુદ્ધિ નવા શબ્દોનો વરસાદ વરસાવે છે ને ભાષાના સંસ્કારની માટી, પાણી અને હવા બદલાઈ જાય છે.

સાહિત્યસર્જકની આત્મપ્રતિષ્ઠા તેમજ સામાજિક પ્રતિષ્ઠામાં તેની ભાષાનું ઘણું મહત્ત્વનું પ્રદાન હોય છે. જ્યારે માતૃભાષા સર્જનની ભાષા તરીકેનું કાઠું કાઢે છે ત્યારે તેનો શક્તિપ્રભાવ ઘણો વધી જાય છે. બે વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંવાદમાં ભાષા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. દરેક પ્રજા પોતાનાં મૂલ્યો પર જીવતી હોય છે અને એ રીતે તે પોતાની પરંપરા સાથે જોડાણ સાધતી હોય છે. આથી સૌથી વિકટ પ્રશ્ન એ મૂલ્યો અને સંસ્કૃતિનો વારસો પછીની પેઢીને કઈ રીતે આપવો એનો હોય છે. એમાં માતૃભાષા સૌથી વધુ સહાયક થાય છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના ‘કર્મયોગ’ની વાત અંગ્રેજીમાં કરીએ ત્યારે ‘કર્મ’ શબ્દનો અંગ્રેજીમાં અદલ અનુવાદ કરવો અતિ મુશ્કેલ લાગે છે. એમાં પણ ‘કર્મ’ શબ્દની અંગ્રેજીમાં અર્થચ્છાયાઓ પકડવી, એ તો કપરાં ચઢાણ ચઢવાનો અનુભવ કરાવે છે. વળી ‘કર્મ’ના સંબંધમાં હિંદુ કર્મવાદ અને જૈન કર્મવાદની ભિન્નતા કઈ રીતે બતાવવી તે મોટો સવાલ ઊભો કરે છે.

થોડાં વર્ષો પૂર્વે આચાર્ય ઉમાસ્વાતિજીએ ચોથી સદીમાં રચેલા ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’ ગ્રંથના અંગ્રેજી અનુવાદનું કાર્ય ચાલતું હતું. ત્યારે જૈન પરિભાષાના ‘સમ્યક્ દર્શન’ શબ્દ પ્રયોગ માટે કલાકોના કલાકો સુધી ગડમથલ ચાલી હતી. બ્રિટનમાં શબ્દો ઘડી આપનારા માટે ‘વર્ડસ્મિથ’ શબ્દ પ્રયોજાયો છે. એવા ‘વર્ડસ્મિથ’ સાથે બેસીને જૈન દર્શનના સૌ અભ્યાસીઓએ લાંબી ચર્ચા કરી અને અંતે ‘સમ્યક્ દર્શન’ માટે ‘Enlightened World-View’ પર્યાય પસંદ કર્યો. પણ તેમ કરતાં જોડે એમ પણ નોંધ્યું કે આ શબ્દ મૂળ શબ્દના ભાવને પૂરેપૂરો પ્રગટ કરતો નથી.

માતૃભાષામાં ખવાણ થવા લાગે ત્યારે જીવનમૂલ્યો, પ્રજાની કોઠાસૂઝ, એના લોહીમાં ભળેલા સંસ્કારો, એનો ઈતિહાસ જેવી અનેકાનેક બાબતોનું ખવાણ પણ થવા માંડે છે. એટલે કે વ્યક્તિનું સત્ત્વ જ ક્ષીણ થાય છે. એક અર્થમાં કહીએ તો એનાં સઘળાં મૂળિયાંને લૂણો લાગવા માંડે છે. આમ જે પ્રજાની માતૃભાષા ક્ષીણ થાય ત્યારે તેનાં પુષ્ટિસંવર્ધક જીવનમૂલ્યોનો પણ હ્રાસ થતો જાય છે અને પરિણામે પેઢી પેઢી વચ્ચેનું અંતર ન પૂરાય એવી ખાઈમાં પલટાઈ જાય છે.

બીજી ભાષામાં વિચાર કરવાની આપણે કોશિશ કરીએ છીએ, પણ એને પૂરેપૂરો અપનાવી શકતા નથી - એને આપણી લોહીની ભાષા બનાવી શકતા નથી. આપણા ભાષા વ્યવહારનો સીધો સંબંધ આપણી આંતરિક ચેતના સાથે, આપણી સર્જનાત્મક શક્તિ સાથે જોડાયેલો હોય છે. જ્યારે બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સંવાદ સધાય છે ત્યારે એક સંસ્કારલક્ષી ઘટના ઘટે છે, એક ભાષાકીય ઘટના ઘટે છે. એ રીતે બાહ્ય અને આંતરિક વ્યક્તિત્વનો સુમેળ સાધવાની ભૂમિકા ઊભી થાય છે ને ત્યારે એ સંબંધના રાસાયણિક સંયોજનમાં માતૃભાષા એક મહત્વનું પ્રેરક-પોષક પરિબળ બની રહેતું હોય છે.

બાળક સૌથી વધુ શિક્ષણ ઘરમાંથી લેતું હોય છે અને તેથી માતૃભાષા એને હૃદયવગી અને જીભલગી હોય છે. કુદરતે આપણને ભાષા આપી, પરંતુ એની આપણે કરેલી માવજત કેટલી મજબૂત હોય છે તે પ્રશ્ન છે. સર્જકો, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો અને સમાજ હિતચિંતકો સૌ ગુજરાતી માતૃભાષા માટે કટિબદ્ધ બનીને આંદોલન કરે છે પણ એમાં વિજ્ઞાનીઓ, અર્થશાસ્ત્રીઓ, મેનેજમેન્ટના નિષ્ણાતો, ખેડૂતો, ઉદ્યોગપતિઓ અને શ્રમજીવીઓ ક્યાં છે?

માણસમાં બહુભાષી થવાની ક્ષમતા છે અને તેથી એકવીસમી સદીના સમગ્ર પરિવેશનો વિચાર કરીએ તો આજે વ્યક્તિને માટે ત્રણ પ્રકારની ભાષાગત ક્ષમતા જરૂરી જણાય છે : એક સ્થાનિક (લોકલ સિચ્યુએશન), બીજી રાષ્ટ્રીય (નેશનલ), ત્રીજી વૈશ્વિક (ગ્લોબલ). આ ત્રણેય પરિસ્થિતિઓમાં જુદી જુદી ભાષાઓ કામ લાગે છે. માતૃભાષા, રાષ્ટ્રભાષા અને વિદેશીભાષાને એ દૃષ્ટિએ જોવી અને પામવી જોઈએ. એક ભાષા સાથેનો ઘનિષ્ઠ સંપર્ક બીજી ભાષાઓ શીખવામાં મદદરૂપ થાય છે. આથી બાલ્યાવસ્થામાં માતૃભાષાનો ઉપયોગ થાય એ અનિવાર્ય છે. બાળક મોટું થતાં બીજી ભાષાઓમાં પણ સહેલાઈથી નિપુણ બની શકે છે.

આજે માતૃભાષા ગુજરાતીની કટોકટીનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. આને માટે થોડું આંતરદર્શન પણ આવશ્યક છે. આગલી પેઢીઓની જ્ઞાનપિપાસા અને કાર્યનિષ્ઠા કંઈક ઘસાતી જાય છે. એનાં કારણો તપાસવાં અને ઈલાજ શોધવા હવે ખૂબ જરૂરી છે. ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યની ક્ષિતિજોનો વિસ્તાર કરવા માટે જુદી જુદી સંસ્થાઓએ જુદા જુદા પ્રકલ્પો વિચારીને એમાં જીવ રેડવાની જરૂર છે. 'સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ'

'ભગવદ્ગોમંડળ' 'ગુજરાતી લેક્સિકોન' કે 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ' વગેરેએ તો એ સાથે આપણી કેટલીક સાહિત્યિક સંસ્થાઓએ કેવું માતબર કામ કર્યું છે તે જોવું જોઈએ. આજની આપણી ભાષાકીય કેવું કટોકટી સામે સૌએ કમર કસવાની જરૂર છે અને ભાષા અને સાહિત્યનું સ્તર ઊંચું આવે તેવા સત્ત્વશુદ્ધ પ્રયત્નો કરવાની તાતી જરૂર છે. આપણે નરવી રચનાત્મક સાહિત્યિક ચર્ચાઓને બદલે શા માટે વ્યક્તિગત આક્ષેપો કે પ્રતિઆક્ષેપોના રણમાં ખોવાઈ જઈએ છીએ?

૧૮૫૮ ની ૨૩ મી નવેમ્બરે સાંજે નિશાળેથી આવીને માતા સરસ્વતી આગળ માથું નમાવીને નર્મદે ગદ્ગદ કંઠે કલમને ખોળે જીવવાનું નક્કી કર્યું હતું અને ચોવીસ વર્ષ સુધી અસિધારાવ્રત એમણે પાળ્યું હતું. અપાર માનસિક વિટંબણાઓ, દેવાનો બોજ અને ઘરના બીમાર માણસો માટે દવા કરાવવાના પૈસા ન હોય તો પણ ચાર આનાના દૂધપૌઆ પર હસતાં હસતાં જીવન ગાળીને નર્મદે ભાષા સાહિત્ય માટે વ્રતતપનું એક પ્રેરણાદાયી ઉદાહરણ આપણને આપ્યું. એ રીતે મુંબઈમાં ધિકતી વકીલાત છોડી - કેટલાક દેશી રાજ્યોની દીવાનગીરી મળવાની તકો પણ તરછોડી ચાલીસમા વર્ષે ધીકતી વકીલાતના વ્યવસાયમાંથી નિવૃત્ત થઈને ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ નડીયાદમાં આવીને 'સરસ્વતીચંદ્ર' મહા નવલનું સર્જન કરી ગુજરાતી ભાષા અને ગુજરાતી સાહિત્યનો સમુત્કર્ષ સાધવાનો સારસ્વત પુરુષાર્થ કર્યો. માતૃભાષા માટે દલપતરામ, નર્મદ, ગોવર્ધનરામ, ન્હાનાલાલ, ધીરુભાઈ ઠાકર જેવા વિદ્વાનોની સમર્પણવૃત્તિને, ગુજરાતી ભાષા -સાહિત્યમાં ગાંધીજી તેમ જ ગાંધીમૂલ્યથી પ્રેરિત સાહિત્યકારોએ તથા ગુજરાત વિદ્યાપીઠે દાખવેલી માતૃભાષા માટેની સેવાભક્તિને તેમજ ભગવતસિંહજી, ચંદુલાલ પટેલ કે રતિલાલ ચંદરયા જેવાઓની ભાષાપ્રીતિને આપણે આજે સદ્ભાવપૂર્વક યાદ કરીએ છીએ. આપણે ફાર્બસ કે જોસેફ વાન ટેલરનેય કેમ ભૂલી શકીએ? કેટલી સારસ્વત વ્યક્તિઓ ગુજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે આજેય કાર્યરત છે. એ કાર્ય ઉત્તમ રીતે ફળદાયી નીવડે એ માટે વધુ સંગઠિત અને સાત્વિક પ્રયાસોની જરૂર છે. આ બધા અંગે આપણે સહિયારો પ્રયાસ કરીએ. એક એક ગુજરાતી પોતાને પોતાની માતૃભાષાનો પ્રતિનિધિ સમજીને કાર્ય કરે તો 'જય જય ગરવી ગુજરાત' ગૌરવભરે ગાવાની પાત્રતા તો દાખવી શકશે અને ત્યારે આપણે પણ આત્મશ્રદ્ધાપૂર્વક કહી શકીશું : 'શુભ શકુન દીસે, મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત.' બાકી અત્યારે તો રાતનો અંધકાર વધુ ગાઢ અને વધુ ઘેરો બનતો જાય છે.

□□□

૧૩-બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખુ માર્ગ,
પાલડી, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭.
ફોન ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫
મો. ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

આ હરખપદ્ડા મા-બાપો ! - પડી જતી નથી કેમ મોલાતું ?

ડૉ. દિનકર જોષી

પીડિત થઈ જવું કે વ્યથિત થઈ જવું એ કદાચ મારી પ્રકૃતિનો જ એક અંશ છે એ હું સ્વીકારી લઉં છું. પણ નખ-શિખ સળગી ઊઠવું એ મારી પ્રકૃતિમાં સહજભાવે નથી. આમ છતાં બેત્રણ વરસના ભૂલકાને જ્યારે હનુમાનજીની પ્રતિમા સામે જોઈને ‘મંકી ગોડ’ એમ કહેતાં સાંભળું છું કે પછી ગણપતિની મૂર્તિ સામે જોઈને ‘એલિફન્ટ ગોડ’ એવા ઉચ્ચાર કરતાં જોઉં છું ત્યારે સળગવું નથી એવું નિરધારું છું તોય સળગી ઊઠું છું. એમાંય જ્યારે એના પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી અને અખંડ સૌભાગ્યવંતા માતૃશ્રીને પોતાના સંતાનની આ સિદ્ધિ બદલ હરખધેલાં થતાં જોઉં છું ત્યારે ‘નથી સળગવું તોય સળગાઈ મુજથી જવાય છે.’ (સૌજન્ય - બાલમુકુન્દ દવે).

ગયા સૈકાના પૂર્વાર્ધના જે મુખ્ય કવિઓ ગણી શકાય એમાં ઇંદુલાલ ગાંધીનું નામ છે. ઇંદુલાલ ગાંધિ રચિત ‘ભાદર કાંઠે ધુએ લુગડાં ભાણી’ આ કવિતા ખૂબ જાણીતી છે. ભાણી એટલી દરિદ્ર છે કે એની પાસે દેહ ઢાંકવા એક મેલીઘાણ જર્જરિત સાડી છે. એને ધોવા માટે નિર્જન નદીકાંઠે ભેખડો વચ્ચે ઊભી રહીને એ નિરાવરણ અવસ્થામાં સાડી ધુએ છે. કવિ આ દૃશ્યથી કમકમીને પ્રકૃતિ સામે હાથ લાંબા કરીને કહે છે-

‘વસ્તર વિનાની અસ્તરી જાતને સાટું

પડી જતી નથી કેમ મોલાતું ?’

પેલા ગુજલિશ બાળકોને મંકી ગોડ કે એલિફન્ટ ગોડ કહેતાં સાંભળીને હરખપદ્ડાં થઈ જતાં માબાપોને જોઈને મને થાય છે, ‘પડી જતી નથી કેમ મોલાતું ?’

હનુમાનને મંકી ગોડ કે ગણપતિને એલિફન્ટ ગોડ કહેવાથી એ ગોડને એક દોરા જેટલો પણ ફરક પડતો નથી. ગોડ ગોડ જ રહે છે. એને કોઈ નામની જરૂર નથી, કોઈ ભાષાની જરૂર નથી, પણ નવી પેઢીને મોઢેથી આવા શબ્દો સાંભળ્યા પછી આપણી વર્તમાન પેઢી જે રીતે હરખાય છે એ જોતાં આપણી આગલી પેઢી કદાચ પેલી ભાદર કાંઠે લૂગડા ધોતી ભાણીની જેમ સ્વર્ગમાં રહે રહે પણ નિરાવરણ થઈને અકળાઈ જતી હોય તો કહેવાય નહીં.

આ વાત ના, આ વાત નહીં પણ બળાપો કોઈ એક ચોક્કસ ભાષા વિશેનો નથી. આ વાત માતૃભાષાની છે. માતૃભાષાનું સ્થાન કોઈ પણ પ્રદેશમાં અને કોઈ પણ કાળમાં જન્મ દેનારી જનેતા પછીનું તરતનું હોય છે. ધર્મ જન્મ સાથે જ મળે છે, પણ કાળક્રમે એ બદલી શકાય છે. માતૃભૂમિ પણ જન્મ સાથે જ સંકળાયેલી હોય છે અને છતાં હવે સિટિઝનશિપ બદલીને માતૃભૂમિ પણ બદલી શકાય છે. માતા અને માતૃભાષાનું આમ થઈ શકતું નથી.

માતાએ તમને જન્મ આપ્યો એ તમે જોયું નથી, માત્ર સાંભળ્યું છે પણ અમુક્તમુક તમારી માતૃભાષા છે એ તો તમે જોયું અને સાંભળ્યું બંને છે.

૨૦૧૭-૧૮નું શૈક્ષણિક વર્ષ હવે શરૂ થયું. પોતાના દોઢ વરસના બાળકને પ્લે ગ્રુપમાં જતું જોઈને માતા રડતી નથી, રાજી થાય છે. જેને હજુ છી છી પી પીનું પણ ભાન નથી. જેના માટે હજુ જનેતાના ખોળા સિવાય બીજું કોઈ વિશ્વ નથી એવા બાળકને ચિત્રવિચિત્ર પોશાકો પહેરાવીને ઘર અને માથી તરછોડાતું જોવું એ કેટલું દુઃખદ છે એનુંય આપણને હવે સ્મરણ રહ્યું લાગતું નથી. સવારે સાતથી રાત્રે નવ સુધી શાળા, ટ્યુશન, ઈતર પ્રવૃત્તિઓ ઈત્યાદિથી ઘેરાયેલું બાળક ખોખો, હુતુતુતુ, મોઈદાંડિયો, થપ્પો, સાતતાળી ઈત્યાદિ ભૂલી ગયું છે. એટલું જ નહીં એને સંભારી આપવા જેટલો સમય પણ કોઈ પાસે બચ્યો નથી. ભમરડાની જાળી કે પછી લખોટા કે કોડીઓનો દાણિયો કેવો મનમોહક હોય છે એનું ભાન સુદ્ધાં હવે આપણને રહ્યું નથી.

પણ આટલી વાત પૂરતી નથી. હવે જે પેઢીના પિતાને એક અંગ્રેજી સાચું વાક્ય લખતાં આવડતું નથી અને જેની માતાને હથેળીની થાપટથી રોટલો ઘડતા સુધ્ધાં આવડતો નથી એ સહુને અંગ્રેજી એબીસીડીએ ગાંડાતુર કરી મૂક્યાં છે. એબીસીડી અને કખગઘ સંવાદ માટે અનિવાર્ય ઉચ્ચારના ઘટકો છે. એબીસીડી કે કખગઘ કોઈ ઊંચું કે નીચું હોતું નથી, પણ આપણાં માબાપોને એબીસીડીએ ઘેલું લગાડ્યું છે. પોતાનાં બાળકો અંગ્રેજી માધ્યમમાં જ ભણે એવા એના દુરાગ્રહને કારણે આપણા દેશની મોટા ભાગની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં નવી પેઢીનાં બાળકોનું શિક્ષણ હવે અંગ્રેજીમાં થઈ રહ્યું છે. બાળક આના પરિણામે માતૃભાષા ભૂલતું જાય છે, માતૃભાષાના સંસ્કારો વિલાતા જાય છે. પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ કે એથીય આગળના પૂર્વજો જોડેની સાંકળ તૂટતી જાય છે. હનુમાનજી મંકી ગોડ બની જાય છે અને ગણપતિ એલિફન્ટ ગોડ બની જાય છે !

મુંબઈ અને ગુજરાતી પૂરતી વાત કરીએ તો આજની તારીખે મુંબઈમાં ૫૪ ગુજરાતી શાળાઓ છે. આ શાળાઓને ભારતીય બંધારણ અનુસાર માઈનોરિટી એટલે કે લઘુમતીનો દરજ્જો મળેલો છે. આ શાળાઓને મળેલી ખાસ જગ્યા કે પછી સાંપડેલી અન્ય સગવડો વિશેષ પ્રકારના બંધારણીય અધિકાર અનુસાર મળી છે. હવે આ શિક્ષણ સંસ્થાઓ ગુજરાતી માધ્યમને બદલે અંગ્રેજી માધ્યમના વર્ગો ખોલે છે. કોલેજની ચોક્કસ મર્યાદિત સંખ્યાઓમાં માઈનોરિટી તરીકેના પોતાના વિશેષ હક્કો પણ ભોગવે છે.

સંચાલકોને પણ અમુક ચોક્કસ બેઠકો માટે અધિકારો મળે છે અને આમ છતાં ગુજરાતી વર્ગો બંધ પડે છે. આ પરિસ્થિતિ માત્ર ગુજરાતીની નથી, દરેક પ્રાદેશિક વિસ્તારોમાં મોટાં ભાગની પ્રાદેશિક ભાષાઓની પણ આ જ પરિસ્થિતિ છે. મુંબઈ શહેર પૂરતી વાત કરીએ તો જુદી જુદી આઠ ભાષાઓમાં સરકારી શાળાઓ ચાલે છે અને છેલ્લા આંકડાઓ એવું કહે છે કે ઉર્દૂ અને અંગ્રેજી સિવાયની તમામ ભાષાઓના માધ્યમની શિક્ષણ સંસ્થાઓ કાં તો બંધ થતી જાય છે અથવા એની સંખ્યા ઘટતી જાય છે.

અહીં આશ્ચર્યજનક અને નોંધપાત્ર વાત એ છે કે ઉર્દૂ પોતે દેશના એકેય રાજ્યની પ્રાદેશિક ભાષા નથી. સામાન્ય રીતે મુસલમાનો ઉર્દૂભાષી મનાય છે. દેશના નાગરિકોની ભાષા પ્રાદેશિક ધોરણે હોય અન્યથા નહીં. મુસલમાન ગુજરાતી હોઈ શકે, મરાઠી હોઈ શકે, બંગાળી હોઈ શકે, મલયાલી હોઈ શકે પણ માતૃભાષાને સંબંધ છે ત્યાં સુધી ઉર્દૂભાષી શી રીતે હોઈ શકે? આમ છતાં, મુંબઈમાં ઉર્દૂ ભાષી શાળાઓ અને એમાં શિક્ષણ લઈ રહેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે અને અન્ય બધી જ ભાષાઓની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. આ બધી જ ભાષાઓની ઘટતી જતી સંખ્યા સામે અંગ્રેજી ભાષાના માધ્યમમાં સંખ્યા વધે છે એનું ગણિત સાવ સીધું સારું છે.

એક અકળ લાગતો કોયડો અહીં સમજવા જેવો છે. માઈનોરિટી શિક્ષણ સંસ્થાઓને પોતાની કોલેજોની કુલ સંખ્યાની પચાસ ટકા બેઠકો પોતાની ભાષાના વિદ્યાર્થીઓ માટે અલાયદી ફાળવવાનો અધિકાર મળ્યો છે. બને છે એવું કે આ પચાસ ટકાનો લાભ લઈને જે ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ માઈનોરિટી સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ મેળવે છે તેઓ મોટા ભાગે અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણ્યા હોય છે. પોતાને ગુજરાતી કહીને લાભ લેનારાઓને ગુજરાતી આવડતું જ નથી હોતું. અગિયારમાં ધોરણમાં પણ તેઓ વૈકલ્પિક ધોરણે ગુજરાતીને વિષય સ્વીકારતા નથી. જેઓ ગુજરાતી ભણ્યા નથી, જેઓ ગુજરાતી ભણવા માંગતા નથી તેઓ ગુજરાતી લઘુમતી તરીકેનો લાભ લેવા માગે છે. આનું કારણ એ છે કે સરકારી ધારાધોરણ મુજબ માતાપિતાની માતૃભાષા એ જ બાળકની માતૃભાષા ગણાય છે. (બીજી ભાષાઓમાં પણ આ જ પરિસ્થિતિ છે.) શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ એ ધાડપાડુઓને રોકવા જ જોઈએ.

થોડાં વરસો પહેલાં કર્ણાટકમાં ગમે તે ભાષાના માધ્યમમાં બાળક ભણતું હોય તો પણ એને કન્નડ ભાષા શીખવી ફરજિયાત હતી. એ જ રીતે તામિલનાડુમાં એસ.એસ.સી.ની પરીક્ષામાં બીજા વિષયો સાથે તામિલ ભાષામાં પાસ થવું ફરજિયાત હતું. દુનિયાના કોઈ પણ દેશમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ માતૃભાષા સિવાય કોઈ માધ્યમમાં હોતું નથી. શિક્ષણ અને ઉછેરની દૃષ્ટિએ પણ માતૃભાષા મારફતે જ વિકાસ સાધી શકાય છે. આ પ્રાથમિક વાત જો આપણે

વહેલી તકે નહીં સમજીએ તો દેશની તમામ પ્રાદેશિક ભાષાઓ માટે આગામી પચાસ-સો વરસમાં કટોકટી પેદા થવાનો ભય રહે છે. આપણે શું કરવું છે? માતૃભાષાને જાળવવી છે કે જોખમાવવી છે?

માતૃભાષાના માધ્યમને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે બે ત્રણ મુદ્દા વિચારવા જેવા છે. આજે વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાન માટે ભણતા નથી, પણ શિક્ષણ પછીની આર્થિક ઉપલબ્ધિ માટે ભણે છે. પહેલાં તબીબી ક્ષેત્ર તરફ પ્રવાહ વહેતો, પછી આ પ્રવાહ ઈજનેરી તરફ વળ્યો. હવે કમ્પ્યુટર સાયન્સ તરફ બધાએ દોટ મૂકી. આ બધાનું કારણ નોકરિયાતોને મળતા પગારો અને બીજી રીતે મળનારા સંભવિત આર્થિક લાભોની જ ગણતરી છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં હિંદી ભાષાના એક વિષય સાથે એમ.એ. થનાર બિનહિંદી ભાષીઓને કેન્દ્રીય નોકરીઓમાં પ્રાથમિકતા આપવાનું ધોરણ જ્યારથી જાહેર થયું છે ત્યારથી મુંબઈમાં હિંદી ભાષીઓ કરતાં અન્ય ભાષીઓ હિંદી વિષયને પરાણે પ્રેમ કરવા માંડ્યા છે. એમને હિંદી પ્રત્યે રાષ્ટ્રભાષા તરીકે કોઈ લગાવ નથી માત્ર નોકરીમાં પ્રાધાન્ય મેળવવા હિંદી એમની ટેકણ લાકડી બની છે.

આ માનસિકતા લક્ષમાં રાખીને મુંબઈની કોર્પોરેટ ઓફિસો ભરતીના ધોરણ તરીકે એવી નીતિ અપનાવે કે જેઓએ માતૃભાષાના માધ્યમ દ્વારા એસ.એસ.સી. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે એમને જો બીજી બધી ક્ષમતાઓ સમાન હશે તો પ્રાથમિકતા આપવામાં આવશે. એટલું જ નહીં રાજ્ય સરકારોએ કોઈ પણ બાળકને માતૃભાષાના માધ્યમ દ્વારા જ શિક્ષણ લેવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. આ ઉપરાંત રાજ્ય કક્ષાના એસ.એસ.સી. બોર્ડ સિવાય સી.બી.એસ.સી., આય.સી.એસ.સી., આઈ.જી. બોર્ડની શાળાઓમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે ચોક્કસ ધોરણો અપનાવવાં જોઈએ. કેન્દ્રીય સ્તરે જેઓની એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં બદલી થાય છે તેમનાં સંતાનોને જ આવા બોર્ડમાં પ્રવેશ આપવો જોઈએ. સ્થાનિક બાળકોને સ્થાનિક ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે વિષયો શીખવવા જોઈએ. શેક્સપિયર બહુ પ્રતિભાશાળી લેખક હતો એ કબૂલ પણ સમર્થ સ્વામી રામદાસ, નરસિંહ મહેતા, કબીર કે તિરુવલ્લુવર આ બધાના ભોગે રોમિયો જુલિયેટ નહીં ભણાય તો ચાલશે.

કાકાસાહેબ કાલેલકર સવાઈ ગુજરાતી બન્યા અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ બન્યા છતાં ‘માજી ગોડ મરાઠી’ એવું કહેતાં ગૌરવ અનુભવતા. મને ગુજરાતી આવડતું નથી એવું કહેતાં આપણા નવી પેઢીનાં સંતાનોએ અને એમનાં જનક જનેતાઓએ આ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

□□□

સૌજન્ય : મુંબઈ સમાચાર

dinkarmjoshi@rediffmail.com

ગાંધીજી, માતૃભાષા અને સાંપ્રત સમય

ડૉ. મોહનભાઈ પટેલ

આપણી સંસ્કૃતિમાં ‘મા’, ‘માતૃભૂમિ’ અને ‘માતૃભાષા’ને ખૂબ ઊંચે સ્થાને મૂકેલાં છે.

માતૃભાષાને પણ, ‘મા’નું સ્થાન આપ્યું છે. કમનસીબે, એ માતૃભાષાની અવહેલના, ઉપેક્ષા આપણે એટલી બધી હદે કરી રહ્યાં છીએ કે, ભાષા તો ભૂલીયે, સાથે સાથે આપણા સંસ્કારોને પણ કોરે મૂકી દઈએ છીએ. ભારતીય તરીકે, આપણું જે જીવન હોય તેને આ પરિસ્થિતિ વિકૃત દિશામાં દોરી જાય છે, આ આપણી માતૃભાષા પ્રત્યેની તદ્દન બેદરકારી અને જરૂર વગર પરદેશી ભાષાનો ઉપયોગ.

એક દાખલો આપું.

થોડા વરસો પહેલાં એક અનુભવ થયો. વિલેપાર્લેની એક શાળામાં ગયો.

૧૫ મી ઓગસ્ટ નિમિત્તે. ઓડીયન્સમાં બેઠેલા બાળકોમાં હું જોઈ શક્યો કે, બે વિભાગ તદ્દન જુદા છે. અળગા પડી આવે છે એક ઈંગ્લીશ મિડીયમ અને બીજો ગુજરાતી મિડીયમ. ઈંગ્લીશ મિડિયમના બાળકો જરા વધારે સ્માર્ટ દેખાય.

સમારંભ પત્યા પછી સ્કુલની પ્રિન્સીપાલ બહેને મને આગ્રહ કરીને કહ્યું કે, ચાલો ને સાહેબ. અમારા બાળકોને મળો. તો ક્લાસરૂમમાં લઈ ગઈ.

‘આ ગુજરાતી માધ્યમના બાળકો છે’ એમ કરીને તેમની ઓળખાણ આપી.

વરસાદની સિઝન હતી. મેં તેમને કંઈ ગાવાનું કહ્યું. શું ગાયું ?

આવ રે વરસાદ, ઘેબરીયો પરસાદ,

ઉની ઉની રોટલી ને કારેલાનું શાક.

પછી લઈ ગયા અંગ્રેજી માધ્યમમાં. તો ત્યાંના બાળકોને કહ્યું તો તેમણે ગાયું -

Rain Rain go away, come another day

Rain Rain go away, Little Johnny wants to play.

તો જોયું આ ભાષાનો અને માધ્યમનો દુરુપયોગ !

આપણી સંસ્કૃતિમાં વરસાદને કોઈ દિવસ જાકારો ન દેવાય.

અરે ! અતિવૃષ્ટિ સહન કરી લઈને પણ, અનાવૃષ્ટિ તો નહિ જ.

કમનસીબે, આજે તો મુંબઈ શહેરમાં એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે કે, કોઈ બાળકને, શાળા-કોલેજના વિદ્યાર્થીને પૂછીએ : ‘તારી માતૃભાષા કઈ ?’ તે સીધો જવાબ આપી શકતો નથી. ગાંધીજીની વાતો તો ઘણી કરીએ છીએ. પણ, એ જ

ગાંધીવાદીઓના સંતાનો અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણીને, પરદેશમાં ભણીને અંગ્રેજીમય એટલા બધા થઈ જાય છે કે તેમના ઘરમાં ગુજરાતી ભાષા કોરાણે મૂકાઈ જાય છે.

ગાંધીજીએ પોતે ગુજરાતમાં જ્યાં બને ત્યાં સુધી ગુજરાતીઓમાં જ ભાષણો આપ્યાં.

ગુજરાતીમાં લખાણ કર્યું. ‘નવજીવન’ એમનું સંતાન. એ ગુજરાતી ભાષામાં જ અને અમદાવાદથી પ્રકાશિત થતું.

ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથા લખી ગુજરાતીમાં જ અને એનું અંગ્રેજી ભાષાંતર થયું. દુનિયાભરમાં તે લાખોની સંખ્યામાં વંચાવા લાગી. માતૃભાષામાં લખેલાનો કોઈ જ વાંધો ન આવ્યો. લખનાર ગાંધીજીને અંગ્રેજી ભાષાની કાંઈ જ જરૂર ન પડી.

થોડા વરસો પહેલાં મનોહર જોશી જ્યારે મહારાષ્ટ્રના મુખ્યમંત્રી હતા ત્યારે બે-ત્રણ દિવસ મારા ‘સુપર ફાર્મ’ પર રાજકારણ અને સરકારી જવાબદારીઓમાંથી થોડા મુક્ત થવા કુટુંબ સાથે ખૂબ જ શાંતિપૂર્વક સમય ગાળવા આવેલા.

ત્યારે તેમણે મને વાત કરી. “જો, મારું ચાલે તો, હું મુંબઈમાં દરેક મરાઠી વિદ્યાર્થી માટે ગુજરાતીનો અભ્યાસ ફરજિયાત બનાવું. મરાઠી વિદ્યાર્થીઓને જો, વેપાર - ધંધા, વાણિજ્ય સમજવા હોય તો, ગુજરાતી એ વેપારીઓની ભાષા છે. તે જાણવી જરૂરી છે. ગુજરાતી સમજીને - જાણીને જ મરાઠી પ્રજા વેપાર - ધંધાને માર્ગ ચઢી શકશે.”

(જોકે, હું જાણતો જ હતો કે, આ તો, મારે ત્યાં બેસીને તેમનાથી બોલાયું. હકીકતમાં, મુંબઈ પાછા જાય. શિવસેનાની સભામાં બેઠા હોય ત્યાં આ જાતનો પ્રસ્તાવ રજૂ જ ન કરી શકે !)

સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ, ગુજરાતી ભાષા કંઈ અન્ય ભાષાઓ કરતાં કંઈ ઉણી ઉતરી હોય તેવું મને દેખાતું નથી. મરાઠી ભાષા જોડે સરખામણી કરીએ.

દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર ભારતીય ભાષામાં રચાતાં સાહિત્યસર્જનની ગુણવત્તાનું માપ હોય તો, અત્યાર સુધીમાં ચાર જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ મરાઠી લેખકોને મળ્યા છે. મુંબઈમાં મરાઠી બોલનાર કરતાં ગુજરાતી બોલનારની વસ્તી અડધી છે. છતાં, તેને પણ ચાર જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ મળ્યા.

ઉમાશંકર જોશી, પન્નાલાલ પટેલ, રાજેન્દ્ર શાહ અને રઘુવીર ચૌધરી.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ જેવું ઉત્તમ સર્જન ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી આપે. આપણે જો, ગુજરાતી ભાષાની વાત મુંબઈ પૂરતી મર્યાદિત રાખીએ

તો, મુંબઈ એટલે, ગુજરાતીનું મોસાળ કહેવાય છે. કેટલા બધા સાહિત્યકારો ગુલાબદાસ બ્રોકર, જ્યોતિન્દ્ર દવે, કરસનદાસ માણેક, સુંદરજી બેટાઈ, મનસુખલાલ ઝવેરી, સુરેશ દલાલ મુંબઈમાં વસ્યા અને મુંબઈમાં બેસીને ગુજરાતી સાહિત્યનું સર્જન કર્યું. મુંબઈમાં ન વસતા હોય તેવા તેવા સાહિત્યકારોમાં નર્મદથી માંડીને ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, બહેરામજી મલબારી, અરદેશર બખરદાર સૌનો નાતો મુંબઈ સાથે રહ્યો છે.

જુઓને, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની નવલકથા ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં પહેલા પ્રકરણની શરૂઆત જ સરસ્વતીચંદ્ર, જે ઓવારા ઉપર થાકેલો - પાકેલો મુંબઈથી આવેલો એક યુવાન સુતો હોય છે, તેનું મુંબઈમાં ઘર અને બુદ્ધિધનનું ગામ - સુવર્ણપુર સુધી ઉચ્ચ વિચારોને સાથે લઈ જીવનનું ઘડતર કરનાર યુવાન છે.

જો, સાહિત્ય સિદ્ધિની વાત કરીએ તો, અંગત રીતે, હું માનું છું કે, કેટલીય બાબતોમાં ગુજરાતી ભાષા અંગ્રેજી ભાષા કરતાં પણ વધારે સમૃદ્ધ છે. ખાસ કરીને, લોકસાહિત્યમાં. અંગ્રેજી ભાષામાં લોકસાહિત્ય ઘણું જ ઓછું. બહુ કરે તો વાત આવે Robin Hood, Sheriff of Nottinghamની, કે રાજા Scottની, આપણે

અંગ્રેજીમાં શીખીએ સ્પાર્ટાની વાતો, લાયન એન્ડ ધી એન્ડ્રોકલીસ, જોન ઓફ આર્ક, વિલિયમ ટેલ કે Hans Christian Andersen. પણ, આ તો બધા યુરોપના દેશોની વાત છે. અનુક્રમે, ગ્રીસ, ફ્રાંસ, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ અને ડેન્માર્ક એનાં મૂળ. અંગ્રેજી લોકસાહિત્ય તો, આ દેશની ભાષાઓના તરજુમા છે.

બહુજ સીધી વાત છે કે, આપણને આપણી ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ હોવો જોઈએ. તેને સાચવવાની અને વિકસાવવાની જવાબદારી હોવી જોઈએ. આપણી સંસ્કૃતિના જતન માટે માધ્યમ તરીકે તેની અનિવાર્યતા સમજવી જોઈએ.

ઘણી વખત હું કહું છું કે, સંસ્કૃતમાંથી નીતરી આવેલી આપણી ભારતીય ભાષાઓની માતા એક છે અને એ ન્યાયે મરાઠી, બંગાળી બધી બહેનો અને તેથી સૌ આપણી ‘માસી’ થાય છે. અંગ્રેજી ભાષા જોડે આપણો કોઈ જ લોહીનો સંબંધ નથી. છતાં, તેને સ્વીકારીએ, માન આપીએ એક બહુ સુંદર, હોશિયાર ગર્લ્સ તરીકે.

આભાર

mipatel@eptube.ocm

વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની વાર્ષિક સામાન્ય સભા શનિવાર તા. ૧૮-૧૧-૨૦૧૭ના રોજ સાંજના ૫.૦૦ કલાકે મારવાડી વિદ્યાલય હાઈસ્કૂલ, સરદાર વી. પી. રોડ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૪. ખાતે મળશે જે વખતે નીચે પ્રમાણે કામકાજ હાથ ધરવામાં આવશે.

- (૧) ગત વાર્ષિક સભાની મિનિટ્સનું વાંચન અને બહાલી.
- (૨) ગત વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭ના શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના ઓડિટેડ થયેલા હિસાબો મંજૂર કરવા.
- (૩) સને ૨૦૧૭-૧૮ ની સાલ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પદાધિકારીઓ તેમ જ કાર્યવાહક સમિતિના ૧૫ સભ્યોની નિમણૂક કરવી.
- (૪) સને ૨૦૧૭-૧૮ ની સાલ માટે સંઘ માટે ઓડિટરની નિમણૂક કરવી.
- (૫) પ્રમુખશ્રીની મંજૂરીથી અન્ય રજૂઆત.

ઉપર જણાવેલી વાર્ષિક સામાન્ય સભાના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે સંઘના ઓડિટ થયેલા હિસાબો શ્રી મુંબઈ

જૈન યુવક સંઘના કાર્યાલયમાં રાખવામાં આવ્યા છે. તા. ૬-૧૧-૧૭ થી તા. ૧૧-૧૧-૨૦૧૭ સુધીના દિવસોમાં બપોરના ૩ થી ૬ સુધીમાં સંઘના નવા કાર્યાલયમાં કોઈપણ સભ્ય તેનું નિરીક્ષણ કરી શકશે. કોઈને આ સામાન્ય સભામાં હિસાબો અંગે પ્રશ્ન પૂછવાની ઈચ્છા હોય તો વાર્ષિક સામાન્ય સભાના બે દિવસ અગાઉ લેખિત મોકલવા, તેઓને વિનંતી. જે સભ્યોને ઓડિટ કરેલા હિસાબોની નકલ જોઈએ તો તેમની લેખિત અરજી મળતા નકલ મોકલવામાં આવશે. વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં સર્વ સભ્યોને ઉપસ્થિત રહેવા વિનંતી છે.

નિરુબહેન એસ. શાહ
ડૉ. સેજલબેન શાહ
મંત્રીઓ

કાર્યાલયનું કામચલાઉ સરનામું :

૩૩, મહંમદી મીનાર, ભોંયતળિયે,
૧૪મી ખેતવાડી, A.B.C. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં,
મુંબઈ - ૪૦૦૦૦૪.

મનની ભાષા માતૃભાષા

કનુભાઈ સૂચક

ગુજરાતી ભાષાની વાત કરવી હોય તો રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીએ લખ્યું છે તેનાથી જ શરૂઆત કરવી જરૂરી લાગે છે. “માતાના ધાવણ સાથે જે સંસ્કાર અને જે મધુર શબ્દો મળે છે, તેની અને શાળાની વચ્ચે જે અનુસંધાન હોવું જોઈએ તે પરભાષા મારફત કેળવણી લેવામાં તૂટે છે. માતૃભાષાનો જે અનાદર આપણે કરી રહ્યા છીએ તેનું ભારે પ્રાયશ્ચિત આપણે કરવું પડશે.” ગાંધીજી આર્ષદૃષ્ટા હતા. આજે પણ તેઓ ભૂતકાળ જેવા જ પ્રસ્તુત છે. માતૃભાષામાં બાળક જ્ઞાનને ઝડપથી ઝીલે છે. જે ભાષામાં બાળકનો ઉછેર થયો હોય તે જ ભાષામાં તેની ગ્રહણશક્તિ, સમજશક્તિ અને વિચારશક્તિનો સહજ વિકાસ થાય છે. વિશ્વની ઘણી ભાષાઓની સરખામણીમાં ભારતમાં ગુજરાતી ભાષાનો વિસ્તાર શ્રેષ્ઠ રહ્યો છે.

આનો ભદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ વિશ્વતઃ ઋગ્વેદના આ પ્રખ્યાત શ્લોકનો ભાવાનુવાદઃ વિશ્વના કોઈ પણ ખૂણેથી આવતા શુભ વિચારો અમારાં માટે સ્વીકાર્ય છે. ૫૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ઋષિઓએ કહેલી વાત ભારતની સંસ્કૃતિની ઉદ્દ્યોષણ છે. શુભવિચારો ગમે તે દિશા કે દેશમાંથી આવે આપણે તે સ્વીકારવાની તૈયારી હોય તો જે ભાષામાંથી એ શુભ વિચારની પ્રાપ્તિ થાય તેને પણ આવકાર આપીએ. આપણે સંસ્કૃતિને સમૃદ્ધ કરવી હોય તો વિચારોનું પ્રત્યાયન કરવું જ રહ્યું. કોઈ પણ ભાષા સામે છોછ છે જ નહીં. અન્ય ભાષાઓ દ્વારા આપણા જ્ઞાનમાં વધારો કરવા તેનો સાધન સ્વરૂપે ઉપયોગ કરવાનો છે.

ભાષા બાબત પરિસ્થિતિએ કંઈક એવો વિકૃત વળાંક લીધો છે. આપણે જ્ઞાનને નહીં તેના સાધનને મહત્વ આપી દીધું છે. જ્ઞાનના નિમિત્તની પૂજા શરૂ કરી દીધી છે. સામાજિક જીવનમાં પણ આવું બનતું રહ્યું છે અને તેના દુષ્પરિણામો ધર્મપ્રચારકોના કૌભાંડો દ્વારા આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. ધર્મપ્રસારણનો ઝંડો લઈ ફરતી વ્યક્તિઓની પૂજા થવા માંડી છે. બોધ નહીં પણ નિમિત્તનો સ્વીકાર થવા માંડ્યો છે. એવું જ ભાષામાં પણ બન્યું છે. અંગ્રેજી ભાષાકર્મ દ્વારા પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાને બદલે આપણે તે ભાષા બોલતાં લોકોની નકલ કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે. આપણી ભાષા ભૂલવા માંડ્યા અને અંગ્રેજી અપનાવવા સાથે તેની આંધળી પૂજા કરવાનું વલણ બની ગયું. આની એક અન્ય અસર સર્જનાત્મકતા પર પણ પડી છે. કારણ એ છે કે લોકો માતૃભાષામાં કામ કરતી વખતે અન્ય ભાષાની અસરથી પૂર્વગ્રહિત પ્રભાવોને લીધે અનુકરણાત્મક બની જાય છે. સ્વતંત્ર અને સ્વયંના સંશોધનના

વિચારમાર્ગને તે બાધારૂપ બની જવાથી સર્જનશીલતા નબળી પડતી જાય છે. જેમની પાસેથી સંસ્કૃતિના અને ભાષાના સંવર્ધનની અપેક્ષાઓ રહે છે તેવું સર્જન અને સંશોધન બન્ને ઘટકો પાંખો બને છે. ભારતની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં બહુભાષી પ્રણાલીનો સ્વીકાર છે. બોલાતી ભાષાના આધારે રાજ્યોની રચના થઈ. અપેક્ષિત તો એ જ છે કે ભાષા જળવાય અને તેના સંવર્ધન અંગે સરકારી સ્તરે પણ પગલાઓ લેવાય. ગુજરાતમાં અને મહારાષ્ટ્રમાં સરકારે આ હેતુ પુરસર અકાદમીઓની રચના કરી. સાહિત્યસર્જકોએ અને સાહિત્યરસિકોએ સ્વતંત્ર સંગઠનો રચ્યાં. પરિણામે પ્રવૃત્તિ થતી રહી. સાહિત્યસર્જકોએ પોતાના સર્જનોથી ભાષાને રળિયાત કરી. ઇતિહાસકારોની નોંધ મુજબ ઈ.સ. ૭૦૦થી પ્રદેશની ભાષાનું નામાભિધાન ગુજરાતી થયું. ત્યાર પછી શ્રુતિ સ્વરૂપે અને પછી લિપી સ્વરૂપે તેનો વિકાસ થયો છે. આદિકવિ નરસિંહથી અર્વાચીનકાળ સુધી ભાષામાં ઉત્તમ સર્જન કાર્ય થયું છે. અંદાજે સાડા પાંચ કરોડ ગુજરાતી ભાષીઓ છે. ઉહાપોહ છે કે આપણી ભાષા તેના અંત તરફ ઝડપથી જઈ રહી છે. આ સત્ય નથી તેમ પડકાર રૂપે કહી શકાય પરંતુ ચિંતા તો છે. ચિંતા હોય તો નિરાકરણ પણ હોય. માતૃભાષા સંકટમાં હોય તો પ્રતિકાર શોધવો જ રહ્યો. જાગૃત થવું જોઈએ અને પ્રમાદમાં ન રહેવું જોઈએ, પ્રયાસ કરવા જોઈએ. આ પ્રયાસ કઈ રીતે અને કઈ કક્ષાએ થવા જોઈએ તેનું કમબલ્લ આયોજન થવું જોઈએ. આ માટે પ્રથમ શરત એટલી જ છે કે આપણી માતૃભાષા પર પ્રેમ કરીએ અને તેની જાળવણીમાં કસર ન કરીએ.

બાળકોમાં ભાષા ગ્રહણની અદ્ભુત ક્ષમતા હોય છે. તેના સંપર્કમાં આવતી એક કરતાં વધુ ભાષાઓ તે શીખી લે છે. પ્રથમ માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાની અનિવાર્ય શરત છે. તે પછી કમિક રીતે અન્ય ભાષાઓનું શિક્ષણ આપવામાં આવે. આ સમય અને વયનું આયોજન એવી રીતે થતું રહેવું જોઈએ કે બાળક ભાર વગર ભણતર કરે. બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટેની પ્રવૃત્તિની ગોઠવણમાં બાળકની વયને અનુરૂપ સમય ફાળવવામાં આવે તેમાં કુટુંબ અને શિક્ષકો વચ્ચે સતત સંપર્ક રાખી શકાય તે આદર્શ સ્થિતિ છે. ખાસ કરીને શહેરોમાં વિભક્ત કુટુંબો અને માતાપિતાની વ્યવસાયી વ્યસ્તતાને કારણે મમતાને બદલે વ્યાપારિક મંડળોના હાથમાં બાળકનો ઉછેર મૂકાઈ જાય છે. જે બાળકની માતૃભાષા ગુજરાતી હોય તેમને માટે લિપીની ઓળખ પછી ભાષા સહજ છે.

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૩)

ગુજરાતી ભાષા અને આવતીકાલ

પ્રા. ડૉ. વિભૂતિ પટેલ

આજે ગુજરાતી ભાષા અંગે ઘણી બધી ચિંતા વ્યક્ત થઈ રહી છે. ‘શાળાઓમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યે અનુરાગ ઓછો થઈ રહ્યો છે.’ ‘જુઓને! ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓ બંધ થઈ રહી છે.’ ‘પહેલા તો સમૃદ્ધ વર્ગના બાળકો જ અંગ્રેજી માધ્યમની શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ભણતા. આજે તો મધ્યમવર્ગ અને ગરીબો પણ પોતાના બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં મૂકે છે.’ ‘ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકો ગુજરાતીઓ પણ નથી વાંચતા.’

વાત સાચી છે. ૨ મહિના પહેલા ગાંધી શિક્ષણ ભવનના પુસ્તકાલયમાંથી પણ ગુજરાતી ભાષાના અમૂલ્ય પુસ્તકો-વાર્તા, નવલકથા, નિબંધો, કાવ્યસંગ્રહો, સ્વાતંત્ર્યસેનાનીઓ અને ગાંધીજીના સહકાર્યકર્તાઓ દ્વારા લખાયેલા પુસ્તકો સુરત સ્થિત સામાજિક અભ્યાસ કેન્દ્રને દાનમાં આપ્યા; કારણ મુંબઈના ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ પણ આ પુસ્તકો વાંચતા ન હતા. આ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ પણ આ પુસ્તકો વાંચતા ન હતા. આ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ બી.એડ. અને એમ.એડ.નો અભ્યાસ કરતા હોય, ભવિષ્યના શિક્ષક બનવાના હોય છતાંય પુસ્તકાલયમાંથી એક પણ ગુજરાતી પુસ્તક વાંચવા ન મળે એ નવાઈની વાત લાગે.

પણ એટલી જ સાચી વાત એ છે કે પહેલા કદી ન જોયા હોય એટલી સંખ્યામાં સામાયિકો, ચોપાનિયાઓ, ન્યૂઝલેટર, રીપોર્ટ ગુજરાતીમાં પ્રકાશ થવા લાગ્યા છે. સાથે સાથે ફેસબુક, બ્લૉગ, ષૉર્ટ્સએપ પર રોજ નવા નવા લેખો, કવિતાઓ, ટૂંકકાઓ, ગીતો, નિબંધો, પરિસ્થિતિનો અહેવાલ અને બનતી ઘટનાઓ પર પ્રતિસાદ, સાર્વજનિક ચિંતકો, કથાકારો અને વક્તાઓના ભાષણો સવારે ઉઠતાની સાથે જ મોબાઈલમાં આવી જાય છે. દૃશ્યશ્રાવ્ય માધ્યમોમાં તો જાણે ગુજરાતી લખાણો અને ભાષણોનો રાફડો ફાટ્યો છે. આમ ગુજરાતી ભાષાની વાત કરીએ તો આજે તો આપણને અવનવા સ્વરૂપે લોકો સુધી પહોંચી રહી છે. ફક્ત ગુજરાત કે ભારતમાં જ નહીં પણ આખા વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસે છે ત્યાં ત્યાં તેનો પ્રસાર થઈ રહ્યો છે જેથી જે સગાઓ, મિત્રો અને સહકાર્યકરો પરદેશ ગયા પછી ગુજરાતી બોલતા અચકાતા હતા તેઓ પણ આજે અસ્ખલિત ગુજરાતી બોલતા જોવા મળે છે. જે શબ્દ ન સમજાય તો ગુગલમાં જોઈ એનો અર્થ અને ઉપયોગ સમજવાની કોશિશ કરે છે. હવે તો ગુજરાતી ભાષાના સર્ટિફિકેટ કોર્સ, ડિપ્લોમા અને અંગત ટ્યુશન માટે બિનગુજરાતીઓ કાંઈ આપણા દેશના જ નથી હોતા, પણ ચીન, રશિયા, યુરોપ અને અમેરિકા, કેનેડાની પ્રજા પણ રસ દર્શાવે છે. બિનગુજરાતીઓ ગુગલ ઍપની મદદથી ષૉર્ટ્સએપ પર ગુજરાતી સંદેશ મોકલે છે. બોલીવુડમાં પહેલી વાર આટલા મોટા

પ્રમાણમાં ગુજરાતી ડાયલોગ જુદા જુદા પ્રસંગોમાં વપરાતા જોવામાં આવ્યા છે. પહેલા ફક્ત દક્ષિણ ભારત, ઉત્તરના પ્રાંતોની ખડી બોલી, ઉર્દૂ કે પછી પંજાબી ભાષા જ બોલીવુડની હિંદી ફિલ્મોમાં જોવા મળતી. ૨૧ મી સદીની હિંદી ફિલ્મોમાં મોટા પાયા પર ગુજરાતી ભાષાના ડાયલોગ દેખાડાય છે. સાહિત્ય, સંગીત, કલાજગત અને ગુજરાતી ભાષા ડૉ. રીટા કોઠારી સિંધીભાષી છે અને આઈ.આઈ.ટી. અમદાવાદમાં અંગ્રેજી સાહિત્ય ભણાવે છે. ગુજરાતમાં વસ્યા બાદ ગુજરાતી ભાષા શીખ્યા અને તેઓએ ડૉ. ક. મા. મુનશીની ‘પાટણની પ્રભુતા’નું અંગ્રેજી ભાષાંતર કરી પુસ્તકાકારે પ્રકાશન પણ કરાવ્યું. કુંદનિકાબેન કાપડિયાની ‘સાત પગલા આકાશમાં’નું ભાષાંતર પણ અંગ્રેજીમાં આવ્યું છે. ભારતની બહાર વસેલ ઘણા બધા સાહિત્યપ્રેમીઓ ગુજરાતી કૃતિઓનું અંગ્રેજી કે વિશ્વની અન્ય ભાષામાં અનુવાદ કરી બિનગુજરાતીઓમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રત્યે આદર ઉભો કરે છે. તેવી જ રીતે ગુજરાતનો કલાવારસો - ગરબા - રાસ અને સુગમ સંગીત પણ મોટો શ્રોતાવર્ગ ઉભો કર્યો છે. ગુજરાતી ચેનલો અને સસ્તાભાવે મળતી સીડી/પેન ડ્રાઈવ (કે જેમાં હજારોની સંખ્યામાં કૃતિઓ સંગ્રહ કરી શકાય) ને લઈને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ હવે ફક્ત ઉચ્ચ જ્ઞાતિ, ઉચ્ચભૂ સુધી જ મર્યાદિત ન રહેતા, ઈતિહાસે જે લોકોને અત્યાર સુધી સાહિત્ય-સંગીત-કલાવારસાથી વંચિત રાખેલા તે તબક્કાઓ સુધી પણ પહોંચાડી છે. ભાષાનું આનું લોકશાહીકરણ માનવ ઈતિહાસમાં પહેલીવાર જોવા મળે છે. આકાશવાણી આવ્યા પછી ૧૯૫૦ પછી ગુજરાતી ભાષા લાખો લોકો સુધી પહોંચેલી. ૨૦૧૭ માં ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનો અને સામાજિક માધ્યમો થકી કરોડો લોકો સુધી પહોંચી છે. ‘ગામે ગામે બોલી બદલાય’ એમ ગુજરાતી ભાષા બોલવાના ઉચ્ચાર, લહેકા, કેટલાક શબ્દો જુદા હશે પણ ગુજરાતી ભાષા તો છે જ. તળપદી ગુજરાતી કે પછી ‘ઉચ્ચ સ્તર’ની ગુજરાતી. સર્વ શિક્ષા અભિયાન અને ગુજરાતી ભાષા છેલ્લા દસ વર્ષમાં સાક્ષરતા અભિયાન અને સર્વશિક્ષા અભિયાનને લઈને લાખોની સંખ્યામાં હાંસિયા બહાર રહી ગયેલા તબક્કાના બાળકોએ શાળામાં જઈને બાલમંદિરથી માંડી ૧૨ માં સુધી શિક્ષણ લેવા માંડ્યું છે. બાળમજૂરી પ્રતિબંધ પ્રત્યે જાગૃતિ આવતા જે બાળકો પહેલા મજૂરી જ કરતા તેઓ આજે ભણવા પણ જાય છે અને ગરીબ-ખેડૂત મા-બાપને ઘરના વ્યવસાયમાં મદદ પણ કરે છે. બિન ઔપચારિક શિક્ષણનો પ્રસાર જેમાં ખાસ લયકીલાપણુ છે તે પણ સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ આગળ વધારે છે. ‘વાંચે ગુજરાત’ જેવા અભિયાનો દ્વારા પણ ગુજરાતી ભાષા અંગે વાંચનની પ્રવૃત્તિઓ વધી છે. પણ જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે આ નવા

વાચકવર્ગના જીવનના પ્રતિબિંબો ઝીલે છે? ‘બિન ઉજળિયાત’ વર્ગ અત્યારે ગુજરાતી બોલે છે, વાંચે છે, ગુજરાતીમાં વિચારે છે. તેમના મન-મસ્તિષ્કને સ્પર્શે એવું સાહિત્ય આપણી પાસે છે? જોસેફભાઈ મેકવાને જે રીતે સમાજના કુંઠિત, શાસિત, શોશિત સમાજના સંઘર્ષોને વાચા આપી તેવી જ રીતે નવસાક્ષર સમાજના વાચકો-યુવાન-યુવતીઓ, વિદ્યાર્થીઓ, પ્રૌઢ વર્ગને સ્પર્શે એવા લખાણો આપણા સાહિત્યકારો, કવિઓ, લેખકો, પત્રકારો, પ્રબુદ્ધ વક્તાઓ રજૂ કરે છે કે એમના સુધી પહોંચવા માગે છે. ગુજરાતી ભાષાના ઠેકેદારોને ફક્ત ‘ખાસ’માંજ બંધાઈને રહેવું છે કે પછી ‘આમ’ સુધી પણ પહોંચવું છે? ગુજરાતી ભાષાની ઈજારાશાહી મુઠીભર વિશેષજ્ઞોના હાથમાં સિમિત ન રહેતા, ગુજરાતી ભાષાના બહુવિધ આવિર્ભાવોને આપણે સ્વીકારતા થઈશું તો ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ છે.

આજે મોટા મોટા પ્રકાશકો - Sage Publications હોય કે Penguin પણ પ્રાદેશિક ભાષાઓનું મહત્વ સમજતા થયા છે. સમાજશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, સાહિત્ય સર્જન, નિબંધો, ગંભીર લખાણો, આત્મચરિત્ર, જીવન ચરિત્રોના ગુજરાતી અનુવાદ કરી લોકો સમક્ષ મૂકે છે. પ્રતિષ્ઠિત વિતરકો - Landmark, Crossword થી માંડી Amazon-digital Platform, e-commerce પણ ગુજરાતી સાહિત્યનું વિતરણ કરવા તૈયાર છે. જેઓએ ગુજરાતી ભાષા તરછોડી અંગ્રેજી અપનાવી છે. એમની પાછળ રડવા કરતા, લાખોની સંખ્યામાં જે નવા વાચકો ઉભા થઈ રહ્યા છે એમનું સ્વાગત કરવાની તૈયારી આપણે કરવાની છે.

ગુજરાતી લીપીના ૮૦૦ વર્ષના ઇતિહાસમાં જે ગતિ પહેલા હતી એના કરતા ૧૦૦ ગણી વધારે ગતિ સાથે આપણે આજના સંચારમાધ્યમો થકી ગુજરાતી ભાષાને નવા વાચકો સુધી લઈ જઈ શકીએ એમ છીએ, પણ એ માટે આપણે આપણું સંકીર્ણ જીવન ત્યજવું પડશે, પોતાના વર્તુળોની બહાર બીજા વિચારવર્તુળો સુધી પહોંચવાની તૈયારી રાખવી પડશે, ૫-૧૫ની અંદર જ સંવાદ સાધીને ખુશ થવાની જગ્યાએ અજાણ્યાઓ સાથે સંવાદ સાધવાની તૈયારીઓ રાખવી પડશે. e-learning, audio lectures, e-pathshala, Moocs, ODL જેવા માધ્યમોમાં જેમ બીજા મુખ્ય પ્રવાહના અભ્યાસો વળી રહ્યા છે તેમ ગુજરાતી ભાષાઓ પણ આ નવા માધ્યમો ઉપયોગ કરવાની તત્પરતા બતાવવી પડશે. ભાષા અને માનવસંબંધ એકબીજા સાથે તાંજાવાણાથી ગુંથાયેલા છે. માટે નવશિક્ષિત ગુજરાતીઓ સાથે શિબિર, મેળાવડા, પ્રવચન, કથાકથન, ઉત્સવ, પ્રદર્શન, ફિલ્મો દ્વારા માનવસંબંધ બાંધી ગુજરાતી ભાષાની સમૃદ્ધિનો વારસો આગળ ધપાવી શકાય. મહારાષ્ટ્રમાં ‘ગ્રંથાલી’ નામની ચળવળે છેલ્લા ૪૦ વર્ષમાં ગામે ગામે પુસ્તકમેળા સાથે સાથે લેખકોના જાહેર ભાષણો, વાતચીત, ગપ્પા-ગોખાનું આયોજન કરી ‘ન પહોંચેલા લોકો સુધી પહોંચી’

સમાજના વિવિધ તબક્કાઓમાં સાહિત્યસર્જનના દીવા પેટવ્યા છે. તેમના સાહિત્ય મેળાવડાઓમાં બેસવાની પણ જગ્યા મળતી નથી. લોકસાહિત્યના ‘શાહિરા’ પણ ખૂબ જ લોકપ્રિય છે. અત્યારે મોબાઈલ-સ્માર્ટફોનને લઈને લોકો ઘેર ઘેર પુસ્તકવાંચન, કવિતાપ્રસ્તુતિ, વાર્તા ઈત્યાદિની વિડિયો બનાવી facebook, twitter, blog, whatsapp પણ આખી દુનિયામાં મોકલી આપે છે. સંશોધકો પણ સંગ્રહાલયોમાં જઈને વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ, લખાણ ઈત્યાદિના ફોટા પાડી આજના વાચકો સુધી પહોંચાડે છે. વલસાડના શ્રીમતી બકુલાબેન ઘાસવાલા સમાજ સંસ્કૃતિ, રીતિ-રિવાજો, સર્જનાત્મક કૃતિઓ શોધી શોધીને ફોટારૂપે પીરસે છે, સાથે સાથે તેમની દૃષ્ટિએ અર્થઘટન, પૃથ્થકરણ કરી ફેસબુકના તેમના પાના પર રોજ નવી નવી વાતો પીરસે છે કે આજે સેંકડો ભાઈ-બહેનો ઉઠતાની સાથે બકુલાબેનના ફેસબુકનું પાનું ખોલી વાંચવા બેસી જાય છે. રોજ જિજ્ઞાસા પણ રહે છે કે કાલે બકુલાબેન કઈ નવી વાત ગુજરાતીમાં પીરસશે? તેવી જ રીતે સુરતના ડૉ. શરીફાબેન વીજળીવાળા પણ તેમાં ફેસબુકના પાના થકી ઉત્સાહવર્ધક લખાણો, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિના અહેવાલો, વાર્તાના ગુજરાતી અનુવાદો પીરસી વાચકોને પણ પોતપોતાના સ્થળે આવી પ્રવૃત્તિ કરવાની પ્રેરણા આપે છે.

ગુજરાતના અનહદ વ્યાપારીકરણે ગળાકાપ હરિફાઈની સંસ્કૃતિને વ્યાપ આપ્યો છે. જેથી આપણે ગુજરાતી ભાષાપ્રેમીઓમાં પણ સ્પર્ધા, એકબીજા સાથે હુંસાતુસી, ચડિયાતાપણુ વધારે પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. ભારતની અન્યભાષાઓમાં જે પ્રકારના સહિયારા પ્રયાસો, લેખકમંચ, કાવ્યમંચ, કવિ સંમેલન, સાહિત્ય સંમેલન થકી જે-તે ભાષા માટે ખાસ વાતાવરણ ઉભુ કરવામાં સફળતા મળે છે તે આપણે ગુજરાતમાં નથી જોઈ શકતા. બંગાળી, મરાઠી, હિંદી, કનડા, તામિલ, મલયાલમ, કોંકણી ભાષાના મેળાવડાઓના મારા અનુભવો ઘણા પ્રેરણાદાયક રહ્યા છે. ગુજરાતી બૌદ્ધિકોમાં પણ સહિયારા પ્રયાસની ભાવના જાગે તો ગુજરાતી ભાષાને ખૂબ લાભ થાય. સાથે સાથે ભાષાની આભડછેટ - ‘ચડિયાતી’ અને ‘ઉતરતી’ ગુજરાતી ‘માન્ય’ અને ‘અમાન્ય’ ગુજરાતી દૂર થાય તો આપણને પારસી ગુજરાતી, ખોરી ગુજરાતી, ગુજરાતની વિવિધ જ્ઞાતિ, સમુદાય દ્વારા બોલાતી ગુજરાતી ભાષાનો પણ લહાવો લેવા મળે અને ‘વિવિધતામાં ગુજરાતી ભાષાની એકતા’નો ભાવ જાગે. યુવાનપેઢી તંત્રજ્ઞાનમય છે તો આપણે માહિતી તંત્રજ્ઞાનનો અસરકારક ઉપયોગ કરી ગુજરાતી ભાષા-લિપી, બોલીને પહોંચાડીએ. ચાલો, આજથી જ ગુજરાતી ભાષાની ઉજ્જવળ આવતીકાલની તૈયારીમાં લાગી જઈએ. □□□

૩૧૦-પ્રભુ દર્શન, સ્વાતંત્ર્ય સૈનિક નગર, આંબોલી, અંધેરી (પશ્ચિમ), મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૫૮.

સ્વતંત્રતાના સાતમે દાયકે : ગાંધીજી સંદેશ અને માતૃભાષાની શાળાઓની અવગણના

‘મુંબઈ ગુજરાતી’

આપણા મહાનગરમાં ‘મહાત્મા’ કે મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીના નામના કેટલાય માર્ગો હશે; કેટલીય સંસ્થાઓ ને શાળાઓ પણ એ નામે કાર્યરત હોવા છતાં પણ એમના પગલે ચાલનારા, એમના સંદેશાને આત્મસાત કરીને સમાજઘડતરમાં કાર્યરત હોય એવા લોકો-સંસ્થાઓ કેટલી? આ વિચાર મનમાં આવે, આખા વિશ્વને અહિંસાનો ને સત્યના માર્ગે ચાલવાનો સંદેશ આપનારા રાષ્ટ્રપિતાને આપણે માત્ર અંજલિઓ ને અર્પણો પૂરતા જ યાદ કરીએ છીએ, ખરું ને? બીજી ઓક્ટોબર એટલે હોલીડે, રજા મળે એટલે ચર્ચાસત્ર યોજીને કે કોઈ સ્પર્ધા યોજીને સંતોષ માની લઈએ છીએ. આખું વિશ્વ જેને એક આદરણીય, પૂજનીય વ્યક્તિ ગણે છે એ ગાંધીજીનું આપણા દેશમાં આટલું જ મહત્વ વધ્યું છે? તેમની એક હાકલ પર ઘરપરિવાર છોડીને, વતન માટે બલિદાન દેનારા દેશપ્રેમી યુવાનોની આખી ફોજ ક્યાં ચાલી ગઈ? એવા દેશપ્રેમીઓની આજે અછત વર્તાય છે. તેમના વિચારો, આચરણ, સ્વદેશપ્રેમ, અહિંસા, સર્વધર્મસમભાવ, શાકાહાર, માતૃભાષાપ્રેમ, સ્વદેશી વસ્તુનો સ્વીકાર, સત્યપ્રિયતા, કૃતનિશ્ચયીપણું વગેરેનો અભાવ સ્વતંત્રતાના સાતમા દાયકે સ્પષ્ટ થઈને દેખાવા લાગ્યો છે. પરદેશમાં લોકો જેના વિચારોને અપનાવી રહ્યાં છે તેને આપણે, આપણા જ દેશમાં અવગણી રહ્યા છીએ.

ગાંધીજીના માતૃભાષા પરના વિચારો કેવા હતા? માતૃભાષાના માધ્યમથી જ શિક્ષણના કટ્ટર આગ્રહી ગાંધીજીએ લખ્યું હતું કે માતાના ઘાવણ સાથે જે સંસ્કાર અને જે મધુર શબ્દો મળે છે, તેની અને શાળાની વચ્ચે જે અનુસંધાન હોવું જોઈએ તે પરભાષા મારફત કેળવણી લેવામાં તૂટે છે. માતૃભાષાનો જે અનાદર આપણે કરી રહ્યાં છીએ તેનું ભારે પ્રાયશ્ચિત આપણે કરવું પડશે. ગાંધીજીએ આત્મકથામાં સ્કૂલ દરમિયાન એમના માથે થોપી બેસાડવામાં આવેલી અંગ્રેજીથી પડતી મૂશ્કેલીઓની પણ વાત લખી છે. આત્મકથાનું એક આખું પ્રકરણ એમના આ વિશેના વિચારો-અનુભવોથી હોવા છતાં આજે ગાંધીજીની આત્મકથા જેટલા વ્યાપક પ્રમાણમાં ફેલાયેલી છે એનાથી અડધા પ્રમાણમાં પણ ક્યાંય એમના વિચારો ફેલાયેલા નથી લાગતા. અને માત્ર વિચારમાં નહીં, આચારમાં પણ ગાંધીજી માતૃભાષાના વપરાશના કટ્ટર આગ્રહી હતા. આઝાદી પહેલા ગુજરાતમાં કોંગ્રેસની જાહેર સભામાં ઝીણા જેવા ઝીણા પાસે એમણે ગુજરાતીમાં ભાષણ આપવાનો આગ્રહ કર્યો હતો તો જ્યાં જાય ત્યાંના લોકો સાથે સ્વભાષામાં વાત કરવાના એમણે પ્રયાસ કર્યા હતા.

જોકે ગાંધીજીએ આગાહી કરી હતી એવો પ્રાયશ્ચિત કરવાનો સમય પણ આપણે ગુમાવી રહ્યા છીએ એમ નથી લાગતું? ગાંધીજીએ બ.ક.ઠાકોરને એક પત્રમાં લખ્યું હતું કે આપણી પાર્લામેન્ટ થશે ત્યારે ફોજદારી કાયદામાં એક કલમ દાખલ કરવી પડશે કે બે ભારતીયો એક ભાષા જાણતા હોવા છતાં અંગ્રેજીમાં લખે કે બીજા સાથે અંગ્રેજી ભાષામાં બોલે તો તેને ઓછામાં ઓછી છ માસની સખત મજૂરી સાથે સજા કરવામાં આવે.

આપણી પાર્લામેન્ટ તો આવી ગઈ અને ફોજદારી કાયદાઓમાં પણ આપણા જનપ્રતિનિધિઓના હાથમાં હોવા છતાં હજી ભારતની કોઈ ભાષાઓ, અંગ્રેજી સામે એનું પોતાનું સ્વમાન પણ જાળવી શકે છે ખરી એ પ્રશ્ન કડુણ છે.

કવિ ઉમાશંકર જોશીની ‘તે શું કર્યું’ કવિતાની પંક્તિઓ આજે પણ કેટલી પ્રસ્તુત છે કે,

દેશ તો આઝાદ થતાં થઈ ગયો,

તે શું કર્યું?

અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી આઝાદ થયા પછી પણ આપણા ભારતવાસીઓ ખરેખર માનસિક ગુલામીમાંથી આઝાદ થયા છે? સ્પષ્ટ રીતે જવાબ મળશે, ‘ના’. આપણે હજી પણ ગુલામીની માનસિકતામાં જ જીવીએ છીએ અને દુઃખની વાત એ છે કે આ ગુલામીની જંજીર હવે કોઠે પડી ગઈ છે. તેને તોડીને બહાર આવવાની કોઈ કોશિશ તો ઠીક, કોઈ એ વિશે વિચારતું પણ નથી. સ્વને મૂકીને દેશનું વિચારનારાઓની નવી પેઢી ફક્ત અને ફક્ત સ્વના વિચારોથી જ જીવે છે. દેશહિત, દેશકલ્યાણ દેશની પ્રગતિ તો તેઓનાં શબ્દકોશમાં પણ નથી. જે ગણ્યાગાઠ્યાં લોકો ગાંધીના વિચારોને વળગી રહ્યાં છે, તેઓની મજાક ઉડાવવાનું પણ આપણે ચૂકતા નથી! કેવી ગજબની માનસિક ગુલામી જડબેસલાક મગજમાં ઘૂસી ગઈ છે, જેને કાઢવી ખૂબ જ જરૂરી છે. પણ આપણો વિચારીએ કે પહેલ કોણ કરે? આપણું સાંભળશે કેટલાં? નાહક મશ્કરીને પાત્ર ઠરીશું.

દરેક માનવના જીવનમાં ‘મા’, ‘માતૃભાષા’ અને ‘માતૃભૂમિ’નું એક અનોખું સ્થાન હોવું જોઈએ. અહીં ‘હોવું જોઈએ’ સકારણ લખ્યું છે. હાલના સંજોગોમાં આપણે માતૃભૂમિ અને માતૃભાષાને તો કોરાણે મૂકી દીધાં છે. વિશ્વ એટલું નાનું થઈ ગયું છે કે પરદેશમાં ભણવા જઈએ અને ત્યાં જ સ્થાયી થઈએ એટલે એ જ આપણી ભૂમિ! અને જે માતૃભૂમિમાં જન્મ લઈ, બાળપણ, યુવાની વીતાવી પરદેશ જવા લાયક બન્યા તે જ

માતૃભૂમિને વગોવતાં - અવગણતાં જરાય અચકાતાં નથી. જ્યારે માતૃભૂમિ માટે સંવેદનહીન છીએ તો માતૃભાષાની તો વાત જ શું કરવી?

ગાંધીજી માતૃભાષામાં શિક્ષણ પર ભાર દેતા હતા. તેઓએ પોતાનાં બાળકોને પરદેશમાં રહેવા છતાં માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવા ઘણી જહેમત ઉઠાવી. ગાંધીજી જ્યારે પણ સમભાષી લોકો વચ્ચે હોય તો માતૃભાષામાં જ બોલતા, જ્યારે આજે માતૃભાષામાં શિક્ષણ તો બહુ દૂરની વાત છે, માતૃભાષામાં વાતચીત કરવી એ પણ હીનતાની દ્રષ્ટિએ જોવામાં આવે છે. કેવી માનસિક ગુલામી કહેવાય આ? આજનાં યુવા વાલીઓને ‘ગુજરાતી’ માતૃભાષાની શાળાઓ હજી કાર્યરત છે એ વિશે અજ્ઞાનતા છે, કદાચ તે જાણવાની કોશિશ જ નથી કરી. આપોઆપ સ્વીકારાયેલી આ અજ્ઞાનતા માતૃભાષા માટે ઘાતક નીવડી રહી છે.

આપણા મહાનગર મુંબઈની જ વાત કરીએ તો કૉલેજના જંગલોની સાથે સાથે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓના રાફડા ફાટ્યાં છે. એને પોષનારા - વધારનારા આપણાં જ ગુજરાતીઓ આંધળુકિયા કરીને જેલમાં જેમ કેદીઓને રાખવાની સગવડ હોય તેના કરતાં ત્રણ ગણાં, ચાર ગણાં કેદીઓ ભરવામાં આવે તેમ દરેક શાળામાં કુમળાં બાળકેદીઓને ઘેટાંબકરાંની જેમ ભરવાનું અને ફક્ત ‘બે... બે...’ કરવાનું નહિ (માતૃભાષા બોલવાનું નહિ) એમ શીખવવામાં આવે છે અને માતૃભાષા બોલવા માટે સજા આપવામાં આવે છે અને આપણાં જ આ ટોળાશાહીમાંથી આર્થિક લાભ લેનારાઓ ભલે ને આ બાળકેદીને પૂરી સગવડ આપે કે ન સારું શિક્ષણ, સમજણ કે સર્જનશીલતા ખીલવે, આપણે સૌ માનસિક ગુલામ ‘Yes Sir, Okay Sir’ના રટણોથી તેઓને ખુશ કરીએ, રખે ને, બાળકેદીનો જલદી છૂટકારો થઈ જાય તો કોણ રાખશે એ ડરથી.

પણ આ અજ્ઞાનતામાંથી જો બહાર આવીને, આંખો ખોલીને આજુબાજુ નજર ફેરવીએ તો મુંબઈનાં ઘણાં પરાઓમાં આજે પણ માતૃભાષાની (ગુજરાતી) માધ્યમની શાળાઓ બાળપુષ્પોને ખીલવી રહી છે. તેનામાં સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ અને સર્જનશક્તિનું સિંચન કરી, માતૃભાષાની ફોરમ ફેલાવી રહી છે. અજ્ઞાનતાના ઓછાયા હેઠળ આ ફોરમ મુંબઈગરા સુધી પહોંચે તે માટેનાં કાર્યો પણ વિવિધ સંસ્થા, સંગઠનો દ્વારા થઈ રહ્યાં છે.

આમાંનાં ઘણાં સંગઠનો વર્ષોનાં પરિશ્રમ પછી ગુજરાતીઓની અજ્ઞાનતા, જડતા, ટોળાશાહી, દેખાદેખીની માનસિકતા સામે સંજોગવશાત પરિવર્તનશીલ વિચારોમાં શિથિલ થઈને ‘જે બચ્યું તે ઘણું’ના નિશ્ચયે આવી પહોંચ્યા છે. તો ઘણાં સંગઠનો, સંસ્થાઓ ફક્ત સંસ્થાની એક કાર્યસૂચિમાં વધારો કરવા પૂરતી ગણતરીથી કાર્ય કરી રહ્યાં છે. કૃતનિશ્ચયી થઈને સજાગતા કેળવવા, જનજાગૃતિ

કરવાની સાચી હકીકતનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ કરી, આ સંજોગો માટેનાં નિષ્કર્ષો પર પહોંચવાની, તેના માટેનાં સકારાત્મક પગલાં ભરવાની હામ જૂજ સંગઠનો જ કરી શક્યાં છે.

આવા જ એક સંગઠને સતત બે-ત્રણ વર્ષ ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓની પાયાકીય માહિતીઓ એકઠી કરવામાં કાઢ્યાં છે. કેટલી શાળા, કયા પરામાં, કેટલાં વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો, પાયાકીય સુવિધાઓ, સંચાલકોનાં પ્રતિભાવ, આચાર્ય - શિક્ષકોની માનસિકતા, સંચાલકોનાં હૃદયની ભાવના અને તેઓની સમક્ષ ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓ, વાલીઓનાં પ્રતિભાવ, માતૃભાષાનાં માધ્યમમાં ભણવાથી રહી જતી ત્રુટિઓ, તેનાં માટેનાં વિવિધ સકારાત્મક પગલાંઓ, સરકારની શિક્ષણ નીતિઓ, અમલદારશાહીની અસર, સામાજિક સ્તરે ઊભું થયેલું વાતાવરણ, અંગ્રેજી શિક્ષણથી થતાં દુષ્પરિણામો, બાળકો પર માનસિક બોજ, બાળપણ ખોવાઈ જવું, સ્પર્ધાત્મક માનસિકતાનો બોજ, જાહેરાતની અસર, શાળાઓની કૂપમંડૂક વિચારસરણી, આર્થિક સ્તરનો પ્રભાવ જેવી વિવિધલક્ષી વિચારસરણીને ધ્યાનમાં રાખીને સકારાત્મક પગલાં ભરવાની દિશામાં આગળ વધવાની હિંમત કરી અને મુંબઈની લગભગ બધી જ ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓને સંલગ્ન કરી તેઓ વચ્ચે એક સંબંધ સ્થાપ્યો.

એમણે કરેલાં પ્રયોગાત્મક સંશોધન પરથી મૂળભૂત રીતે માળખાકીય (પાયાકીય) સુવિધા, સંચાલકોનો કટિબદ્ધતા, જનજાગૃતિ, સ્પર્ધાત્મક અભિગમ - આ મુખ્ય મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને કાર્યની શરૂઆત કરી. આકાર્ય માટે આચાર્યોનું એક વોટ્સએપ ગ્રુપ તૈયાર કરીને રોજબરોજની સંવાદિતા સ્થાપી. જાહેર પત્રો, અખબારોનાં સહયોગથી લોકોની અજ્ઞાનતા કે હવે ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓ બચી જ ક્યાં છે તે પરાં પ્રમાણે શાળાનાં નામ, સરનામાં આપી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જન્મભૂમિ જેવા સમર્પિત અખબારોના સહકારથી દર અઠવાડિયે માતૃભાષાને લગતાં લેખો અવિરત આપ્યાં જે હજુ પણ ચાલુ છે. શિક્ષકોનું અને વિદ્યાર્થીઓનું મનોબળ વધારતાં વ્યાખ્યાનો, સ્પર્ધાઓ રજૂ કરી.

સ્પર્ધાત્મકતામાં માતૃભાષી વિદ્યાર્થી ક્યાંય પાછળ ન રહી જાય તે માટે સ્પોકન ઈંગ્લિશના નિઃશુલ્ક વર્ગો વિવિધ શાળાઓમાં હાથ ધર્યાં. ઘટતી જતી શાળાઓનાં કારણો બાળકોને માતૃભાષાની શાળાઓ જો લાંબા અંતરે હોય તો તેઓને શાળા સુધી પહોંચાડવા વાહનની વ્યવસ્થા કરાવી, શાળાઓ હજી જીવંત છે અને માતૃભાષાનાં માધ્યમમાં ‘અંગ્રેજી ઉત્તમ તો શિક્ષણ સર્વોત્તમ’ના શીર્ષક હેઠળ, માતૃભાષા માધ્યમનાં ફાયદાઓ, તેમાં થતાં ફેરફારો, વાલીઓ સુધી પહોંચાડવા દરેક શાળાને જાહેરાત માટેનાં બેનર્સ નિઃશુલ્ક પૂરાં પાડ્યાં. વિવિધ શાળાઓમાં, સંસ્થાઓમાં, પ્લે ગ્રુપ કે સમારોહમાં વાલી જનજાગૃતિ અભિયાન માટેની

સભાઓ લીધી. ‘મારી માતૃભાષા, મારી જવાબદારી’ને સાર્થક બનાવવા દરેકેદરેક ગુજરાતી પોતાની માતૃભાષા માટે એક અથવા બીજી રીતે કાર્યમાં સહયોગી બને તે માટેનાં આહ્વાન પણ થયાં. દરેકેદરેક ભારતીયની જવાબદારી છે કે પોતાની માતૃભાષાનાં સંવર્ધન માટે કાર્ય કરે અને આપણી વિવિધ સંસ્કૃતિવાળી ભારતીયતા છે તે જાળવી રાખે.

સરકારી તંત્રને પણ આ બાબત વિવિધ સૂચનો આપવાની પહેલ કરવામાં આવી રહી છે. જેથીવધુ મોટા ફલક ઉપર વધારે પ્રભાવી કાર્ય થઈ શકે. વાલીસભામાં પણ અંગ્રેજી માધ્યમ, વિવિધ બોર્ડનાં શિક્ષણ માટે ‘હાય તોબા’નાં પ્રત્યાઘાતો મળી રહ્યાં છે. આવા સમયમાં જો બધાં જ સાથે મળીને જનજાગૃતિના કાર્યને વેગ આપે તો માતૃભાષાની શાળાઓમાં પહેલાં જેવી રોનક આવે એવા ઝોંઘાણ છે. અમુક શાળાના આચાર્ય અને શિક્ષકોના ખંતથી બાળમંદિરમાં સંખ્યા વધવાના સંકેત મળ્યા છે અને ઘણી શાળાઓમાં જે સંખ્યા ઘટવાનો દર હતો તે બંધ થયો છે અથવા ઓછો થયો છે.

સમાજના દરેક તબક્કાના લોકો માતૃભાષાના માધ્યમ સાથે જોડાય તે માટેની મહેનત જરૂરી છે, નહિતર આ માધ્યમ ફક્ત

નબળાં વર્ગનાં લોકોએ જ ટકાવી રાખ્યું છે એ કહેવામાં જરાય અસત્ય નથી. આ માટે વિવિધ જૈન મુનિ, સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયનાં, વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ગુરુઓ દ્વારા ચાલતી પાઠશાળાઓમાં જ જો માતૃભાષાનાં માધ્યમ દ્વારા ભણાવવા પર આગ્રહ કરી સમજણ આપવામાં આવે તો પંદર વર્ષ પહેલાં જે ભદ્ર સમાજ માતૃભાષામાં પોતાનાં બાળકોને ભણાવતો હતો તે પાછો વળશે - આની તાતી જરૂર છે. માતૃભાષાનાં માધ્યમને જાળવવાની, સંસ્કાર-સંસ્કૃતિ બચાવવાની જવાબદારી ફક્ત આર્થિક રીતે નબળાં વર્ગની જ નથી, એ હવે સમાજે સમજવું પડશે. આ માટે વિવિધ સ્તરે રાજકીય, કાયદાકીય, શિક્ષણસ્તરે સરકારી, સંસ્થા, સંગઠનો, શાળાનાં સંચાલકો, આચાર્યો, શિક્ષકો, સમાચાર પત્રો વગેરેએ એક જ ધ્યેય રાખી ‘મારી માતૃભાષા, મારી જવાબદારી’ માટે કાર્ય કરવું પડશે. જેનાં સકારાત્મક પરિણામ જરૂરથી મળશે જ.

- અસ્તુ. મો.૯૮૧૯૧૪૫૩૧૩/૯૮૬૯૦૪૦૬૮૦

(‘મુંબઈ ગુજરાતી’ એ સંગઠન છે, જે મુંબઈમાં ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓમાં શિક્ષણના સ્તરને શ્રેષ્ઠતમ બનાવવાની અને ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓને ટકાવી રાખવાનું કાર્ય બહુ જ સુંદર રીતે કરે છે.) □□□

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા”નું અમદાવાદમાં ભવ્ય આયોજન

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા જૈન ધર્મના તીર્થંકરો, ગણધરો અને જૈન જ્યોતિર્ધરોનાં જીવનચરિત્રો કથાના માધ્યમથી વિશાળ જનસમુદાય સુધી પહોંચાડવા જોઈએ, એવા વિચારથી જુદી જુદી કથાઓનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. “પ્રબુદ્ધજીવન”ના તંત્રી અને લેખક-વિચારક સ્વ. ધનવંતભાઈ શાહે આ કથાની પરિકલ્પના કરી અને તે મુજબ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ દર વર્ષે જુદી જુદી કથા પ્રસ્તુત કરી. “મહાવીર કથા”, “ગૌતમકથા”, “શ્રી ઋષભ કથા”, “નેમ રાજુલ કથા”, “શ્રી પાર્શ્વ-પદ્માવતી કથા”, “શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કથા”, “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા” અને તાજેતરમાં “શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર કથા”નું સફળતાપૂર્વક આયોજન થયું. જૈનદર્શનના આંતરરાષ્ટ્રીય ચિંતક અને પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની પ્રવાહી શૈલીમાં વહેતી આ કથાઓ ભારતીય વિદ્યાભવનમાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવી. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે તેની ડીવીડી પણ તૈયાર કરી અને એ પછી તો આ કથાઓ લોસ એન્જલિસ, લંડન, ધરમપુર, અમદાવાદ જેવા જુદાં જુદાં સ્થળોએ રજૂ થઈ અને એને બહોળી ચાહના મળી.

૨૦૧૬માં ૨૨, ૨૩, અને ૨૪ એપ્રિલે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની ત્રિદિવસીય “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા” પ્રસ્તુત થઈ હતી અને હવે દીવે દીવો પેટાય તે રીતે અમદાવાદમાં તેનું ભવ્ય આયોજન થયું છે અને એમાં “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા” નિજાભ્યાસ મંડપ અને વિહાર ભવન ટ્રસ્ટ (અમદાવાદ, વડવા, ઈડર), શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આધ્યાત્મિક સાધના કેન્દ્ર, કોબા, શ્રી રાજસોભાગ સત્સંગ મંડળ, સાયલા અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

મિશન, ધરમપુરની રાજપરિવારની સંસ્થાઓએ આના આયોજનની જવાબદારી સંભાળી છે. એની સાથે ભારત અને બ્રિટનમાં કાર્યરત એવી ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી અને ગુજરાતમાં કેળવણી અને સાહિત્યની જ્યોત જલાવનારી ગુજરાતની ૧૬૮ વર્ષનો ગૌરવશાળી ઈતિહાસ ધરાવતી ગુજરાત વિદ્યાસભા પણ આ આયોજનમાં જોડાઈ છે.

આ ચાર દિવસ ચાલનારી “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથા-દર્શન” નામની આ કથામાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના જીવનપ્રસંગો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો લક્ષમાં લઈને એની પ્રભાવક વાણીમાં પ્રસ્તુતિ કરવામાં આવશે. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વિશે મૂલ્યવાન પુસ્તકો લખ્યો છે. જેમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને મહાત્મા ગાંધી”(છ આવૃત્તિ), શ્રીમદ્નું જીવન ચરિત્ર આલેખતાં “મૂળમાર્ગનું અમૃત અને અધ્યાત્મનું શિખર” તેમજ “A Pinnacle of Spirituality” નામના અંગ્રેજી ગ્રંથો લખ્યા છે. તેમજ ટૂંક સમયમાં Shrimad Rajchandra and Mahatma Gandhi એમનું અંગ્રેજી પુસ્તક પ્રગટ થશે. એમણે અખબારો અને સામયિકોમાં લેખો પ્રકાશિત કરવા ઉપરાંત શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વિશે જુદાં જુદાં સ્થળોએ સ્વાધ્યાય પણ આપ્યા છે. અમદાવાદમાં પહેલીવાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કથાનું આયોજન થઈ રહ્યું છે, એ શેઠ ચીનુભાઈ ચીમનલાલ સભાગૃહ, એચ. કે. કૉલેજ કેમ્પસ (નટરાજ સિનેમા પાસે, આશ્રમ રોડ)માં તારીખ ૧૮ નવેમ્બર અને ૨૫ નવેમ્બર શનિવારે રાત્રે ૮.૦૦ વાગે અને ૧૯ નવેમ્બર અને ૨૬ નવેમ્બરે રવિવારે સવારે ૯.૩૦ વાગ્યે આ કથાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે.

જેની ભાષા સમૃદ્ધ, તેનું ભવિષ્ય સમૃદ્ધ

ગીતાબેન વરૂણ

“જેવી સંસ્કૃતિ તેવી ભાષા
ભાષા કરમાય ત્યારે જીવન કરમાય,
જેમ ભાષા સમૃદ્ધ તેમ જીવન સમૃદ્ધ”

ભાષા એ માત્ર સંપર્કનો સેતુ નથી. ભાષા એ અભિવ્યક્તિનું એક પ્રબળ અને કાર્યક્ષમ માધ્યમ છે. પરંપરાગી મુંબઈ શહેરમાં દરેક વ્યક્તિ અવનવી રીતે આર્થિક ઉપાર્જન કરતો હોય છે, તેમજ તે માટે નવી તકોને શોધતો હોય છે. માતૃભાષાને એનું પોતાનું રૂપ અને માધુર્ય હોય છે એની વિશિષ્ટતા અને એનું વ્યક્તિત્વ હોય છે, એનું અર્થસ્વરૂપ હોય છે. ગુજરાતી ભાષાના કૌશલ્ય દ્વારા, સર્જનાત્મક અને વ્યવસાયિક ક્ષેત્રોમાં રહેલી આર્થિક ઉપાર્જનની શક્યતાઓ પર પ્રકાશ પાડવાનો હેતુ અહીં છે.

સૌપ્રથમ ભાષા જો સમૃદ્ધ હોય તો સાહિત્યિક અને વ્યવસાયિક એમ બંને ક્ષેત્રે ઉત્તમ કાર્ય કરી શકાય છે. સર્જનાત્મક ક્ષેત્રે ભાષાના કૌશલને વિકસાવી વ્યક્તિ કવિ, વાર્તાકાર, નવલકથાકાર, નિબંધકાર, નાટ્યલેખક, વિવેચક, સંશોધક, ભાષાશાસ્ત્રી, અનુવાદક, સંશોધક, સંપાદક તરીકે પોતાની પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. સાહિત્યકાર માટે ભાષા સાધન અને સાધ્ય બંને છે. સાહિત્યમાં ભાષાનું જે સામર્થ્ય છે તેના વડે કેટલાક શબ્દસ્વામીઓએ ભાષાને ગુલાબની પાંખડી કરતા પણ વધુ કોમળ, મોગરાના પુષ્પ કરતા પણ વધુ પવિત્ર અને સુવાસિત, પવનની લહેર કરતા પણ વધુ સંવેદનશીલ બનાવી છે તો ક્યારેક ભયંકર મેઘગર્જના કરતા પણ વધારે ધ્રુજાવનાર, વીજળીના ચમકારા કરતા પણ વધુ તેજસ્વી બનાવે છે.

ફાધર વાલેસના મત પ્રમાણે,

“શબ્દ એ શક્તિનો પિંડ છે. શબ્દ પોતાની સાથે આખી ભૂમિકા, સંસ્કૃતિ, વારસો, સંસ્કારો ખેંચી લાવે અને અમુક છાપ પાડી શકે, અમુક વાતાવરણ ઉભું કરી શકે, અમુક ક્યો કરાવી શકે.”

આમ સર્જક ભાષાને શબ્દ વડે સતત વિકસાવતો રહે છે.

સાહિત્યની જેમ પત્રકારત્વનો ઉદગમ ભાષાની અભિવ્યક્તિ રૂપે થાય છે. આ ક્ષેત્ર વ્યવસાયિક છે. તેમજ આર્થિક ઉપાર્જનની અહીં ભરપૂર તક રહેલી છે. આજે માહિતી પ્રાપ્ત કરવાના અનેક માધ્યમો હોવા છતાં સમાચારપત્રો લોકપ્રિય માધ્યમ બની રહ્યા છે એ તેનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે સમાચારપત્રો અને સામાયિકો ઉત્તમ કામગિરી કરી રહ્યા છે. પત્રકાર માટે ભાષા સાધન છે. તેનામાં ભાષા પ્રત્યે સભાનતા છે. જેના દ્વારા તે બનાવની અસરકારક રજૂઆત કરતો હોય છે. પત્રકારને ભાષાની દ્રષ્ટિએ ઘણીવાર પડકાર ઝીલવાના હોય છે. માનવી અવકાશમાં ચાલ્યો કે માનવી ચંદ્રની ધરતી પર ઉતર્યો એ ઘટના અને એના

રોમાંચને સાકાર કરવા પત્રકારનું શબ્દ સામર્થ્ય કસોટીએ ચડે છે ત્યારે તેનામાં રહેલી ભાષાની સર્જકતા એની મદદે આવે છે. સમાચારપત્રો પ્રજામાનસ પર તત્કાળ અસર કરતા હોય છે. પત્રકારત્વનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે. તંત્રી, સંપાદક, પત્રકાર, સંવાદદાતા, કટારલેખક, ટાઈપિસ્ટ, પ્રૂફરીડર આ બધા ભાષાની દ્રષ્ટિએ એકબીજા સાથે સંકળાયેલા હોય છે તેમજ દરેકનું પોતાનું આગવું મહત્વ છે.

આજના સમયમાં વેબ જગતે ભાષા માટે એક નવું જ વિશ્વ ઉભું કર્યું છે. આ ક્ષેત્ર ઘણું ખરું સાહિત્યિક તેમજ વ્યવસાયિક પણ છે. શરૂઆતમાં ગુજરાતી ભાષા માટે વેબજગત સામાન્યજન સુધી નહોતું પહોંચી શક્યું પરંતુ તમામ સમસ્યાઓના કાયમી ઉકેલરૂપે ‘યુનિકોડ’ નો જન્મ થતા, તેના આગમનથી વેબજગતની તમામ પ્રાદેશિક ભાષાઓનો સુવર્ણયુગ આરંભ થયો. જેના પરિણામે આજે લોકો ગુજરાતી ભાષામાં ઈન્ટરનેટ, ઈમેઈલ અને ચેટમાં લખી શકે છે. વેબજગતમાં વેબસાઈટ અને બ્લોગમાં ગુજરાતી ભાષાની દ્રષ્ટિએ જે કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ગુજરાતી ભાષાની આશરે ૧૦૦ થી વધુ વેબસાઈટ્સ છે જ્યાં રોજરોજ કવિતાઓ/લેખ પ્રકાશિત થતા રહે છે જેને સરળતાથી વાંચી શકાય છે. કોઈપણ વ્યક્તિ સરળતાથી અહીં પોતાની રચના મૂકી શકે એવી સગવડ વેબસાઈટમાં આપવામાં આવે છે. આ વેબસાઈટ પર લોકગીત, ગઝલો, ભજનો સહિત અનેક ઉત્તમ રચનાઓ સંગીત સાથે માણી શકાય છે.

readgujarati.com, tahuko.com, layastaro.com. aksharnaad.com, gujaratlexicon.com, bhagavadgo mandal.com, jhaverchandmeghani.com વગેરે ગુજરાતી ભાષાની જાણીતી વેબસાઈટ્સ છે.

ગુજરાતી લેક્સિકોન. કૉમની વાત કરીએ તો આ વેબસાઈટ પર આશરે ૨૫ લાખ શબ્દો ધરાવતો ઓનલાઈન ગુજરાતી શબ્દકોશ છે જે ગુજરાતીમાંથી અંગ્રેજી અને અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતી શબ્દાર્થ શોધવાની સુવિધા તેમજ ગુજરાતી જોડણી તપાસવાની સુવિધા આપે છે તેવી જ રીતે ‘ભગવદગોમંડળ’ વેબસાઈટ પર ૨.૮૧ લાખ શબ્દો અને ૮.૨૨ લાખ અર્થોને સમાવિષ્ટ કરતો ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્તમ ખજાનો છે. સાહિત્યનો અભ્યાસ ન કર્યો હોય એવો વર્ગ પણ ભાષાના સાધન વડે અહીં ઉત્તમ કામ કરી રહ્યો છે. આ વેબસાઈટ પર નિઃશુલ્ક ઈ-પુસ્તકો ડાઉનલોડ કરી વાંચી શકાય છે. અક્ષરનાદ.કૉમ વેબસાઈટમાં નિઃશુલ્ક ઈ-પુસ્તકોની ડાઉનલોડ સંખ્યા ૧૫ લાખથી વધુ છે. ગુજરાતી ભાષા દ્વારા આ વેબસાઈટ પર જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે તેની નોંધ સામયિકો, સમાચારપત્રો, રેડિયો અને ટી.વી. ચેનલોએ પણ લીધી છે. ઉદા.

રીડ ગુજરાતી.કૉમ વેબસાઈટની વાત કરીએ તો ગુજરાતના ભૂતપૂર્વ મુખ્યમંત્રી તેમજ આપણા હાલના વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ પણ આ વેબસાઈટ પર ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ અંગે આનંદ વ્યક્ત કરી અભિનંદન પત્ર લખતા કહ્યું છે.

“આપે ‘સાઈબર સાહિત્ય’ સર્જનમાં ભજવેલી ભૂમિકા ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ‘ગુજરાતી સાહિત્ય’ વધુ ઉજ્જવળ બની રહેશે એવો વિશ્વાસ છે.”

ગુજરાતી ભાષા માટે ‘બ્લોગ’ જગત એ પણ એક નવી દુનિયા છે. દેશવિદેશમાં જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે રહીને પોતાની માતૃભાષા સાથે સંપર્ક જાળવી રાખવા, તેમજ પોતાની અનુભૂતિને વિશ્વ સમક્ષ અભિવ્યક્ત કરવામાં ‘બ્લોગ’ની મહત્વની ભૂમિકા રહેલી છે. અહીં વાચક પોતાનો પ્રતિભાવ પણ આપી શકે છે. આજે ગુજરાતી ભાષાના બ્લોગની સંખ્યા ૧૦૦૦ થી વધુ છે જે એ વાતનો પુરાવો છે કે આજે પણ ગુજરાતી ભાષાની લોકપ્રિયતા જરાય ઓછી નથી થઈ.

શરૂઆતમાં ગુજરાતી ભાષાનું લેખન ફક્ત પુસ્તકો અને ગ્રંથરૂપે સચવાયેલ હતું ત્યારબાદ સામયિકો અને સમાચારપત્રોના આગમન દ્વારા ભાષાનું રૂપ જુદી રીતે ઘડાયું. ત્યારબાદ વેબજગત દ્વારા ભાષાએ જુદી રીતે પોતાની ઓળખ મેળવી. સમય પ્રમાણે ભાષાનું રૂપ સતત બદલાતું રહ્યું છે જેના દ્વારા ભાષાને નવો આકાર અને ઓળખ મળી છે. બદલાતા સમયની માંગ સાથે સર્જનાત્મક અને વ્યવસાયિક એમ બંને ક્ષેત્રોમાં ભાષા સંદર્ભે નવી દિશાઓ ખુલી છે તેમજ આર્થિક ઉપાર્જનની ક્ષિતિજો વધુ વિસ્તરી છે. આવા સમયે ગુજરાતી ભાષા દ્વારા જો ઉત્તમ કાર્ય કરવું હોય તો ભાષા કૌશલને વિકસાવવા અત્યંત જરૂરી છે.

ગુજરાતી ભાષાના ઉજ્જવળ ભવિષ્યની જવાબદારી એ માતા-પિતા, શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ, રાજકારણીઓ એમ દરેકે દરેક વ્યક્તિની છે. આજે પણ ઘણી બધી સંસ્થાઓ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ કાર્ય કરી રહી છે. વિલેપાર્વે સ્થિત મણિબેન નાણાવટી વિમેન્સ કૉલેજમાં ગુજરાતી માધ્યમમાં બી. એ. ની ડિગ્રી લઈ શકાય છે. અહીં ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્રનો વિષય પણ ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણાવાય છે. અહીં શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓની સાથે વિવિધ ઈતર પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરાય છે.

વિદ્યાર્થીનીઓનું શબ્દભંડોળ વધે, કલ્પનાશક્તિ ખીલે તેમજ તેમનો આત્મવિશ્વાસ વધે એ માટે વિભાગ દ્વારા નિબંધલેખન, વાર્તાલેખન, સ્વરચિત કાવ્યલેખન, વક્તૃત્વ જેવી સ્પર્ધાઓનું આયોજન થાય છે તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓ આંતર મહાવિદ્યાલયીન સ્પર્ધાઓમાં ભાગ લેવા જાય છે. કવિ સંમેલન, ‘Enrichment Lecture Series’ અંતર્ગત વિવિધ વ્યાખ્યાનો, સર્જક સાથે મુલાકાત, ભાષા અને સાહિત્યને લગતા પુસ્તકાલયો તેમજ પુસ્તકમેળાની મુલાકાત લેવી જેવા અનેક કાર્યક્રમો વિભાગ દ્વારા આયોજન છે. ‘વિશ્વ ગુજરાતી ભાષા દિવસ’ની ઉજવણી એ ગુજરાતી વિભાગનો લોકપ્રિય કાર્યક્રમ છે. જે વિદ્યાર્થીનીઓ હૉશભેર ઉજવે

છે. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન, સ્વરચિત કાવ્યનું પઠન, જાણીતી કૃતિ પરથી નાટ્યમંચન કરવા જેવી પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ ભાગ લે છે. આજે ગુજરાતી લક્ષી પ્રવૃત્તિ કરવા માટે વિભાગને શ્રી અનિલ ચૌહાણ અને શ્રી જશવંત મહેતા હંમેશા મદદરૂપ બને છે.

વેબસાઈટ, બ્લોગ, અનુવાદ જેવા વિષયો તેમને અભ્યાસક્રમમાં ભણાવવામાં આવે છે જેમાં વેબસાઈટ અને બ્લોગની સંરચના કઈ રીતે થાય તેની સમજ આપવામાં આવે છે અને તેઓ જાતે પોતાના બ્લોગ બનાવે છે. વિભાગ પાસે પોતાની જુદી લાયબ્રેરી છે જેમાં વિદ્યાર્થીનીઓ પોતાનું નામ નોંધાવી ગુજરાતી પુસ્તકો તેમજ સામાયિકો લઈ વાંચી શકે છે.

આ ઉપરાંત ભાષા પર તેમનું પ્રભુત્વ વધે એ માટે ભાષા કૌશલના જુદા વર્ગો લેવામાં આવે છે જ્યાં ગુજરાતી ભાષાના જુદા જુદા લેખન, સાચી જોડણી કઈ રીતે લખવી, ભાષાના સાચા ઉચ્ચારો કઈ રીતે કરવા જેવા કૌશલો શીખાવવામાં આવે છે. ગુજરાતીમાં તેઓ સરળતાથી ટાઈપ કરી શકે એ માટે કોમ્પ્યુટરમાં ‘આકૃતિ’ સોફ્ટવેર ઈન્સ્ટોલ કરાવવામાં આવ્યા છે જ્યાં વિદ્યાર્થીનીઓ ગુજરાતી ટાઈપિંગ શીખે છે.

Extension Activity ના ભાગરૂપે ગુજરાતી વિભાગની વિદ્યાર્થીનીઓ શાળાના બાળકોને ભણાવવા માટે મોકલવામાં આવે છે તેમજ તે બાળકો માટે નિબંધલેખન, ચિત્રકલા, સુંદર હસ્તાક્ષર જેવી વિવિધ સ્પર્ધાઓનું આયોજન કરી વિભાગ તરફથી વિજેતા બાળકોને ઈનામ આપી પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે.

આમ, ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસને વધુ રસપ્રદ બનાવી, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિદ્યાર્થીનીઓમાં રહેલા ભાષાકીય, કલાકીય ગુણને વિકસાવવાનો છે તેમજ આજના સમયમાં તેઓ ભાષા દ્વારા, ગુજરાતી માધ્યમોમાં પોતાનું ભવિષ્ય ઘડી શકે એવી રીતે તેમને તૈયાર કરવાનો આશય છે. નવી પેઢીનો માતૃભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ દ્રઢ બને એવા પ્રયત્નો સતત કરીએ છીએ.

માતૃભાષાના અધ્યયનથી માણસના પોતાના વિચારોને સ્પષ્ટ કરવાની શક્તિ ખીલે છે, તેની તર્કશક્તિ અને બુદ્ધિ વિકસે છે, તેની પ્રતિમા ઘડાય છે અને એમ તેનું ભવિષ્ય ઘડાય છે. ગુજરાતી ભાષાની ક્ષિતિજો આજે સમય બદલાતા ઘણી વિસ્તરી છે. જરૂર છે તો ફક્ત ભાષા કૌશલને વિકસાવી નવી પેઢી સુધી પહોંચાડવાની, નવી પેઢીને ગુજરાતી ભાષાના લયથી પરિચિત રાખવાની. ગુજરાતી ભાષાના ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે આજે જરૂર છે તો ફક્ત આપણા ઉત્સાહ અને પૂર્ણ સમર્પણની... માતૃભાષાનું સંવર્ધન કરી, તેના સંસ્કાર વારસાને સમૃદ્ધ કરવો એ દરેક ગુજરાતીઓની ફરજ છે.

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીઓ યોગ્ય જ કહ્યું છે.

“શબ્દરૂપે પ્રગટેલી ભાવના સમગ્ર જીવન પર સત્તા ચલાવે છે, જનતાને જીતે છે, સંસ્કાર જગાવે છે અને પ્રગતિનો માર્ગ ચીંધે છે.”

□□□

૯૮૧૯૧૪૫૩૧૩

મહાત્મા ગાંધીજી, ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય

ઈંદુબેન જોશી

અહીં મુદ્દાને (મહાત્મા ગાંધીજી, ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય) ત્રણ રીતે જોઈ શકાય. પ્રથમ, મહાત્મા ગાંધીજી અને ગુજરાતી ભાષા. બીજું, ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય અને ત્રીજું, મહાત્મા ગાંધીજી, ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય.

મારી વિચાર પ્રક્રિયાની શરૂઆત ઉપરના બીજા મુદ્દાથી થાય છે - ગુજરાતી ભાષા અને સાંપ્રત સમય. સાંપ્રત સમયમાં ગુજરાતી ભાષા અંગે ચારેકોર જે ચિંતા વ્યક્ત થઈ રહી છે તે ધ્યાન ખેંચે છે. ઘણા ગુજરાતી ભાષકો અને સાહિત્યકારો ફેસબુક, વૉટ્સએપ પર તેની ચર્ચા કરતા જોવા મળે છે. જોડણી, વિરામચિહ્નો, યોગ્ય શબ્દો ભાષાના મૂળ સ્વરૂપને સાચવીને રાખનારા ભાષાગત અંગો છે જેની ખ્યાતનામ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોમાં પણ જરાય કાળજી લેવાતી નથી તે હકીકત છે.

ભાષાને જિવાડનારા ભાષકો અને વર્તમાનપત્રો હવે નહિ અંગ્રેજી કે નહિ ગુજરાતી એવી વિચિત્ર ભાષા બોલતા-લખતા જોવા મળે છે. કોઈપણ ભાષાપ્રેમી માટે આ અતિશય મૂંઝવણનું અને દુઃખનું કારણ બને છે. આ સમસ્યાના મૂળમાં શું છે તે વિચારે છે. શું આવી પરિસ્થિતિ ગુજરાતી ભાષા માટે ક્યારેય ઉદ્ભવી નહોતી? અને ઉદ્ભવી હતી તો એ સમયના જાગૃત વ્યક્તિઓએ શું કર્યું હતું? ગુજરાતી ભાષાને કઈ રીતે અનિવાર્ય બનાવી શકાય જેથી વિશાળ ભાષકવર્ગ તેનું માન જાળવવા પ્રેરાય. વૈશ્વિકીકરણના આ સમયમાં આપણી માતૃભાષાનું સ્થાન કઈ રીતે ટકાવી રાખવું? મરજિયાતપણે જો અસરકારક ન બને તો ફરજિયાતપણે કયા પગલાં લઈ શકાય? - આ પ્રકારના વિચારોની હારમાળા મારા મનમાં પણ ચાલી અને તે મારા વ્યવસાયના પ્રત્યક્ષ અનુભવની સામે આવી અટકી. એક પ્રસંગ લઈએ.

હું સી.બી.એસ.સી.ની એક અંગ્રેજી માધ્યમની શાળામાં તેર વર્ષથી ગુજરાતી ભાષાની શિક્ષિકા તરીકે કાર્ય કરું છું. અમારી શાળા એટલે નાનકડું ભારત. દરેક ભાષા, ધર્મના અને ભિન્ન રાજ્યોના વિદ્યાર્થીઓ હોય. જ્યારે વૈકલ્પિક વિષય તરીકે છઠ્ઠા ધોરણમાં ગુજરાતી ભાષા લીધેલા વિદ્યાર્થીઓના વર્ગમાં જઈ ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ મને આનંદથી ઘેરી વળે અને કહે, “મેડમ, મને ગુજરાતી લખતાં વાંચતાં આવડે છે.” તેમનું ગુજરાતીનું જ્ઞાન સાવ પ્રાથમિક કક્ષાનું હોય છે પણ ગુજરાતીના શિક્ષકને જોઈને તેમની આંખોમાં જે આનંદ અને ઉત્સાહ દેખાય છે તે ખરેખર ગુજરાતી ભાષાના એક શિક્ષક તરીકે મને ટકાવી રાખે છે.

બીજો એક પ્રસંગ વર્ણવું તો કદાચ અયોગ્ય નહિ લેખાય. અદ્યતન વીજાણું સંસાધનો પણ નવી પેઢીને માતૃભાષા પ્રત્યે અભિમુખ કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અમારી શાળામાં લગભગ બધા જ વર્ગોમાં ‘સ્માર્ટ બોર્ડ’ છે. જેના પર મેં ગુજરાતી

ભાષા માટે વૉટ્સએપ પર એક સરસ વીડિયો આવેલો અને જેમાં ગુજરાતી સંગીતકારોએ ‘ભાષાગાન’ કરેલું તે બતાવ્યો હતો. પડદા પર એ સંગીતકારો સાથે અદ્યતન વેશભૂષા પહેરેલાં નાના બાળકો અને યુવાનો પ્રેમથી ‘ભાષા મારી ગુજરાતી છે’ - એ પંક્તિ વારંવાર ગાય છે. મારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમની સાથે વારંવાર ગાય છે અને દરેક ગુજરાતીના તાસ વખતે તે વીડિયો બતાવવાનો આગ્રહ મને કરે છે. મને આનંદ થાય છે.

વિચારવા બેસીએ તો ભાષા માટે અતિશય ચિંતાજનક જણાતા સાંપ્રત સમયમાં આવા નાનકડા પ્રસંગો ક્યારેક મને આશા જગાડે છે. મને એ વિચારવા મજબૂર કરે છે જ્યાં સુધી એકપણ ગુજરાતી ભાષક હશે ત્યાં સુધી ગુજરાતી જીવતી રહેવાની જ છે, ટકવાની જ છે. આપણે તેને ટકાવીશું. આજના વિદ્યાર્થીઓ અન્ય વિષયોના ભારણ હેઠળ વધુ સારી રીતે લખી શકતા નથી પણ પોતાની ભાષામાં વિચારો વ્યક્ત કરવાનો પ્રયત્ન જરૂર કરે છે. સમયના બદલાતા વહેણોની સાથે ભાષાને ટકાવી રાખવાના પ્રયત્નોની થોડી સફળતા પણ આશા જગાડે છે. તો આ વાત હતી મને સૌથી વધુ પ્રત્યક્ષ રીતે સ્પર્શતા સાંપ્રત સમયની - મારી શાળા અને વિદ્યાર્થીઓની વાત.

હવે ગાંધીજીને અને તેમના યુગને આ સંદર્ભે તપાસતાં મને જણાય છે કે ગાંધીજી સમક્ષ પણ ગુજરાતી ભાષા ટકાવી રાખવાનો બહેન તેને વધુ વ્યાપક બનાવવાનો પ્રશ્ન હતો. અત્યારના સમયમાં અંગ્રેજી અનિવાર્ય છે તેમ તે સમયમાં પણ અંગ્રેજી ભાષામાં બોલતો-લખતો ભારતીય પૂજાતો હતો. પ્રજા તેને અહોભાવથી જોતી. અંગ્રેજી ન જાણનારા તે સમયે બહુ માનથી જોવામાં આવતા નહિ તેમ આજે પણ છે. તફાવત એટલો જ છે કે ગાંધીજી સામે દેશને સ્વતંત્ર કરવાનો અને તંદુરસ્ત રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરવાનો બેવડો હેતુ હતો. આજે રાષ્ટ્ર સામે વૈચારિક ગુલામીમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રશ્ન છે. દેશ સ્વતંત્ર થતાં ઘણી યોજનાઓ દ્વારા તેનું ઘડતર કરવાના પ્રયાસો થયા. ગાંધીજીના સમયમાં શાસકીય વર્ગ પ્રજાનો ન હતો. આજે સત્તા સ્થાને પ્રજાએ ચૂંટેલા નેતાઓ છે.

ગુજરાતી ભાષા ટકાવી રાખવાનો પ્રશ્ન ગાંધીજીના સમયે જેટલો જટીલ હતો તેટલો જ જટીલ આજે પણ છે. ગાંધીજીએ મોટે ભાગે માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણની વાત કરી છે. ‘નવજીવન’માં પ્રકાશિત થતા લેખોનો સંગ્રહ તેમના ત્રણ પુસ્તકોમાં છે જેમાં તેમણે શિક્ષણ વ્યવસ્થા અને રોજગારલક્ષી અભ્યાસ પર ભાર મૂક્યો છે. ‘પાયાની કેળવણી’, ‘ખરી કેળવણી’ અને ‘કેળવણીનો કોયડો’ - આ ત્રણ પુસ્તકોમાં તેમણે ગુજરાતી ભાષા માટે ઉલ્લેખો કરેલા છે. પણ ગુજરાતી ભાષાને જોવાની તેમની દ્રષ્ટિ માતૃભાષા તરીકેની છે. વળી પછીથી હિંદને એક કરવા માટે તેમને હિંદી ભાષાની જરૂર

લાગી એટલે રાષ્ટ્રભાષા હિંદી બની. ભારતની પ્રદેશવાર સ્થાનિક ભાષાઓ બીજા ક્રમે આવી. દક્ષિણના રાજ્યો આજે પણ હિંદીને રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારતા નથી. ભાષાવાર રાજ્યોની સમસ્યાઓ થયેલી તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ.

ગાંધીજી જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા ત્યારે તેમણે 'Indian Opinion' સામયિક ચલાવેલું જેનાં અંકો અંગ્રેજી, ગુજરાતી, તમિળ અને ઉર્દૂ - એમ ચારેય ભાષામાં બહાર પાડતા. તે માટે તેમણે તમિળ ભાષા પણ શીખેલી. એક વિચાર એવો આવે કે હિંદીને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાને બદલે ગાંધીજીએ આવો વૈકલ્પિક વિચાર કર્યો હોત તો માતૃભાષા તરીકે ગુજરાતીનું મહત્ત્વ જેટલું ઘટી ગયું હોત તેટલું કદાચ ન ઘટત. 'પાયાની કેળવણી' પુસ્તકમાં અંગ્રેજીના મહત્ત્વ અંગે તેમણે લખ્યું છે. "અંગ્રેજી આજે આખી દુનિયાની ભાષા બની છે તેથી હું તેને નિશાળના નહીં, પણ વિદ્યાપીઠના અભ્યાસક્રમમાં મરજિયાત શીખવાના વિષય તરીકે બીજી ભાષાનું સ્થાન આપું." નિશાળોમાં તેઓ માતૃભાષા અને હિંદી ભાષા શીખવવાનો આગ્રહ રાખે છે. તેઓ એમ માનતા કે હિંદી રાષ્ટ્રભાષા બનવાને કારણે પ્રારંભિક ભાષાઓના વિકાસને વેગ પણ મળશે. પણ તેવું બન્યું નહિ.

ગાંધીજીએ ઘણું સાહિત્ય અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં અનુવાદિત કર્યું. તેમની સામે જે વિશાળ વર્ગ હતો તે મોટે ભાગે અલ્પશિક્ષિત અને અંગ્રેજી જાણતો જ ન હોય તેવો હતો. આજની પરિસ્થિતિ ભિન્ન છે. શિક્ષિત અને અંગ્રેજી જાણનાર વર્ગ વધ્યો છે. આપણી સામે પ્રશ્ન છે કે ગુજરાતી ભાષાની જરૂરિયાત કેવી રીતે ઊભી કરી શકાય? સામાન્ય પ્રજા માત્ર વર્તમાનપત્રોમાં આવતાં સાહિત્ય વિશેના લેખો વાંચે છે. તે અછડતાં ઉલ્લેખો કાયમ એટલા રસપ્રદ નથી હોતા કે કોઈપણ છાપું વાંચનાર સામાન્ય માણસ પુસ્તક ખરીદવા પ્રેરાય કે ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય તરફ વળે. સાંપ્રત સમયમાં ગુજરાતી ભાષામાં લખનારા સાહિત્યકાર સામે મોટો પ્રશ્ન એ છે કે એમનું લખાણ વાંચનારા કેટલાં? ભાષા જ્યારે ટકાવી રાખવાનો વિકટ પ્રશ્ન આવી ઊભો હોય ત્યારે કયા પ્રકારની લેખનશૈલી કે ભાષાશૈલી અપનાવવી તે પ્રશ્ન થાય. ગાંધીજીએ પંડિતયુગના સાહિત્યકારોને જે રીતે વિશાળ વર્ગ સમજી શકે તેવી ભાષા લખવાનો આગ્રહ કરેલો, કંઈક તેવી જ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય તે યોગ્ય રહેશે? ગુજરાતી ભાષાનું અવમૂલ્યન થતું રોકવા કયા ઉપાયો અસરકારક બને તેની વારંવાર ચર્ચાઓ થાય છે તે શું માત્ર ચર્ચાના સ્તરે જ રહે છે કે કેમ તે વિચારવું રહ્યું. સુધારકયુગ, ગાંધીયુગ, આધુનિક યુગ અને અનુઆધુનિક યુગ જેવા તબક્કાઓમાંથી પસાર થયેલી ગુજરાતી ભાષાનો જે સાંપ્રતયુગ છે તે ભવિષ્યમાં કયા નામે ઓળખાશે? ગાંધીયુગની ભાષા જેવી ગુજરાતી ભાષા ફરીથી નિપજાવવાની શક્યતા કેટલી?

સાંપ્રત સમયમાં ગુજરાતી ભાષા સામેનો સૌથી મોટો પડકાર અંગ્રેજી ભાષાની સામે ટક્કર કેવી રીતે ઝીલવી તે છે. ગુજરાતી

ભાષા ભણાવનાર શાળાના શિક્ષકોના એક પરિસંવાદમાં જ્યારે મારે જવાનું થયેલું ત્યારે એક મુદ્દો પાઠ્યપુસ્તકોનો પણ હતો. ગુજરાતી ભાષાના પાઠ્યપુસ્તકોમાં પણ વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવી સાહિત્યિક અને શિષ્ટ સામગ્રી મૂકવી જોઈએ તેવી ચર્ચા થયેલી. તેને બદલે સાવ સામાન્ય બિનસાહિત્યિક પ્રસંગ કથાઓ કે અંગ્રેજી કે હિંદી ભાષાના લેખોના અનુવાદો પાઠ્યપે ભણાવવા પડે છે તે ખટકે તેવું છે. ઉત્તમ ગુજરાતી કવિતાઓ કે ઉત્તમ ગદ્યના સાહિત્યિક અંશોનો જો પાઠ્યપુસ્તકોમાં સમાવેશ કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓની રુચિ કેળવાય. ઉપરાંત ભાષાના પુસ્તકમાં જોડણીની ભૂલો પણ ન થવી જોઈએ એવી ચર્ચા પણ થયેલી.

ઘણા રાજ્યોમાં પ્રાથમિક વિભાગથી જ માતૃભાષા ફરજિયાત છે. તેવું ગુજરાત રાજ્યમાં પણ થઈ શકે. ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓ ધીમે ધીમે બંધ થઈ રહી છે. જાણીતા કેળવણીકાર હિંમતલાલ કપાસી એ પણ 'નવનીત સમર્પણ' (સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૭)માં કબૂલ્યું છે કે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી થતાં તેમને તેમની શાળામાં અંગ્રેજી માધ્યમ શરૂ કરવું પડેલું.

ગાંધીજીએ માતૃભાષાના અમલ માટેના કેટલાક ઉપાયો સૂચવેલા તે આજે પણ એટલા જ કારગત નીવડે તેવા છે :-

- (૧) અંગ્રેજી જાણનાર ગુજરાતીએ જાણ્યે અજાણ્યે પણ પરસ્પર વ્યવહારમાં અંગ્રેજીનો પ્રયોગ ન કરવો.
- (૨) જેને અંગ્રેજી અને ગુજરાતી બંનેનું સારુ જ્ઞાન છે તેણે અંગ્રેજીમાં જે સારા ઉપયોગી પુસ્તકો કે વિચારો હોય તે પ્રજા આગળ ગુજરાતીમાં મૂકવાં.
- (૩) કેળવણી મંડળોએ પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરાવવાં.
- (૪) ધનાઢંચ પુરુષોએ ગુજરાતી મારફત કેળવણી આપવાની શાળાઓ જગે જગે સ્થાપવી.
- (૫) ઉપલી પ્રવૃત્તિની સાથે જ સરકારને પરિષદોએ અને કેળવણી મંડળોએ અરજી કરવી કે બધી કેળવણી માતૃભાષા મારફતે જ અપાવી જોઈએ ને પ્રજાનું બધું કાર્ય તે જ ભાષામાં થવું જોઈએ. અંગ્રેજી જાણનારને જ સારી નોકરી મળી શકે છે તે પ્રથા બદલી લાયકાત પ્રમાણે ભાષાભેદ રાખ્યા વિના પસંદ કરવા જોઈએ.

તો આ રીતે નર્મદથી માંડીને ગાંધીજી સુધીના અને તેમના પણ અનુગામીઓએ ગુજરાતી ભાષાને ટકાવવા માટે અને સમૃદ્ધ કરવા માટે જે પ્રયત્નો કરેલા તે આપણે યાદ કરીએ તે જરૂરી છે. આપણી જ ભાષાના ઉત્તમ કવિ સિતાંશુ યશસ્વંદ્રે કહ્યું છે તેમ,

'પગને અથડાતા પથરાઓને પરસ્પર ટકરાવી

તણખા ઉપજાવી લઈએ.

સમયના લોઢાની તીણી સારડી જાતે ફરે છે

એનાથી વધારે ઝડપે ધુમાવીને

આપણી જ હથેળીમાં ભાર દઈને પેદા કરી લઈએ થોડીક આગ.'

□□□

મો. ૯૪૨૮૦૦૫૯૧૬

ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય

જ્યોતિલા ખારોડ

૧૯૬૮ની એટલે કે ચાળીસેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. વાત બિલકુલ અંગત છે, એટલે શરૂઆત આ વાતથી કરવી, ન કરવી તેની અવઢવ બહુ રહી. પણ વિષયને સ્પર્શતી હોવાથી આ વાત લખવી જ જોઈએ, એમ લાગ્યું.

લગભગ ૧૯૬૬માં અમદાવાદની સ્કૂલ ઓફ આર્ટિટેક્ટમાં સિસ્ટર કૉન નામના વિઝિટીંગ પ્રોફેસર આવ્યા. ૪-૫ વર્ષનું રોકાણ હતું એટલે એમનાં પત્ની રુથ કૉને અંગ્રેજી મીડિયમની નર્સરી, કે.જી., શરૂ કર્યાં. પાસે હોવાને કારણે, ચાલતા જ લેવા જવાનું સરળ પડે તેથી અમે અમારા નાના પુત્રને ત્યાં મૂક્યો. બે વર્ષ જોતજોતામાં પૂરાં થઈ ગયાં. રુથ કૉને દરેક માબાપને પુછાવ્યું કે તેઓ તેમની શાળામાં તેમના બાળકને ચાલુ રાખવા માગે છે કે કેમ? અમે ‘ના’નો જવાબ લખી મોકલ્યો. એમણે અમને રૂબરૂ મળવા બોલાવ્યાં. અને અમને અમારા આ અભિપ્રાય અંગે પૂછ્યું. અમે અમારી વિચારસરણી રજૂ કરી. અમે માનતાં હતાં કે શાળાકીય શિક્ષણ જો માતૃભાષામાં બાળક લે તો તેની ઓછી મહેનતે વધુ મળે, સમજણ સ્પષ્ટ રહે, અને તે સહજપણે આગળ વધી શકે.

અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એમણે અમને ખૂબ અભિનંદન આપ્યાં અને કહ્યું કે ભારતમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં માબાપને પોતાના બાળકને માતૃભાષા છોડી બીજી ભાષામાં ભણાવવાની ઘેલછા છે. પોતે ઘણા દેશોમાં ફર્યા છે, પણ આવી ઘેલછા તેમણે અહીં જ જોઈ. તેમણે ત્યારે જે કહ્યું તે બરોબર યાદ છે : ‘ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણતું તમારું બાળક અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતા બાળક કરતાં જ્યારે અભ્યાસ પૂરો કરશે ત્યારે ક્યાંય આગળ હશે.’ અમે તો ખરેખર મીઠાં ફળ ચાખ્યાં. પણ દુઃખ વાત એ છે કે અંગ્રેજી માધ્યમમાં બાળકને શિક્ષણ દેવાની વાતે એટલું તો જોર પકડ્યું છે કે અંગ્રેજી ન જાણતાં માબાપ પણ બાળકને અંગ્રેજી માધ્યમમાં ધકેલે છે અને આપણે આપણી માતૃભાષાથી દૂર, વધુ ને વધુ દૂર જતા જઈએ છીએ. તેનાથી વિખૂટા પડવા માંડ્યા છીએ.

અંગ્રેજી આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા છે. ભૌતિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ માટે તેની જરૂર છે, એની ના જ નથી, પણ એ જેટલું જરૂરનું છે તેથીય વધુ તાતી જરૂર આપણા ‘ગુજરાતી’ને મહત્વ આપવાની છે. માને મૂકીને માસીને થોડી પૂજાય? પણ આપણી માનસિકતા જ આ પ્રકારની થઈ ગઈ છે. માતૃભાષા, માતા અને માતૃભૂમિનું પ્રદાન વ્યક્તિના જીવનમાં ખૂબ જ મહત્વનું છે. ઊલટાક્રમમાં લઈએ તો માતૃભૂમિ દ્વારા આપણે આપણી ઓળખને જાળવી રાખીએ છીએ. માના ધાવણ અને માવજતથી ક્લેવર ઘડાય છે, મમતાના - સમજણના પાઠ મળે છે. અને માતૃભાષા (એટલે કે આપણે તો ગુજરાતી જ ને!) આપણને આપણા ઘર અને આપણા સમાજ

સાથે જોડાયેલા રાખે છે. માતૃભાષા એટલે કે ગુજરાતીને જો ઉવેખશું તો ઘરમાં પણ પરદેશી બની જઈશું. ગુજરાતી ભાષાને લીધે જે સંસ્કાર - આદર્શનાં બીજ બાળપણથી રોપાય અને પછી વૃક્ષ બનીને ફાલે અને મીઠાં ફળો આપણે ચાખીએ અને બીજાને, પછીની પેઢીને પણ આપીએ, તેનું વર્ણન શબ્દાતીત છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય ખેડાયેલું સાહિત્ય છે. નરસિંહ-મીરાં-અખો-ભોજો-દયારામ-નર્મદ-ક.દ.ડાથી માંડીને ઝવેરચંદ મેઘાણી, ર. વ. દેસાઈ, ઈશ્વર પેટલીકર, ચુનીલાલ મડિયા, સ્નેહરશ્મિ, ઉમાશંકરભાઈ વગેરેએ ગુજરાતના મધુર ગૃહસંસાર, ધર્મ, આદર્શો, સંસ્કારની મોકળે મને લહાણી કરી છે, અને આપણને સંસ્કારસમૃદ્ધ બનાવ્યા છે. આ તો થોડાં જ નામો લખ્યાં છે. ગુજરાતી ભાષાએ આપણા મન અને હૃદયને વિશાળ બનાવ્યાં છે. તેથી જ આ ભાષાને વરેલા આપણે સૌએ જુદા જુદા પ્રાંતમાંથી, પરદેશથી આવેલા સૌને આપણા પોતીકા એટલી હદે બનાવ્યા છે કે તેઓ અહીં જ પોતાનું ઘર બનાવી વસી જાય છે. આવનારને ‘આવો’નો મીઠો આવકાર અને જનારને ‘આવજો’ કહી વિદાય આપતા પાછા આવવાનું ઈજન ગુજરાતી ભાષા જ આપી શકે. એને બદલે ‘હાય’ અને ‘બાય’ આપણે અપનાવી લીધાં છે. પણ એ કોણ જાણે ‘આવો’ ‘આવજો’ જેવું સહજ નથી લાગતું.

આવું જ ચાલ્યા કરે તો ગુજરાતી ભાષાના ભવિષ્ય વિશે વિચારતાં થયરી જવાય. અંગ્રેજી ભાષા પ્રત્યે માબાપનું વળગણ એટલું વધી ગયું છે કે ઘરમાં પણ અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરવાનો આગ્રહ રખાય છે. અધકચરું ગુજરાતી - અંગ્રેજી બોલતાં બાળકો આપણને ઊંચા લાગે છે. ગુજરાતી ભાષાના મધ્યમવાળી શાળામાં બાળક ભણે છે કહેતાં તો માબાપ જાણે કોયલું વળી જાય છે. એટલી બધી લઘુતાગ્રંથિથી આપણે પીડાતા થઈ ગયા છીએ. ‘વસુદૈવ કુટુમ્બકમ’ને આપણે અંગ્રેજી ભાષામાં રૂપકડું નામ આપ્યું છે : ‘Globalization’. આપણા બૌદ્ધિક, ભૌતિક વિકાસ માટે આ ખૂબ જરૂરી પણ છે, પણ આપણે સૌ તો એ વિકાસની પાછળ એટલા ગાંડા બની ગયા છીએ કે ‘અંગ્રેજી... માત્ર અંગ્રેજી’ની માળા જપતા થઈ ગયા છીએ. આમ જ થશે, અને ચાલતું રહેશે, તો ગુજરાતી પણ સંસ્કૃતની જેમ જ મૃત ભાષા બની જશે.

હમણાં જ શ્રી રમેશભાઈ સંઘવી સંપાદિત ‘અમી ઝરણાં’ નામનું પુસ્તક વાંચતી હતી. ગાગરમાં એમણે સાગર સમાવ્યો છે. તેમાં ઉદયન ઠક્કરની કાવ્યપંક્તિઓ ‘એક જાહેરાત’ વાંચી. મનમાં રમ્યા જ કરે છે. એ પંક્તિઓ ટાંકવાની લાલચ રોકી શકાતી નથી. એમની ક્ષમાયાચના સાથે એ ટાંકવાની તક લઉં છું :

“ગુમાઈ છે, ગુમાઈ છે, ગુમાઈ છે,
કૉન્વેન્ટ સ્કૂલના કંપાઉન્ડમાંથી,
પલક મીંચવા - ઉઘાડવાની
કોઈ એક લણે ગુજરાતી,
લખતી વાંચતી એક પેઢી,
નિશાની છે, ‘કાનુડાએ કોની મટુકી ફોડી?’
એમ પૂછો
તો કહેશે, ‘જેક એન્ડ જીલની’
ગોતીને પાછી લાવનાર માટે
કોઈ ઈનામ નથી
કારણ કે એ હંમેશ માટે ગુમાઈ ચૂકી છે.”

ભાષાને સંસ્કૃતિ-સંસ્કાર-સમર્પણ-મમતાનું ભાથું બંધાવનાર, માતા માનનારા દરેક માટે આ આંખ ઉઘાડનાર છે. અત્યારે ગુજરાતી માટે જે પરિસ્થિતિ છે તેનું એમણે કરવું જોઈએ તેવું સચોટ વર્ણન કર્યું છે. ગુજરાતી ભાષા મૃત:પાય ન બની જાય તે માટે ભેખ લેનારાની સંખ્યા પણ ઓછી નથી. ફાધર વાલેસ અહીં રહ્યા ત્યાં સુધી ગુજરાતી ન હોવા છતાં પણ પૂરા ગુજરાતી બન્યા. ગુજરાતી ભાષામાં, ગુજરાતની સંસ્કૃતિ - સંસ્કારને પૂરેપૂરાં ઉતાર્યા. ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય ઉજળું રહે તે માટે શ્રી મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણી જે પ્રયાસો ‘અર્ધી સદીની વાચનયાત્રા’ દ્વારા કરે છે તે સરાહનીય અને વંદનીય છે. મહેન્દ્રભાઈ સાથે શ્રી રમેશભાઈ સંઘવી પણ જોડાયા છે. જો હાથમાં આવે અને નજર ફેરવવાની તસ્દી લઈએ તો ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી મંથન કરીને તારવેલા નવનીત પર આપણે જરૂર ઓવારી જઈએ, એના મીઠા આસ્વાદને મન ભરીને મમળાવીએ. અને કહીએ કે આપણું ગુજરાત પણ કંઈ કમ નથી. પૂ. મોરારિબાપુ અને શ્રી રમેશભાઈ ઓઝા એવી વિરલ વ્યક્તિઓ છે કે જેમણે ધર્મને સરળ રીતે જનતા સુધી પહોંચાડવા ગુજરાતનાં સુપ્રસિદ્ધ કવિઓના કાવ્યો, શેર-શાયરીઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. અને ગુજરાતીમાં રસ લેતા કરવા માટે પોતાનો અમૂલ્ય સમય ફાળવ્યો છે. આપણું સદભાગ્ય છે કે શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ જેવા સમર્થ સાહિત્ય સ્વામી પણ આપણી ગુજરાતી ભવિષ્યમાં ખોવાઈ ન જાય તે માટે પુષ્કળ પ્રયાસો કરે છે. કોનાં નામ ગણાવીએ - કોનાં કોરાણે મૂકીએ? એટલી સંખ્યામાં આપણા સાહિત્યકારો ગુજરાતી ભાષાની ગરિમાને ગુંજતી રાખવાના પ્રયાસોમાં છે.

પણ ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય ઉજવણ રાખવું હોય તો સહુથી સંનિષ્ઠ પ્રયાસો ઘર અને શાળામાં થવા જોઈએ. અંગ્રેજી માધ્યમમાં બાળક ભણે ભલે, પણ ગુજરાતી ભાષામાં સરસ મજાનાં જોડકણાં, સરસ વાર્તાઓ - બકોર પટેલની બાલવાર્તાઓ, ગીજુભાઈ બધેકાની બાળવાર્તાઓ, રમણલાલ સોનીની કલ્પનાસભર બાળવાર્તાઓ અને બાળગીતોથી માબાપ બંને થોડો સમય કાઢીને બાળકોને પણ પરિચિત કેમ ન કરાવે? સ્નો-વ્હાઈટની વાર્તા માટે બરફના પ્રદેશમાં જવું પડે, જે આપણે માટે અપરિચિત

માહોલ છે. ‘ગોળ કેરી ભીતલડી, શેરડી કેરા સાંઠા, ટોપરડે તો છાપરી છાઈ, બચ્ચાં બારણાં ઉઘાડો’ આપણો પરિચિત માહોલ, પરિચિત શબ્દો, બાળકોને જરૂર વધુ ગમે જ. આપણામાંથી જે મળતું હોય તેનાથી બાળકોને પરિચિત કરશું તો ગુજરાતી પણ તેમને ગમશે, એ માટેની તેમની વાંચનભૂખ પણ ઊઘડશે અને નવું શોધવાની અને વાંચવાની ઝંખના જાગશે. એક વાત આપણી ગુજરાતી પ્રજા માટે કહેવાય છે, ‘જ્યાં જ્યાં વસે ગુજરાતી, ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત.’ પ્રીતિ સેનગુપ્તા કે પન્નાનાયક અમેરિકન સિટિઝન હોવા છતાં ગુજરાતીને ભૂલ્યાં નથી અને પ્રવાસવર્ણનો દ્વારા અને કાવ્યો દ્વારા સમૃદ્ધ નજરાણાં ધરે જાય છે. એ ગુજરાતી ભાષા માટે ઓછા ગૌરવની વાત નથી.

ગુજરાતી ભાષાની સમૃદ્ધિનો, અસ્મિતાનો બાળકોને ખ્યાલ આવે એટલા માટે અંગ્રેજી માધ્યમ હોય કે ગુજરાતી માધ્યમ, બંનેમાં ઈતિહાસ-ભૂગોળ જેવા વિષયો ગુજરાતીમાં શીખવવા જોઈએ અને તે પણ સરળ અને રોચક રીતે, તો બાળકોને ઈતિહાસ, ભૂગોળમાં જરૂર રસ પડે જ, અને જે તે વિષયો વિશે તે વધુ વાંચવા પ્રેરાય અને ગુજરાતી ભાષાને તે વધુ આત્મસાત કરે. ભાષા જ વ્યક્તિનું ઘડતર કરે છે. હમણાં હમણાં આપણે ત્યાં I.Q. અને E.Q. બે શબ્દોની બોલબાલા છે. I.Q. એટલે બુદ્ધિ ક્ષમતા તો અંગ્રેજી કે ગુજરાતી કોઈની પણ તેની બુદ્ધિ ક્ષમતા પર આધાર રાખે છે. પણ E.Q. એટલે કે સંવેદનશીલતાનું શું? મારા મતે સંવેદનશીલતા આપણા માટે જરૂરી છે, અને તે આપણી ગુજરાતી ભાષા દ્વારા જ મળે છે. બાળપણની વાત કરીએ તો બાળક જ્યારે ‘બા મને ચપટી વગાડતાં આવડી ગઈ’ કે ‘પેલાં પંખીને જોઈ મને થાય...’ ગાય તો મા સાથે કે પંખી સાથે તે પૂરું ઓતપ્રોત થઈ જાય છે, અને બાળપણનો આનંદ સહજ તેને મળી રહે છે. યૌવનનો ઉલ્લાસ, રોમાંચ ‘તારી આંખનો અફીણી’ કે ‘સાંવરિયો રે મારો સાંવરિયો, હું ખોબો માંગુ ને દઈ દે દરિયો’ જેવા ગીતો વડે જ અનુભવાય. અને પ્રૌઢાવસ્થાની ધીરગંભીરતાને ‘હિમાલયનો પ્રવાસ’, ‘ધરતીની આરતી’ જેવા માહિતીસભર પુસ્તકો જ ધરવી શકે. વૃદ્ધવસ્થાને ઉંબરે પગ મૂકેલી માતા અને રજાઓ દરમિયાન પુત્ર-પુત્રીઓ આવ્યાં, તેમને વળાવીને પગથિયે બેસી ગયેલી માતાનું દૈવ્યસ્પર્શી વર્ણન ‘વળાવી બા આવી’ જેવાં કાવ્યોમાં જ મળે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં આ બધું છે, પણ આપણી ભાષા સાથેની આપણી આત્મીયતાને કારણે આપણે જુદા જુદા વખતની સંવેદનશીલતાને વધુ સારી રીતે અનુભવી શકીએ છીએ.

માતૃભાષા જ સંબંધોને આગવાં નામ આપે છે. મામા-મામી-કાકા-ફોઈ-ફુવા-ભાણેજ-ભત્રીજા, નણંદ-ભોજાઈ અને બીજાં અનેક નામ સંબંધોને અપાયાં છે. અને આ નામકરણને કારણે જ સંબંધો વધુ વ્હાલપભર્યા બન્યા છે. સંબંધોની મીઠાશ કેમ ગુમાવાય? સંસ્કૃત છોડીને ઘણું ગુમાવ્યું છે. એ ભાષાના

સુભાષિતોએ આપણને ઘણું આપ્યું છે. આપણી ગુજરાતી પણ આપણને સતત આપ્યે જ રાખે છે. ગુજરાતનું વાતાવરણ, ગુજરાતનું ગૌરવ ગુજરાતીને લીધે છે. ગુજરાતી છે તો ગરબે ધુમાય છે, ગીતો ગુંજાય છે, લોકસંગીત - લોકગીતોની - લોકવાર્તાઓની લહાણી થાય છે. ગરબામાં પણ હીંચ - હુડો - ઘોડો જેવા પ્રયોગો થાય છે. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર આપણી ગરબે ધૂમતી ગુજરાતણોને જોઈ ઘેલા બન્યાં હતાં. ગુજરાતીઓનો સ્વભાવ ગાજવાનો નથી તેથી આપણે આપણી ભાષાને ગજવી નથી. ઘણી વખત ગુજરાતી કુટુંબોની વાતોને વર્ણવતી ટીવી સિરિયલ જોઈ છું ત્યારે આપણી ગુજરાતી જાત માટે ગુસ્સો આવે છે. ઝઘડાઓ - કાવાદાવા, પ્રેમની વિકૃત રજૂઆત, પંચાત એ જાણે ગુજરાતી પ્રજાની ખાસિયત હોય તેવી રજૂઆત ટીવી પર થતી હોય છતાં આપણા પેટનું પાણીયે ન હલે ? અમારી ભાષામાં કાકમંજરી છે, મુંજલ-મીનળદેવી છે, કોકિલા છે, રુદ્રદત્ત છે, રંજન છે, ચંદા છે, અમારી ગુજરાતી ખમીરવંતી છે, એનો અહેસાસ થોડે ઘણે અંશે પણ પ્રસાર માધ્યમો અને પ્રચાર માધ્યમોને આપણે કરાવી શકીએ તો આવી વાહિયાત સીરિયલો બંધ થાય. ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ અને તેની નમણાશ સહુને જાણવા અને માણવા મળે. જે તે સમયના સાંપ્રત સમાજનું આબેહૂબ વર્ણન એ તો ભાષા અને સમાજદર્શન પરની લેખકની

અજબ પકડ બતાવે છે.

આપણી ભાષા જો નબળી પડશે, તો આપણે જ ગુમાવવાનું રહેશે. આ માટે, નાનાં-મોટાં, યુવાન-વૃદ્ધ, સ્ત્રી-પુરૂષ, ગરીબ-તવંગર સહુ કોઈએ આપણી ગુજરાતી માટે, તેના અસ્તિત્વ માટે ઝઝૂમવાનું રહેશે અને નર્મદના શબ્દોમાં જ કહ્યું તો ‘સહુ ચલો જીતવા જંગ, બ્યુગલો વાગે, યાહોમ કરીને પડો ફતેહ છે આગે’ - આપણી ગુજરાતીનું ભવિષ્ય ઊજળું જ રહેશે અને તેના થકી આપણે ઊજળા જ રહીશું. સમાપન કરું છું, ત્યારે ગાંધીજીએ બીજા સંદર્ભમાં કહેલાં વાક્યો યાદ આવે છે. કેટલું જોમ-કૌવત છે એ વાક્યોમાં ? ‘દેશ-વિદેશની સંસ્કૃતિના વાયરા શક્ય એટલી મુક્ત રીતે મારા ઘરમાં વહે એવી મારી પણ ઈચ્છા છે પણ તેના કારણે મારા પગ મારી ભૂમિમાંથી ઊંચકાઈ જાય અને હું દૂર ફંગોળાઈ જાઉં, એની સામે મારો સખત વિરોધ છે, એ હું હરગીજ સહન ન કરું.’

આપણી ગુજરાતીને સમૃદ્ધ-જીવંત રાખવા માટે આપણે પણ એવું જ કંઈક નક્કી કરીએ. બધી સંસ્કૃતિ બધી ભાષાઓ માટે ગુજરાતનાં બારણાં હંમેશાં ખુલ્લાં છે પણ અમારી ગુજરાતીને ભોગે તો હરગીજ નહીં. □□□

(‘અખંડ આનંદ’ ડિસેમ્બર-૦૯માંથી સાભાર)

શહેરોમાં જ ભાષા બચાવવા માટેની કાગારોળ મંડાય છે

રઘુવીર ચૌધરી

ભાષા મરી રહી છે, ગુજરાતી માટે કંઈક કરો અને માતૃભાષાના વિકાસ માટે બધા એક થાઓ એવી જે કોઈ વાતો કે ભૂમબરાડા થાય છે એ ભૂમબરાડા શહેરીજનોના છે. શહેરોમાં ગુજરાતી ભાષાના વપરાશ ઘટ્યો છે. અને એની જ વાતો બધાની સામે આવે છે. જેને લીધે બધા એવું ધારે છે કે સમગ્ર ગુજરાતી ભાષા પર જોખમ થયું છે ના, એવું જરાય નથી ગામડાંમાં, નાનાં શહેરોમાં અને મોટાં શહેરોના અમુક વર્ગોમાં આજે પણ ગુજરાતી જ બોલાય છે. ગુજરાતી જ વંચાય છે અને ગુજરાતી જ જીવાય છે.

ધારો કે આપણે પેલા ભૂમબરાડાને વાજબી ગણીએ તો એમાં કશું ખોટું નથી. ભાષા માટે, સાહિત્ય માટે કામ થવું જ જોઈએ અને સૌકોઈએ કરવું જોઈએ. ભાષા અને સાહિત્યને બચાવવા માટે પરિષદ કે પછી અકાદમી કે સરકાર કે પછી ઉદ્યોગપતિઓ આગળ આવે તો કામ થાય એવું હું માનતો નથી. કામ તો એકલપડે જ થવું જોઈએ અને અસરકારક રીતે થવું જોઈએ. જો એ અસરના વહેણ વચ્ચે હકારાત્મકતા જન્મે તો એ હકારાત્મકતાની સાથે બીજા પણ જોડાવા માંડે.

મરાઠી ભાષાના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે લેખકોએ પોતે એક જૂથ જેવું બનાવ્યું છે કે જૂથના લેખકો પુસ્તકો સાથે સ્કૂલમાં

જાય, સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને મળે, તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરે અને માતૃભાષાનું મહત્ત્વ શું છે એ પણ સમજાવે. આ કામમાં કોઈ સરકાર જોડાઈ નથી. કોઈ સંસ્થા આગળ આવી નથી કે કોઈ ઉદ્યોગપતિએ આ કામ માટે સ્પોન્સરશિપ આપવાની વાત પણ કરી નથી. માત્ર લેખકો દ્વારા જ આ પ્રવૃત્તિ ચાલે છે અને આ પ્રવૃત્તિ થકી ભાષા અને સાહિત્ય બન્નેનું કામ થઈ રહ્યું છે. મારું માનવું છે કે કામ કરવાની આ જે રીતે છે એ શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ જાતની ફરિયાદ એમાં જોડાઈ નથી. કોઈ જાતના વાંધાવચકાઓ એમાં કાઢવામાં આવતા નથી કે પછી ન તો કોઈ જાતની સુવિધાની માગણી કરવામાં આવી. મનમાં આવ્યું. સાચું લાગ્યું તો કામ શરૂ કર્યું.

બસ, આટલી અમસ્તી સીધી અને સરળ વાત સાથે આ કામ શરૂ થયું હતું અને આજે પણ એ કામ ચાલી રહ્યું છે. આપણે પણ આ કરવાની જરૂર છે અને મારું માનવું છે કે જેણે કામ કરવું હોય એને વળી શું બીજી બધી લપછપ હોય. તે તો એકલ પડે પણ પોતાનું કામ શરૂ કરી જ શકે છે અને અસરકારક રીતે કરી શકે છે. જે સમયે આપણે સૌ આ વાત સમજી જઈશું એ સમયે આપણે ફરિયાદનો સૂર દબાવીને હકારાત્મકતા સાથે આગળ વધીશું. (ગુજરાતી મિડ-ડે, ૧૫ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૭) □

વ્યાહિતા વિદ્યા

ડૉ. નરેશ વેદ

ઉપનિષદો જીવનવિજ્ઞાનના ગ્રંથો છે અને એમાં સફળ અને સુખી જીવન જીવવા માટેની કળા સમજાવવા માટે ઋષિ મુનિઓએ જુદી જુદી વિદ્યાઓ વિશે વાત કરી છે. એમાંથી આપણે માંડૂકીવિદ્યા, સંવર્ગવિદ્યા, મધુવિદ્યા, પંચાગ્નિવિદ્યા, પ્રાણવિદ્યા, દહરવિદ્યા, પંચકોશવિદ્યા અને ભૂમાવિદ્યા વિશે અગાઉ ચર્ચા કરી ચૂક્યા છીએ. આ લેખમાં આપણે વ્યાહિતા વિદ્યા વિશે ચર્ચા કરીશું.

આ વિદ્યાનું નિરૂપણ ‘બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ’ના પાંચમા અધ્યાયના અગીયારમા બ્રાહ્મણમાં થયેલું છે. પહેલા આપણે એના મૂળ પાઠને જેઈએ, પછી એની સમજૂતી લઈએ મૂળ પાઠ આ પ્રમાણે છે -

एतद्वै परमं तपो यद्व्याहितस्तप्यते परमः हैव लोकं जयति य एवं वेदेतद्वै परमं तपो यं प्रेतमरण्य हरन्ति परमः हैव लोकं जयति य एवं वेदेतद्वै परमं तपो यं प्रेतमग्नावभ्यादधति परमं हैव लोकं जयति य एवं वेद ।

રોગગ્રસ્ત વ્યક્તિને જે તાપ-કલેશ થાય છે, એ નિશ્ચિતરૂપે પરમ તપ છે. જે એ રીતે શ્રેષ્ઠ ચિંતન કરે છે, એ પરમ સત્ય લોકને પોતાના વશમાં (કાબૂમાં) કરી લે છે. મૃત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ વ્યક્તિને, જે લોકો જંગલ (શ્મશાન) તરફ લઈ જાય છે, એ પણ શ્રેષ્ઠ તપ છે. જે આ રીતે (આ વાતને) જાણે છે, એ પણ પરમ સત્ય લોકને જીતી લે છે. મૃત વ્યક્તિને જે કોઈ અગ્નિમાં પ્રતિષ્ઠિત કરે છે, એ ચોક્કસ જ પરમ તપ છે. જે (આ વાતને) આ રીતે જાણી લે છે, એ શ્રેષ્ઠ લોકને પોતાના વશમાં કરી લે છે.

એક જ શ્લોકમાં અહીં શરીર પીડા અને મૃત્યુપીડા વખતે માણસનો મનોભાવ કેવો હોવો જોઈએ એની વાત થઈ છે. માણસને શરીરના રોગ દોગ અને મૃત્યુનો ડર લાગ્યા કરે છે. પરંતુ રુગ્ણતા, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ વગેરે શરીર સાથે સંકળાયેલાં જ છે. બલ્કે એમ કહેવાય કે મનુષ્ય શરીર એનું નિવાસસ્થાન જ છે. માણસ એ જાણે છે કે પોતાનું શરીર કાયમ સ્વસ્થ, તંદુરસ્ત અને નિરામય રહેવાનું નથી. બાલ્યાવસ્થા, શૈશવાવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, યુવાવસ્થા, પ્રૌઢાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા-એમ શરીરની અવસ્થાઓ તો બદલતી રહેવાની જ. એની અસર એના શરીર અને મન ઉપર પડતી રહેવાની જ. એટલે રોગ-દોગ આવતા-જતા રહેવાના. મૃત્યુ તો ધ્રુવ સત્ય જેવું અટળ અને નિશ્ચિત છે જ.

પરંતુ જ્યારે શારીરિક આધિ, માનસિક વ્યાધિ અને આસમાની, સુલતાની કે મનુષ્ય સર્જિત આપત્તિઓથી આવતી ઉપાધિ પોતાના જીવનમાં આવે છે ત્યારે માણસ ડરી જાય છે, ડહાઈ જાય છે, હતાશ કે નિરાશ થઈ જાય છે, ભયભીત થઈ જાય છે, દુઃખી થઈ જાય છે,

અસ્વસ્થ થઈ જાય છે. તે પોતાની સમતા, સ્વસ્થતા, ધીરતા, ધૈર્ય, હિંમત, આશા વગેરે ગુમાવી બેસે છે. બીજી વ્યક્તિને શારીરિક અને માનસિક રીતે સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત જોઈને એ વધારે પીડાય છે. શા માટે પોતાને જ આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ વળગ્યા કરે છે, પોતાનો શો દોષ કે વાંક હશે કે એ બધાંને કારણે પોતાની હાલત બગડી જાય છે? એવો મનોભાવ એનામાં જાગવા લાગે છે.

એકધારું સુખપૂર્ણ, આનંદપૂર્ણ અને શાંતિપૂર્ણ જીવન તો કોઈનું જીવન જતું નથી. એમાં તડકી-છાંયડી, ઉત્થાન-પતન અને તજજનિત સુખ-દુઃખ તો આવ્યાં જ કરે. જીવનની ઘટમાળ જ એવી છે કે એમાં ક્યારેક આનંદની હેલી અપાર હોય છે, તો ક્યારેક જીવન આંસુડાની ધારા જેવું હોય છે. માણસ આ બધું જાણે છે, સમજે છે, પણ પોતા પૂરતું સ્વીકારી શકતો નથી. કોઈ અન્ય વ્યક્તિ વિપરિત પરિસ્થિતિ અને સંજોગોને કારણે યંત્રણા, વિટંબણા, પીડા, તાપ કે સંતાપ અનુભવતી હશે, ત્યારે માણસ બહુ સ્વસ્થ રહી પેલી વ્યક્તિને સુખ સુક્રિયાણી સલાહો આપશે, પણ પોતાના જીવનમાં એવી પરિસ્થિતિ કે એવા સંજોગોને કારણે પોતે જ્યારે મૂકાય, પોતે પીડાય, રીબાય, દુભાય કે સિઝાય ત્યારે સ્વસ્થતા કે સમતુલા જાળવી શકતો નથી. એવે સમયે તે શારીરિક સ્વસ્થતા અને માનસિક સમતા ગુમાવીને દુઃખી થઈ જાય છે. ભલે કવિ કહી ગયા હોય કે ‘સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ રે, ઘટ સાથે ઘડીયા, ટાળ્યાં તે કોઈના નવ ટળેરે’, છતાં આપણે વિચલિત, વિશૃંખલિત થઈ જઈએ છીએ. આજાર અવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુન્મુખતા આવે છે ત્યારે માણસ બેબાકળો થઈ જાય છે, એવો આપણા સૌનો અનુભવ છે. તો એમાંથી ઉગરવા, બચવા આપણે શું કરવું જોઈએ?

‘બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ’ના ઋષિ ઉપર ટાંક્યો એ શ્લોક દ્વારા આપણને એમાં માર્ગદર્શન આપે છે. જ્યારે માણસ બીમાર થાય - નાની કે મોટી - બીમારી આવે ત્યારે માણસનું શરીર અને મન બંને પીડાવા લાગે છે. પરંતુ જો માણસ બે વાત બરાબર સમજીને જીવે તો આ પીડામાંથી બચી જવાય છે. પહેલી વાત એને જે સમજવાની છે તે એ છે કે પોતે શરીર નથી પણ આત્મા છે. કોઈપણ આધિ, વ્યાધિ કે ઉપાધિ શરીરને અને મનને ઉદ્દેલિત કરી શકે, પરંતુ આત્માને કશું કરી શકે નહીં. કારણ કે આત્માને નથી કોઈ બાળીઝાળી શકતું, નથી હણી શકતું. એને કશું સ્પર્શી શકતું નથી. કારણ કે એ નિરંજન, નિરાકાર, નિષ્કામ, નિસ્પૃહ છે. જો પોતે આત્મા જ છે, અને શરીર નથી એવું એ સમજી અને દૃઢ પણે સ્વીકારી

લે તો જે કાંઈ પીડા કે વ્યથા થઈ રહી છે, તે શરીર અને મનને છે, મારા સ્વને, મારા આત્માને કે મારા ચૈતન્યને કશું થતું નથી, એવો મનોભાવ ધારણ કરી એ જીવી શકશે. વળી, કોઈ પણ આધિ વ્યાધિ કે ઉપાધિ કાયમી નથી હોતી, એની પણ મુદત હોય છે. મુદત આવતાં આ પણ શમી જવાની હોય છે. બીજી વાત સમજુ મનુષ્યે એ ગ્રહણ કરવાની હોય છે કે જીવનમાં રોગદોગ, જરામૃત્યુ, આપત્તિ-વિપત્તિ તો આવે જ, પણ એ આવે છે તે પણ આપણા કોઈ કલ્યાણ માટે હોય છે. આપણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરના પૂતળાં છીએ. આપણે લોકેષણા, પુત્રેષણા, વિત્તેષણાવાળા હોઈએ છીએ. આપણને પદનો મદ હોય છે. સંપત્તિ અને સત્તાનો કેફ હોય છે. પોતાનાં શક્તિ-સામર્થ્યનું અભિમાન હોય છે. પોતે કંઈક છે એનો અહંકાર હોય છે. આવાં બધાં કષાયોથી ઘેરાયેલા આપણે ઘાટધૂટ વગરના પથ્થર જેવા હોઈએ છીએ. ભગવાન એ પથ્થરના ખૂણાઓ ભાંગવા માટે આવાં દુઃખ દર્દ અને પીડા વ્યથા મોકલતાં હોય છે. એ બધાં વડે આપણા ખૂણા ભાંગતા જાય છે. એક ઘાટધૂટ વગરના પથ્થરમાંથી શાલિગ્રામ સર્જવા આવી આપત્તિ-વિપત્તિ જીવનમાં આવતી હોય છે. એટલે શારીરિક, માનસિક કે મનોશારીરિક-કોઈપણ પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવે તો એનાથી ડર્યા, ગભરાયા વિના એનો સહજ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. વિપરિત સંજોગોને સહન કરી લેવા, દુર્ઘટનાઓ અને દુષ્ટ પરિણામોનો સ્વસ્થ ચિત્ત મુકાબલો કરી લેવો, ધીરજ, હિંમત, સહનશીલતા ગુમાવવા નહીં, એનું નામ જ તપશ્ચર્યા છે. ઋષિ કહે છે જેઓ લય ને તપ સમજીને, કષ્ટને કરુણા સમજીને જીવી જાય છે, તેઓ ખરેખર ઉગરી જાય છે.

બીજી વાત ઋષિ સમજાવે છે કે મૃત્યુથી માણસ ગભરાય છે પણ તે તો જન્મતાથી સાથે જ આસન લગાવીને બેઠું છે. ખરેખર તો જીવનના ફોતરામાં મોતનો દાણો પોષાતો રહે છે. મોત આપણો શત્રુ નથી; મિત્ર છે. આપણને નામ છે એટલે આપણો નાશ છે. માણસ માત્ર મરણશીલ છે. એટલે એનો આતંક કે માતમ અનુભવવાને હોય નહિ. વાસ્તવમાં મોત નિશ્ચિત છે, અવશ્યભાવી છે, એવો ખ્યાલ રાખીને જીવવાનું શરૂ કરીએ તો આપણે જીવનમાં કેટલાંય ખોટાં કર્મો કરતાં અટકી જઈએ. સ્થૂળ શરીર તો પાંચ મહાભૂતોના સંયોગથી બનેલું છે અને એ ભૂતોનો વિગ્રહ થતાં, એ બધાં એકમેકથી છૂટાં પડતાં, શરીર મૃત્યુ પામવાનું છે. એ કોઈ બીભત્સ, કે બિહામણી ઘટના નથી. એ તો એક પ્રકારની મુક્તિ છે. આપણું સ્થૂળ શરીર જુદી જુદી અવસ્થાઓમાંથી પસાર થતાં ઘસાવાનું, રુગ્ણ કે શિથિલ થવાનું, અશક્ત અને કમજોર થતું જવાનું. પછી એવા શરીરે આપણે સુખી અને પ્રસન્ન જીવન કેવી રીતે જીવી શકવાના? એ નિશ્ચેતન અને પ્રાણહીન થતાં એને શ્મશાનમાં કે કબ્રસ્તાનમાં અગ્નિદાહ કે ભૂમિશયન આપવામાં

આવે એ જ એની યોગ્ય ગતિ છે. એને સાચવી રાખવાથી તો એ કોહવાઈ જશે, દુર્ગંધ મારશે, એમાં ફરી પ્રાણનો પ્રવેશ થશે નહીં. તેથી એવા કલાન્ત, શ્રાન્ત અને કૃશ શરીરનો મૃત્યુ દ્વારા મોક્ષ થાય અને એનો અંતિમ સંસ્કારવિધિ થાય એ પણ સાચી તપશ્ચર્યા છે. મૃત્યુ આપણને આપણા સ્વજનોથી વિખૂટા પાડે છે. જીવનમાં ખાલીપો, અને રિક્તતા સર્જાય છે. એ ખરું, પણ જીવ ખોળિયું બદલી નવા શરીરમાં પ્રવેશી નવો જન્મ લે અને એમ જીવનની ઘટમાળ અનવરત ચાલતી રહે એમાં જ સ્વારસ્ય છે માટે ન તો મૃત્યુનો ડર હોય, ન તો શોક હોય. એનો જીવનની મંગલ ઘટનારૂપે સ્વીકારવો કરવો. એમાં જ શાહાપણ છે. મૃત્યુ પરમ સખારૂપ છે, ઉદ્દારક છે અને મૃત્યુ પછીની અત્યંતિવિધિ મજબૂરી નથી, સંસ્કાર છે, એવું જે લોકો સમજીને જીવે છે, તેઓ જીવનમાં અને મૃત્યુમાં માટી જાય છે. જે લોકો આ વાત બરાબર સમજી ચૂક્યા છે તેમણે જીવનમુક્તિ અને વિદેહમુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લીધા છે, એમ કહેવું જોઈએ.

એ ખરું છે કે જીવનમાં રોગદોગ, આપત્તિ-વિપત્તિ, યંત્રણા-વિટંબણા, મિલન-વિરહ, શોક-સંતાપ, મૃત્યુ-બધું છે. પણ શા કારણે છે? શા કારણે આપણે એનાથી દુઃખી થઈએ છીએ? જીવનની સફરમાં એ બધાં તો નાના નાના મુકામો છે. જીવન તો વહેતી ધારા છે અને મૃત્યુ તો મુક્તિનું દ્વાર છે. ત્યારે શારીરિક-માનસિક વ્યાધિઓ, પ્રસંગોપાત્ત આવતી ઉપાધિઓ એની શી વિસાત છે? કવિએ એટલે તો ગાયું હતું : ‘ભાઈ રે! આપણાં દુઃખનું કેટલું જોર, નાની એવી વાતનો મચાવીએ નહીં બહુ શોર’.

ખરેખર તો સમજવાનું એ છે કે આ સમગ્ર બ્રહ્માંડ (સમષ્ટિ) અને આપણે પોતે (વ્યષ્ટિ) એક વૈશ્વિક કાનૂન મુજબ જીવી રહ્યા છીએ. જે પિંડે છે, એ જ બ્રહ્માંડે છે. પિંડ અને બ્રહ્માંડ વચ્ચે વૈશ્વિક કાનૂન-અનુસાર વ્યવહાર ચાલ્યા કરે છે. એ વ્યવહારને જ આપણા શાસ્ત્રોએ ઋત કહ્યું છે. માણસ જ્યારે આ જાગતિક ધારાધોરણ સાથે છેડછાડ કરે છે, એના નિયમો-કાનૂનોનો ભંગ કરે છે, ત્યારે જ એ બીમાર કે આજાર થાય છે, ત્યારે જ એના જીવનમાં આપત્તિ કે વિપત્તિનાં વ્હાણાં પાય છે. આપણા પૂર્વજો અરણ્યોમાં પ્રાકૃતિક સત્ત્વો અને તત્ત્વો સાથે સાદું, સરળ, સંવાદી, સહકારી અને કુદરતી જીવન જીવતા હતા. તેથી એમના જીવનમાં આજના આપણા જીવન જેવી મુસીબતો અને મુશ્કેલીઓ ન હતી. આવિભૌતિક જગતમાં જીવતો માણસ જ્યારે આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક જગત સાથે કુદરતી અને સંવાદી સંબંધથી જીવતો નથી ત્યારે એના જીવનમાં વિસંગતિ આવે છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડના વૈશ્વિક લય અને તાલનો ભંગ કરીને આપણે જ્યારે જીવવા મથીએ છીએ, ત્યારે આપણા જીવનમાં રોગ દોગ, આપત્તિ-વિપત્તિ અને સુખદુઃખ આવે છે.

આપણી સુખદ કે દુઃખદ અવસ્થાનું કારણ આપણે પોતે છીએ.

એનાં મૂળ આપણા મનમાં પડેલાં છે. મન જેટલું સંકુચિત, સ્વાર્થી, ઔપચારિક, લાલચુ એટલાં આપણે દુઃખી. જીવનના સારા કે માઠા પ્રસંગે આપણે મન, મગજ અને મિજાજ ગુમાવીએ નહીં, સમતા ધારણ કરીને જીવીએ તો આપણને સુખદુઃખ કે શોકમોહ સ્પર્શી શકતા નથી. આપણે ચૈતન્યસ્વરૂપ છીએ. તેથી સત્-ચિત્ત અને આનંદ આપણા પણ ગુણધર્મો છે. જો આપણે સત્ય, પ્રેમ અને કરુણાયુક્ત જીવન જીવીએ, સમતાને આપણા ચિત્તનો સ્થાપી ભાવ બનાવીએ તો જીવનના જન્મ, મરણ, જરા વગેરેના દુઃખો આપણને સ્પર્શતાં નથી. આપણે જ્યારે આપણા મનના સ્થૂળ ભાવો અને ચિત્તની સ્થૂળ વૃત્તિઓથી ઉપર ઊઠીને, મનવચન અને કર્મમાં સમતા ધારણ કરીને જીવીએ, ત્યારે આપણા જીવનની તાલ અને લય વૈશ્વિક તાલ અને લય સાથે સંવાદ સાધે છે અને આપણે સુખ અને શાંતિ પામીએ છીએ.

આ એક શ્લોક દ્વારા આ ઋષિ આટલી મોટી અને અગત્યની વાત આપણને સમજાવે છે. જીવન એટલે સંબંધો અને વ્યવહારોનું જાળું. જીવતા જીવતા આપણે અન્ય મનુષ્યો, અન્ય જીવો, આસપાસના પર્યાવરણ તથા વૈશ્વિક બંદિશ સાથે સંબંધો અને વ્યવહારોવાળું જીવન જીવીએ છીએ. આ બધા સંબંધો અને વ્યવહારોમાં આપણે મન અને ચિત્તની ધીરતા, સ્થિરતા અને સમતા સાથે જીવન જીવવાનું રાખીશું તો જીવન આપણા માટે આનંદનો અવસર બનશે, તડપનનો તહેવાર નહીં રહે. સૌની સાથે તાલમેળવાળું જીવવામાં જીવનની સફળતા અને સાર્થકતાની ચાવી

છે. જીવનનો ઉલ્લાસ વિચ્છિન્નતામાં નહીં, સંવાદિતામાં છે.

ઋષિએ એક ખાસ અર્થમાં રોગદોગ, મૃત્યુ, આપત્તિ-વિપત્તિ વખતે સમતાથી જીવવાને તપ કહ્યું છે. જ્યારે આપણે સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા અને સ્વાર્થી માનસવાળા થઈને જીવન જીવવા મધીએ છીએ ત્યારે આપણું જીવન આપણે માટે તાપ-સંતાપ સમાન બને છે. પરંતુ જ્યારે આ સચરાસૃષ્ટિનાં સૌ સત્ત્વો-તત્ત્વો માટે કશુંક વેઠીએ કે સહન કરીએ છીએ ત્યારે એ તાપ નહીં તપશ્ચર્યા બની રહે છે, જીવનનું બીજું નામ તપશ્ચર્યા છે, અને તપશ્ચર્યા એટલે સમતા, ધીરતા, તિતિક્ષા અને સહિષ્ણુતા, સહૃદયતા દાખવી સૌ સાથ સમ સંવેદન અનુભવવું એમાં જીવનનો વિજય છે. જીવનમાં દુઃખ છે, દર્દ છે, વિરહ છે, યાતના છે, પરંતુ એ સૌનું નિવારણ કરવું હોય તો આપણાં સ્થૂળ, શરીર અને સંસાર વિશેના અજ્ઞાનમાંથી બહાર આવી શાશ્વત સુખ સ્વસ્થ રહેવામાં અને જીવવામાં છે, એની સમજણ અને એના જ્ઞાનમાં છે, જીવન રંગરાગ ભોગવિલાસમાં નથી, તપ અને ત્યાગમાં છે, એ વાતની સમજણ આ શ્લોક દ્વારા ઋષિએ આપી છે. સુખી અને પ્રસન્ન જીવન કેવી રીતે જીવી શકાય એની કળા શીખવવાનો આ વિદ્યામાં ઉદ્દેશ છે.

□□□

‘કદમ્બ’ બંગલો, ૩૫, પ્રોફેસર્સ સોસાયટી, મોટા બજાર,
વલ્લભ વિદ્યાનગર, પિનકોડ - ૩૮૮૧૨૦
ફોન નં. ૦૨૬૯૨-૨૩૩૭૫૦
મો. ૦૯૭૨૭૩૩૦૦૦

મનની ભાષા માતૃભાષા (અનુસંધાન પાનું ૧૮ થી)

અર્થોને સમજવાની તેની ઝડપ માતૃભાષામાં વધુ સરળ છે. અન્ય ભાષા પણ એ પછી તેને સહેલી પડે છે. ગાંધીજી સહિત એવા અનેકાનેક ઉદાહરણો આપી શકાય છે જેઓએ માતૃભાષાથી શરૂઆત કરી અન્ય ભાષા પર પણ પ્રભુત્વ મેળવ્યું હોય.

મનની ભાષા તો માતૃભાષા જ. મૂલ્યોનો પર્યાય માતૃભાષા. વ્યક્તિત્વનો વિકાસ માતૃભાષા. આ સૂત્રો નથી પરંતુ ભાષા, સંસ્કૃતિ અને સંવર્ધનનો માર્ગ છે. અબાલવૃદ્ધ દરેકે તે કરવાનું છે. સરકારે નીતિ અને અમલ, સર્જકોએ ઉત્તમ સર્જન, સંસ્થાઓએ સંગઠનાત્મક પ્રવૃત્તિ અને વ્યક્તિઓએ સ્વતંત્ર રીતે અથવા તો સમૂહ સાથે મળી ભાષા માટે નિષ્ઠાપૂર્વક ફાળો આપવાનો છે. ભાષા આપણી માતા એટલા માટે છે કે તેના વડે આપણી સમગ્રતાનું સાતત્ય છે. એ આપણું પરમ સત્ય છે. તેનું જતન કરવાનું છે. સાતત્ય એ છે કે તે ક્યારે પણ મૃત્યુ પામતું નથી. ભાષા જીવિત છે અને રહેશે. ભાષા માટે કાર્ય કરતા સંગઠનોએ સહકારથી કામ કરવું જોઈએ. વ્યક્તિગત અહંનો લોપ કરી ઉદ્દેશને

અનુરૂપ કાર્ય કરવું પડે. વ્યક્તિઓએ સ્વયંના ગૌરવ માટે નહીં ભાષાના ગૌરવ માટે કામ કરવું જોઈએ. ઉદાપોહ જરૂર કરાય પરંતુ તે ચર્ચારૂપે થાય. મોટા મંડળો, નાના મંડળો-સંસ્થાઓ-કે વ્યક્તિ-વ્યક્તિઓએ હકારાત્મક વલણ સાથે ભાષાસંવર્ધનના ઉપાયો અને અમલના સિદ્ધાંતો અંગે ચર્ચા કરવી જોઈએ. ‘બુંદે બુંદે સરોવર ભરાય.’ ફાળો મહત્વનો છે. જે કોઈ ફાળો આપે છે તેનું પરિમાણ તેના વિસ્તારથી નહીં પરંતુ પરિણામથી છે.

અંતમાં એટલું જ કે આપણી ભાષા અનુપમ છે. સાડા પાંચ કરોડ ગુજરાતી ભાષીઓની જનની છે. તેના પોતથી આપણે ઉજળા છીએ. ગાંધીજીએ ભાષાને જનમન સુધી પહોંચાડવા સક્રિય શ્રમ કર્યો. ત્યાર પહેલા, પછી, અને અત્યારે પણ અનેક સર્જકો અને સામાન્ય લોકોએ તેની માવજત કરી છે. આપણે પણ થોડું તો કરીશું જ ને!

અસ્તુ.

kanubhai.suchak@gmail.com

શ્રમણ સંઘના સર્વપ્રથમ સ્નાતક સાધ્વી ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજી

આચાર્યશ્રી વાત્સલીપસૂરીશ્વરજી

મહાકવિ ન્હાનાલાલ જૈન સાધ્વીઓને નિહાળીને કહે છે કે આ સરસ્વતી માતાની પુત્રીઓ છે.

સરસ્વતી માતાની પુત્રી જેવાં એક મહાન સાધ્વી રત્ન જૈન સંઘને હમણાં જ પ્રાપ્ત થયેલાં. તેમનું નામ ડૉ. સાધ્વી ધર્મશીલાજી મહાસતી.

સને ૧૯૮૩ માં બિરલા કીડા કેન્દ્ર (મુંબઈ)માં ભારત જૈન મહામંડળ તરફથી ભગવાન મહાવીર કલ્યાણક યોજાયેલું. તે નિમિત્તે મારે (આ લેખકને) અને ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજીને પ્રવચન કરવા જવાનું થયેલું. મારી બિલકુલ યુવાન વય અને કોઈ જન્મનો ઋણાનુબંધ હશે અને તેઓ બોલ્યાં. કેસે હો ભૈયા? તે ઘડીથી જીવનની અંતિમ પળ પર્યંત તેઓ એ જ સ્નેહ અને વાત્સલ્યથી મને નિહાળતાં અને અખૂટ પ્રેમ વરસાવતાં.

૧૯ વર્ષની વયે દીક્ષિત થયેલાં ધર્મશીલાજી મહાસતીજી (૧૯૩૯ - ૨૦૧૧) અભ્યાસરત સાધ્વીજી મહારાજ હતાં. શ્રી ઉજ્જવળકુમારી મહાસતીજી તેમના ધર્મગુરુ. શ્રી ઉજ્જવળકુમારી મહાસતીજીને તેમના સમયમાં ગાંધીજી પણ આદરથી પૂજતા. તેમના વિશિષ્ટ પ્રવચનોને કારણે તેઓ વિખ્યાત હતાં. ધર્મશીલાજી તેમનાં ચરણોમાં બેસીને જ્ઞાનની દુનિયામાં ખોવાઈ ગયાં. શ્રમણ સંઘમાં પુના યુનિવર્સિટીથી એમ.એ.માં ફર્સ્ટક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યાં. શ્રમણ સંઘમાં સર્વપ્રથમ તેઓ સાધ્વી રત્ન હતાં કે જે અભ્યાસમાં આ કક્ષા સુધી પહોંચ્યાં હોય. ત્યાર પછી તેમણે તરત જ ‘નવરત્ન’ વિશે પુના યુનિવર્સિટીથી પીએચ.ડી. કર્યું. અહીં એમણે જ્ઞાનની દુનિયાનો એવો ઉજાસ લીધેલો કે પ્રકાશથી દૂર જવાનું તેમનું મન જ નહોતું. અભ્યાસ કરાવનાર પંડિતોનાં સાધનો બહુ ઓછાં હતાં તોપણ તેમણે સિદ્ધપદ વિશે ડી.લિટ કરવા માટે થીસીસ લખી. એ સમયે પુના, નાગપુર અને બનારસ યુનિ.ના કુલપતિઓએ એવું કહીને તે થીસીસ પાછી વાળી કે અમારે ત્યાં હજુ ડી.લિટ કરાવવા માટેની પ્રોસેસ ગોઠવાઈ નથી. તે સમયે બનારસ યુનિ.ના કુલપતિ ખુદ તેમને મળવા માટે અહમદનગર આવ્યા અને તેમણે વિનંતી કરી કે તમારો થીસીસ હું જોઈ ગયો છું. આ એટલું મૂલ્યવાન સંશોધન છે કે તેને અચૂક પ્રગટ કરો. ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજીએ એ થીસીસ ‘નમો સિદ્ધાણં : સમીક્ષાત્મક અધ્યયન’ નામે પ્રગટ કર્યો. ૬૫૦ પાનાંના એ શ્રેષ્ઠ નિબંધનો ગ્રંથ જેમની પણ પાસે આજે છે તેની તે મૂલ્યવાન મૂડી છે. તેમણે પોતાનો પીએચ.ડી.નો થીસીસ મરાઠીમાં લખેલો અને તેનું સ્વયં હિન્દી, અંગ્રેજી અને ગુજરાતી કરીને પ્રગટ કરેલો.

વાત્સલ્યથી ભર્યાભર્યા મહાસતીજી જ્યાં પણ જતાં ત્યાં

ધર્મપ્રભાવના પ્રગટાવતાં. હૈદ્રાબાદના અમીર પેઠમાં તેઓ પોતાની શિષ્યાઓ સાથે પહોંચ્યાં ત્યારે વિશાળ ઉપાશ્રય ઉભો હતો અને તેનું અડધું જ કામ થયું હતું. સાધ્વીજી મહારાજ વ્યાખ્યાનમાં તે દિવસે બોલ્યાં, ‘આજે હું તમારે ત્યાં આવતી હતી ત્યારે મેં રુદનનો અવાજ સાંભળ્યો.’

વ્યાખ્યાનમાં બેઠેલા શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ ચમક્યાં. સાધ્વીજી આગળ બોલ્યાં, ‘તમારો ઉપાશ્રય રુદન કરતો હતો અને મને કહેતો હતો કે અહીંના જૈનો આ કામ પૂરું કરાવતા નથી.’

એક શ્રાવકે કહ્યું, ‘અમારી પાસે પૈસા નથી.’

ધર્મશીલાજી કહે, ‘પણ તમારા સૌના પાસે દાગીના તો છે ને? આજે હું તમારી પાસે તમારાં આભૂષણો આ ઉપાશ્રયનું કામ પૂર્ણ કરવા માટે માગું છું.’

અને ખરેખર તે જ સમયે બહેનોએ દાગીનાનો ઢગલો કરી દીધો. ઉપાશ્રયનું કામ પૂર્ણ થયું. આજે પણ તે ઉપાશ્રય હૈદ્રાબાદમાં ધર્મશીલાજીની સ્મૃતિ સંભાળીને ઊભો છે.

ધર્મશીલાજી મહારાજમાં ખૂબ વિચર્યા. ઠેરઠેર ધર્મકાર્યો કરાવ્યાં. મુંબઈમાં પણ તેમણે અનેક ચાતુર્માસ કર્યાં. અનેક નેતાઓ તેમના સંપર્કમાં આવ્યા અને તેમને પૂજતા થયા. બોરીવલીની જૈન હોસ્પિટલ યુનિયન દ્વારા બંધ થઈ ત્યારે જ્યોર્જ ફર્નાન્ડિસને કહીને તેમણે ચાલુ કરાવી. ઘાટકોપરની હિંદુ સભા હોસ્પિટલ યુનિયનની મુશ્કેલીને કારણે બંધ થઈ. ડૉ. દત્તા સામંતને શ્રી ધર્મશીલાજીએ બોલાવ્યા અને પૂછ્યું, ‘તમે ખુદ ડૉક્ટર છો તો આજ સુધીમાં તમે કેટલા ચેરિટેબલ દવાખાનાં ચાલુ કરાવ્યાં?’

ડૉ. દત્તા સામંત કહે, ‘એક પણ નહીં.’

સાધ્વીજીએ કડક શબ્દોમાં કહ્યું, ‘તો ડૉક્ટર સાહેબ, તમે ડૉક્ટર થઈને માનવતાનું કામ કરો નહીં અને જ્યાં થતું હોય તે બંધ કરાવો એ શોભાસ્પદ નથી.’

ડૉ. દત્તા સામંતે એક કોરો પેપર સાધ્વીજીના ચરણમાં મૂક્યો અને કહ્યું, ‘આમાં તમારે જે લખવું હોય તે લખો. હું સહી કરી દઉં છું.’

ડૉ. દત્તા સામંતે એક જ કલાકમાં હિંદુ સભા હોસ્પિટલની હડતાળ પાછી ખેંચાવી લીધી. યુનિયનના કામદારોએ પગારવધારાની માગણી પણ પાછી ખેંચી લીધી!

ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજી ચારિત્ર્યવાન સાધ્વીજી હતાં. આત્મકલ્યાણ માટે નિરંતર પુરુષાર્થશીલ રહેતાં હતાં. સતત સ્વાધ્યાય, ધર્મસાધના અને ધર્મપ્રેરણા દ્વારા સ્વ અને પરનું કલ્યાણ કરવાનો શુભ ભાવ રાખતાં હતાં. નિર્મળ અને પવિત્ર જિંદગીની

તેઓ જ્યાં જતા ત્યાં એવી પ્રતિભા ઉપસતી કે સૌ તેમનું વચન આદરપૂર્વક માનતા અને તેમ કરવામાં સૌને આંતરિક આનંદ મળતો. ધર્મશીલાજી કહેતાં કે ધર્મ જ આત્મોત્તતિ માટે શ્રેષ્ઠ આધારશિલા છે. માનવભવ આજે મળ્યો છે તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

સને ૨૦૦૮ ની સાલમાં મુંબઈ - દાદરના જ્ઞાનમંદિરમાં મારે ચાતુર્માસ આવવાનું થયું ત્યારે ચાતુર્માસ પ્રવેશના દિવસે તેઓ પોતાની તમામ શિષ્યાઓ સાથે ઉપસ્થિતિ રહ્યાં અને પ્રવચન કર્યું. વર્ષો પછી મને જોઈને એટલાં હર્ષધેલાં થઈ ગયાં કે જાણે એક મા પોતાના વર્ષોથી વિખૂટા પડેલા દીકરાને નિહાળીને આનંદ પામતી

ન હોય!

સને ૨૦૧૧ માં તેઓ પૃથ્વી પરથી વિદાય પામ્યાં. આજે પણ તેમની શિષ્યાઓ ડૉ. પુણ્યશીલાજી મહાસતીજી વગેરે ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રમાં દૂર દૂર વિચરે છે, પણ એવો જ મંગલ ધર્મસ્નેહ રાખે છે. ચતુર્વિધ જૈન સંઘમાં સાધ્વીગણ પોતાની વિશિષ્ટ મુદ્રા ખડી કરીને જગત કલ્યાણ કરે છે. ડૉ. ધર્મશીલાજી મહાસતીજી એવાં જ એક વિશિષ્ટ સાધ્વીજી હતાં કે જેમણે પોતાની નિર્મળ મુદ્રાથી અંકિત કરેલી પ્રતિભા કદી અસ્ત થવાની નથી. એમની મહાનતાનું સ્મરણ પણ નિરંતર પ્રેરક બની રહ્યું છે.

□□□

ભાષા

સિતાંશુ ચશશ્ચંદ્ર

મને તો ગમી ગઈ છે આ આપડી ગુજરાતી ભાષા.
સુખદુખની વાતો કરતા હોઈએ, સ્ફૂલોમાં
એડમીસનનો સવાલ, મંગલ મહૂડીથી ગોધરે જતી
એશટીના ટેમ, વિટામિન અને પ્રજ્વલકો, આપણા
જીબોણાણાંદો દાશની બોનોલોતાર કાબ્યેર સૌન્દર્ય,
મંત્રીશ્રી અને અરજી, કાળુભાની ગગીએ માળાકાત કર્યા
એની વાત્યું, ને આઈ 'લવ યૂ સુરેખા સાચે જ - સુધી
અને ઍ હજી તો અપરંપાર સૂરાવટમાં એનું સંગીત
સાંભળ્યું છે મેં.
એક વાર પૂર્વાલાપ લઈ ને બેઠેલો. કાન્ત પ્રિય કવિ.
થયું કે આખી બપોર આજે તો વાંચ્યા કરીશું
ખંડકાવ્યો, કવ્વાલીઓ, અંજનીગીતો, લિરિકો, વોટ નોટ ?
આકાશે એની એ તારા વાંચ્યું ને પછી, જો જો હોં,
કવિવર કાન્તનીયે ફિલમ કેવી ઉતારે છે આપડી
તોફાની ગુજરાતી ભાષા, તે. ભગવાનની
અસીમ કૃપાથી ગદગદ થઈ ને કવિશ્રી એમનો આભાર માનવા
ચાહતા હતા; પણ બોલી ઊઠ્યા ઈન્સ્ટેડ કે —
આપે મને નહવરાવ્યો, ઓ તાતજી! આપે મને નહવરાવ્યો
પૂરું,
પૂર્વાલાપનું આપડું વાચન પૂરું.
ને અંદરથી દૂંટી પાસેથી ઉભરાયા કરે હાસ્યના પરપોટા
રહી રહીને.
મને તો ગમી ગઈ છે આ આપડી ભાષા,
જે એના વહાલમાં વહાલા દિકરાનીયે મશકરી કરી લે.
તે કોણ હશે એનું સહુથી વહાલું સંતાન ?
— કાઈ મૂંગી છોકરી, સોળેકની ?
એની સહેજ પાસે બેસીને એના વાળ પંપાળતી હશે,
કોઈક એકાન્ત સાંજે, મૂંગી મૂંગી જ, આ ગુજરાતી ભાષા.
એનું વાત્સલ્ય જોઈતું હોય તો મૂંગા બનજો.
કઈ રીતે જન્મી હશે એ પોતે ?

વાયસુ ઉડાવન્તિયએ પિઉ દિક્કઉ સહસત્તિ...

— પણ પછી

ભલ્લા હુઆ જ મારિઆ બહિણિ મહારા કન્તુ

જન્મી જ નબાપી ?

પણ આ તો અનાદિ.

ઉલ્લાસ અને વિષાદ.

આ વાતો સુખની ને દુઃખની,

અનાદિ.

અનાદિ એ પણ - ગુજરાતી ભાષા. ભાષા માત્ર.

એક અખંડ વહેણ, અમરતનું

મંદાકિની કહો, કહો ગંગા, હૂગલીયે કહો,

ચિત્ત ચમક્યું તો કહો દરિયો.

અનંત પણ એ - ગુજરાતી ભાષા, માત્ર ભાષા

અનાદિ, અખંડ, અનંત સુખદુખની વાત,

સાંજુકના ઓટલે બેસી એકમેકને કરીએ આપણે; કે રેસ્ટોરાંમાં.

ભાષા - કહે જેટલું તેટલું ગોપવે

છૂપવે છૂપવે ને ક્યાંક સૂચવી દે એક અણસારે...

માડીની આંખોના અણસારે, બાપની બોલાશે...

બોલછા જ તો છે ભાષા.

એકેએક શબ્દોચ્ચાર સાથે આખેઆખો માણસ.

'ગર્ભમાં રહેલા બાળકની આંખો માતાના ચહેરામાં ચમકે'

એમ તમે ડોકાતી જોઈ છે આખી એ હયાતી કોઈની

અડધાએક શબ્દોચ્ચારમાં એના ?

અધરી છે પણ એ ઉચ્ચાર સાંભળવાની પણ.

- ગજું જોઈએ, જોઈએ માણસાઈ જીવનભરની.

ભાષા માણસની માણસાઈ છે.

પશુઓ બોલી નથી શકતાં, માણસ જ સાર્થ શબ્દ ઉચ્ચારી શકે છે,

એમ ભાષાશાસ્ત્રી કહે, એની આ વાત નથી.

ભાષા બોલવી એમાં માણસાઈ હશે,

માણસાઈ છે બોલેલું સાંભળવામાં,

- ને ન બોલેલું પણ.
કેટકેટલું રહી ગયું છે બોલ્યા વિનાનું તારી ભીતર,
મારા ભાઈ, મારી બહેન,
તે જાણું છું.
તારી વતી બોલવાનો ઇજારો ધરાવનાર 'કવિઓ' તે જુદા.
ચુપચાપ સાંભળું છું હું તો તારા ન બોલાયેલા બોલ.
મને આદર છે તારા મૂંગાપણા માટે,
ને સ્નેહ તારી માણસાઈ માટે.
સાચો માણસ
કૂતરાં ગાય બિલાડાં ઘોડા ને ઝાડપાનની માફક ભાષા સાંભળી શકતું
પ્રાણી છે.
ને મૂંગું રહી શકતું.
કઈ રીતે ઊછરી હશે આ ગુજરાતી ભાષા ?
કેદખાનામાં ગઈ હશે નરસિંહની આંગળી પકડીને એ.
એ કોટડીના અંધારામાં ઘૂંટાયો હશે એનો ક.
ને પછી, બીજે દિવસે,
ભગવાનના કંઠમાંથી માણસના ગળામાં એણે સ્થળાંતર કર્યું હશે.
સોનાના હારનું સ્વરૂપ લીધું એણે,
ગળાની બહારના ભાગ માટે,
એ તો મિથ.
- વાત બની હતી ભીતર.
પછી
હફતે
હફતે
હાર ફરી બુતની ગરદન પર પહોંચી ગયો.
ઝીણી આંખે જોઈ છે.
સરવે કાને સાંભળું છું.
પણ માણસનો કંઠ ખાલી છે, માણસનો અવાજ ચૂપ છે.
અરે કોણ બોલે છે આ ગુજરાતી ભાષા ?
પ્રિન્ટિંગ મશીનો ? યાંત્રિકપણે ધ્રુજતા રેડિયોના વાલ્વ ?
ટેલિવિઝનનાં ટપકાંથી બનેલા ચહેરા - જે મારી સાવ સામે છે
ને ખુલ્લી આંખે સહેજ પણ દેખતા નથી મને ?
એમની નજર સામે મારું હાર્ટફેલ થાય
તોયે 'અરે' એટલુંયે નહીં બોલે એ, બોલ્યે જશે
કશીક કવિતા કે વાર્તાલાપ કે નાટક.
અરે કોણ બોલે છે આજે આ ગુજરાતી ભાષા ?
હૃદય બંધ પડી ગયું છે.
મશીન ચાલુ થઈ ગયું છે.
હાર પહોંચી ગયો છે પાછો બુતની ગરદન પર
ને વળી નવા આવેલા સુરતાણની ડરામણી ને મેલી નજર પણ
પડી છે એના પર.
હેમાળા પટેલની દીકરી !
મારી બેન, મારી મા ! ભાષા ગુજરાતી !
તીર વાગે ને જયમ ગાય હીંસે, એમ

હીંસે છે તું.
ઘા બહુ દુખે છે તારા ?
ઊંડું પેસી ગયું છે એ ઝેરી તીર ?
ખમ. ધીરી બાપો ધીરી. આ આવ્યો,
આ આવ્યો તરગાળો, કવિ,
માણસ,
પ્રિન્ટિંગ મશીનો માણસને નાત બહાર મૂકશે,
તો છો મૂકે : બોલ,
માણસ ! માણસ ! બોલ,
ફરીને ગુજરાતી ભાષા બોલ,
ફરી ફરીને ગુજરાતી ભાષા બોલ.
બોલ માણસ, માણસની ભાષા બોલ.

(અનુસંધાન પાનું...૩૮ થી)

પરમાત્માની કોઈ ઝલક મળી નથી... પોતે સ્વયંમાં ઉતરવાનો કે
સ્વનો અધ્યાય કરવાનો પ્રયત્ન જ કર્યો નથી... ચારે તરફ અંધારૂ
છવાયેલું છે અને છતાં કહે છે કે હું બધું જાણું છું... મહાવીર એને
મિથ્યાજ્ઞાન કહે છે... સ્વાધ્યાયનું પહેલું સૂત્ર છે કે વસ્તુનું અધ્યયન
છોડો... સ્વનું અધ્યયન કરો, અધ્યયન કરનારનું અધ્યયન કરો તો
તે સ્વાધ્યાય છે.

સ્વાધ્યાય વિના ધ્યાનમાં પ્રવેશ નથી. મહાવીરે ચીંધેલા પગથિયાં
અત્યંત વૈજ્ઞાનિક છે. સ્વાધ્યાય બહુ પીડાદાયી છે એટલે એમાં ટકી
રહેવું બહુ મુશ્કેલ છે. ધ્યાન વિષે ઘણું વાંચ્યું છે અને એમાં જવાથી
આનંદ મળે છે એમ શાસ્ત્રોમાં લખેલું છે અને ગુરૂએ પણ કહેલું
છે પરંતુ સ્વાધ્યાયમાં ઉતર્યા વિના ધ્યાનમાં ઉડાણ આવશે નહિ.
દુઃખમાંથી પસાર થઈને જ સુખની ઝલક મળશે. તો સ્વનો અધ્યાય
એટલે કે સ્વાધ્યાય કેવી રીતે કરવો તે જોઈએ આવતા અંકે... (ખાસ
નોંધ - ગતાંકમાં નીચે પ્રમાણે પ્રીન્ટિંગ મીસ્ટેક રહી ગઈ છે તે
ખાસ સુધારીને વાંચવું.

(૧) પેઈજ નં. ૪૦ જમણી સાઈડમાં ૧૪ મી લાઈનમાં જુઓ
'આપણે જાણીએ છીએ કે પાપ કરવા માટે જીવે પાપ કરવું પડશે.'
તેમ નથી તે આ પ્રમાણે છે 'આપણે જાણીએ છીએ કે પાપ કરે તે
વ્યંતર થાય. તો વ્યંતર ગતિની પ્યાલી ૧૦૦ ટકા કરવા માટે જીવે
પાપ તો કરવું જ પડશે.'

(૨) આજ પેઈજ નં. ૪૦ જમણી સાઈડ ૨૬ મી લાઈનમાં
જુઓ - 'જીવ અહીંથી એક ભવ કરતો' એમ નથી પણ તે આ
પ્રમાણે છે. 'જીવ અહીંથી રવાના થાય છે. ભરેલી પ્યાલીઓમાંથી
જીવ એક પછી એક ભવ કરતો કરતો...')

આ પ્રમાણે ભૂલ સુધારીને વાંચવું. નહીં તો અર્થ પૂરો સમજાશે
નહીં. □□□

૧૯-ધર્મપ્રતાપ, કાંદિવલી (ઈસ્ટ),
મો. ૯૮૯૨૧૬૩૬૦૯

અભ્યંતર તપ - સ્વાધ્યાય - ધ્યાન - કાયોત્સર્ગ

સુબોધીબેન મસાલીયા

ગતાંકથી ચાલુ...

આપણે ગતાંકમાં જોયું કે કેવી રીતે જન્મ-મરણના ચક્કરમાંથી છૂટી જ નથી શકાતું? સ્વાધ્યાયના ઊંડાણમાં એજ વ્યક્તિ ઉતરી શકશે કે જેને ખરેખર આ ભવભ્રમણથી થાક લાગ્યો છે, જેને ભૌતિક સુખ એ સુખ નહીં પણ દુઃખોની જનેતા ભાસે છે, જેને રેશમની ગાદીમાં સૂતા હો તો પણ કાંટા પર સૂતા હોય એવું લાગે છે, જેનું મન સતત ઝંખે છે કે આ જન્મ-મરણના ફેરામાંથી ક્યારે મુક્ત થાઉં ને સંપૂર્ણ મુક્તિનો આનંદ અનુભવું..

તો આ કર્મનો બાંધનાર તો આત્મા છે, તો કર્મની નિર્જરા માટેય આત્મા સુધી જ પહોંચવું પડશે. કર્મના ગણિતમાં એવો હિસાબ નથી કે પાંચ પુણ્યકર્મ કર્યાને ત્રણ પાપ કર્મ... તો પાંચમાંથી ત્રણ બાદ કરો હવે બે પુણ્યકર્મ ભોગવવાના રહ્યા... જો આવો હિસાબ હોત તો... તો આપણે ક્યારનાય છૂટી ગયા હોત. પાંચ પુણ્યકર્મ હોય તો તે પણ ભોગવો ને ત્રણ પાપ કર્મ હોય તો તે પણ ભોગવો અથવા જો હળવા હોય તો ધ્યાન-સ્વાધ્યાય અને કાયોત્સર્ગ દ્વારા નિર્જરો, (આ ત્રણ તપમાં બાકીના નવ તપનો સમાવેશ થઈ જાય છે... કેવી રીતે? તે આગળ સમજાવીશ.) આ સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે એક પણ કર્મ સિલકમાં નહીં બચે... ન પાપ કર્મ ન પુણ્ય કર્મ... ત્યારે આત્મા મુક્ત થશે. કેમકે કર્મ એજ તો આત્માનો ખોરાક છે... આત્માને ભવ-ભવ-ભવ કરવા માટે અને આપણે એજ કરીએ છીએ કે જૂના નિર્જરતા જઈએ છીએ... ને નવા અંદર નાખતા જઈએ છીએ... (આશ્રવ) આમ જ આપણો આત્મા મુક્ત થતો નથી... જૂના તો નિર્જરતા કમ્પલેક્સરી છે, પણ જો નવા નાખવાના બંધ થાય ને જૂના પૂરેપૂરા ભોગવાઈ જાય તો જ આત્મા મુક્તતાનો આનંદ માણી શકે. એક દોરાની રીલની કલ્પના કરો. અંદરની જે પૂઠાની રીલ છે તે આત્મા છે. તેના પર બે કલરનો દોરો વીંટાળેલો છે. થોડો બ્લેક છે ને થોડો વ્હાઈટ છે. જે ભાગ બ્લેક છે તે પાપ કર્મ અને જે ભાગ વ્હાઈટ છે તે પુણ્યકર્મની કલ્પના કરો... જેટલા પાપકર્મ ને પુણ્યકર્મ નિર્જરતા જાઓ છો તેટલો દોરો રીલ પરથી ખુલતો જાય છે. જેટલા પાપકર્મ, પુણ્યકર્મ નવા બાંધતા જાવ છો તેટલો દોરો રીલ પર પાછો વીંટળાતો જાય છે. આમ થોડો ધાગો ખૂલે છે ત્યાં પાછો થોડો વીંટળાય છે. આમ ધાગો પૂરેપૂરો ખુલતો નથી ને પૂઠાની રીલ મુક્ત થતી નથી. જે દિવસે બંને કલરનો કાળો ને ધોળો... ધાગો પૂરેપૂરો ખૂલી જાય છે તે દિવસે અંદરની રીલ ધાગાના બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે, મોક્ષ થાય છે. આમ આત્માને ટકી રહેવા માટે (ભવ-ભવ કરવા માટે) કર્મરૂપી ખોરાક જોઈએ...

જેમ કે આપણા આ પાર્થિવ દેહને ટકી રહેવા માટે ખોરાકની જરૂર છે. શરીર શેનાથી ટકે છે? ખોરાકથી. જો શરીરને ખોરાક ન મળે તો શરીર ખતમ થઈ જાય પણ વ્યવહારમાં તો પાછું એવું નથી દેખાતું. લોકો મહિનો-બે મહિના ઉપવાસ કરે છે, છતાં શરીર તો ટકતું હોય છે. તો આમ કેમ? શું મહિનાઓ સુધી શરીર ખોરાક વગર ટકે છે? ના... શરીરને જ્યારે બહારથી ખોરાક આપવાનો બંધ કરો છો ત્યારે, તેજ ક્ષણે શરીરે પોતાની પાસે સંગ્રહ કરેલો જૂનો ખોરાક જે ચરબીના રૂપમાં છે તે વાપરે છે. શરીર એક ક્ષણ પણ ખોરાક વગર ટકતું નથી. તમે શરીરને નવો ખોરાક આપો જ નહિ ને જૂનો બધો જ વપરાઈ જાય પછી એક ક્ષણ પણ શરીર ટકશે નહિ. બસ આ જ વસ્તુ આત્મા સાથે બને છે, જ્યારે મન-વચન-કાયાને સ્થિર કરી નવા કર્મોનો ખોરાક આપવાનો બંધ કરીએ છીએ (સંવર) ત્યારે, તેજ ઘડીએ, તેજ ક્ષણે આત્માએ અનંતા ભવોથી સંગ્રહીને રાખેલા કર્મોના ઢગલામાંથી એક એક પ્રતર ઉદિરણમાં આવી નિર્જરતી જાય છે... (જો નિર્જરતા આવડે તો... નહિ તો કર્મોના ગુણાકાર થાય.) કેવી રીતે તે આગળ જોઈએ... આમ કરતાં કરતાં જ્યારે જૂના બધા જ કર્મો ખતમ થઈ જાય ને નવો કર્મરૂપી ખોરાક આત્માને મળે નહિ ત્યારે આત્મા મુક્ત થાય છે.

એ માટે આપણા ચિત્તના ઊંડાણ સુધી પહોંચી અંદર રહેલા વિકારોને જડમૂળથી ઉખેડીને ના કાઢીએ ત્યાં સુધી વાત બનતી નથી. આપણે જે કાંઈ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરીએ છીએ તે લગભગ ભટકતા ચિત્તે ઉપયોગ શૂન્યપણે થતી રહે છે. જેથી એ મોક્ષસાધક બનતી નથી. જૂઓ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે પણ આજ વાત કરી છે.

‘વચન કાયા તો બાંધીએ, મન નવિ બાંધ્યું જાય,
મન બાંધ્યા વિણ પ્રભુ ના મિલે, ક્રિયા નિષ્ફળ થાય...’

આપણા મનના બે વિભાગ છે. ચેતન મન અને અવચેતન મન. Concious mind and unconcious mind. શાસ્ત્રની ભાષામાં કહીએ તો લબ્ધિ મન અને ઉપયોગ મન. અત્યારે તમે જે મનનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો તે ચેતન મન, ઉપયોગ મન બૌદ્ધિક સ્તરે મેળવેલ સમજની પહોંચ ફક્ત આ જાગૃત મન સુધીની જ હોય છે. વાંચન-શ્રવણ કે ચિંતનથી લીધેલું જ્ઞાન એ આ બૌદ્ધિક સ્તર સુધી જ હોય છે. એ જ્ઞાન તો પારકું છે, ઉછીનું લીધેલું છે. એ તો જેને એનો અનુભવ થયો એનું જ્ઞાન છે. બૌદ્ધિક સ્તરે ઘણું સમજી લીધું કે ‘દેહથી પોતે ભિન્ન છે’. જીવનભર એને ઘૂંટતા પણ રહ્યા. પરંતુ જીવનની ઘટનાઓ પ્રત્યે આપણે જે પ્રતિક્રિયા કરતાં

રહ્યાં છીએ તે તો મોટા ભાગની અવચેતન મનના નિર્દેશ પ્રમાણે થતી હોય છે. અવચેતન મનને તો એની કોઈ અનુભૂતિ થઈ નથી હોતી. અવચેતન મનમાં તો દેહ સાથેના તાદાત્મ્યનો બોધ, સંસ્કાર રહ્યો હોવાથી પોતાનું સુખ - સલામતી - અસ્તિત્વ બધું જ ‘પર’ ઉપર અવલંબિત છે તે સંસ્કાર ત્યાંથી ઉપજ્યો નથી. માટે ફક્ત બૌદ્ધિક સ્તરે સમજીને દેહાત્મભાવમાંથી બહાર નીકળવાની જે આશા રાખીને બેઠા છે તે ઠગારી નીવડે છે. ને આપત્તિ-વિપત્તિમાં વ્યક્તિ અવશપણે આર્ત-રૌદ્રધ્યાનમાં ઢસડાઈ જાય છે. કેમકે ચેતન મન કરતાં અવચેતન મન ખૂબજ પ્રબળ છે. સંકટ સમયે કે ઉત્તેજનાની ક્ષણોમાં આ અવચેતન મન, ચેતન મનને બાજુએ હડસેલી દઈ પોતે પ્રગટ થાય છે. અવચેતન મન શુદ્ધ થયું હોય, સ્વાધીન થયું હોય તો જ કામ-ક્રોધ, મોહ-મદ-મત્સર આદિ દોષોની પક્કડમાંથી મુક્ત થઈ શકાય છે. તો જીવનની કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં સમભાવમાં રહેવા ઈચ્છનારે, સ્વસ્થ અને સમાધિસ્થ રહેવા ઈચ્છનારે માત્ર શ્રવણ-વાંચન-મનનથી સંતોષ માની બેસી ન રહેતા એ જ્ઞાનને અનુભવજ્ઞાન બનાવવું જોઈએ. પોતાની સમજને પોતાની તત્ત્વ શ્રદ્ધાને અવચેતન મન સુધી લઈ જવી જોઈએ.

અવચેતન મનને નિર્મળ કરવાનો આ એક માત્ર ઉપાય છે... વર્તમાન ક્ષણે જે કાંઈ બની રહ્યું છે તેના પ્રત્યે જાગૃત રહી તેને સાક્ષીભાવે જોવું. વર્તમાન ક્ષણે જે કાંઈ બને તેને કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા, આકાંક્ષા, આતુરતા કે આસક્તિ વિના એટલે કે રાગ-દ્વેષ વિના જોવું. એટલે કે સાક્ષીભાવમાં જ્ઞાયકભાવમાં સ્થિર થવું. પહેલી નજરે આ કરવું સરળ દેખાય છે. પરંતુ આપણે ફક્ત સાક્ષી રહી શકતા નથી. અનેકાનેક જન્મોથી જે સંસ્કારો આપણે અવચેતન મનમાં ભરીને લાવ્યા છીએ તે અનુસાર આપણે બાહ્ય જગતની ઘટનાઓ પ્રત્યે આપણી પ્રતિક્રિયા કોમ્પ્યુટરની જેમ યાંત્રિકપણે દર્શાવતા જ રહીએ છીએ. અવચેતન મન એ કોમ્પ્યુટરમાં રહેલા ‘ડેટા’ જેવું છે. જ્યારે ચેતનમન એ કોમ્પ્યુટરની સ્ક્રીન છે. સ્ક્રીન પર એજ આવશે જે ડેટામાં છે. એમ અવચેતન મનમાં પડેલા અઢળક કર્મ સંસ્કારોમાંથી કઈ ઘડીએ કયો સંસ્કાર ઉબડીને સ્ક્રીન પર આવશે એટલે કે ચેતન મન પર આવશે તે કહી શકાય નહીં.

ભૂતકાળના બધા જ સંસ્કારોથી ને ભવિષ્યની આશાઓને તૃષ્ણાથી મુક્ત થયા વિના વર્તમાન ક્ષણના માત્ર દૃષ્ટા રહેવું શક્ય નથી. ભૂતકાળના સંભારણાને ભવિષ્યની કામનાઓ આપણને વર્તમાન ક્ષણ પ્રત્યે સજગ રહેવા દેતા નથી. આપણી જાણ બહાર અવચેતન મનમાં પ્રતિક્ષણ સંસ્કારો પડતાં રહે છે તે એ સંસ્કારો પ્રમાણે આપણા વિચાર - વર્તન વળાંક લે છે જેની આપણને ખબર પણ નથી હોતી. એટલે ફક્ત જાગૃત મનને જ નહિ, અવચેતન મનને પણ શુદ્ધ કર્યા વિના, વર્તમાન ક્ષણ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ રહિત દૃષ્ટાભાવ આવે જ શી રીતે? તમે ઘણી વાર કહો છોને કે બધું જાણીએ છીએ, સમજીએ છીએ છતાં કાંઈ ઘટના બને ત્યારે આર્ત-

રૌદ્ર ધ્યાનમાં સરકી જ જવાય છે. એનું કારણ એ છે કે ફક્ત બૌદ્ધિક સ્તરે જાણું છું, જેનો ઉપયોગ ફક્ત કૉન્સિયસ માઈન્ડ સુધી જ હોય છે, જો આ સ્વાધ્યાય દ્વારા અવચેતન મન સુધી પહોંચી ત્યાં પડેલા સંસ્કારોને ઉખાડી નિર્જરા કરી દેવામાં આવે તો જ જન્મોજન્મથી સંચિત દૃઢ સંસ્કારોનો ઉચ્છેદ શક્ય બને છે તો વર્તમાન ક્ષણ પ્રતિ રાગ-દ્વેષ રહિત કેવળ દૃષ્ટાભાવની કળા સામાન્ય રીતે લાંબા પ્રયત્ન વિના સિધ્ધ થતી નથી. સ્વાધ્યાય દ્વારા અવચેતન મનમાં પડેલા જન્મજન્માંતરના સંસ્કારોને દૂર કરી તેને નિર્મળ બનાવવાનું છે. સ્વાધ્યાય જેવા આંતરિક તપમાં અંદરમાં, પોતાની જાતના સ્વયંના અધ્યયનમાં ઉતરી જવાનું છે. સ્વયંનું અધ્યયન સ્વાધ્યાય છે, શાસ્ત્રોનું નહિ. શાસ્ત્રનું અધ્યયન ચોક્કસ જરૂરી છે ફક્ત જાણકારી મેળવવા માટે પણ એ હંમેશા ખ્યાલમાં રહે કે શાસ્ત્રમાં જે લખાયેલું છે તે બીજાનો અનુભવ છે... મારો પોતાનો નહિ. એ એનો અનુભવ છે જેણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જેણે સમ્યક્દર્શન કર્યું છે. જેણે પ્રકાશનું દર્શન કર્યું છે, જેણે સાગરમાં ડૂબકી લગાવી છે. આપણે કિનારે બેસીને સાગર વિષે ગમે તેટલું ભણીએ પણ જ્યાં સુધી આપણે સાગરમાં ડૂબકી નહિ લગાવીએ ત્યાં સુધી આપણે સાગરનો અનુભવ કરી શકવાના નથી... જો આપણે આપણા ક્રોધનું અધ્યયન કરતાં હોઈએ તો તે સ્વાધ્યાય છે, પણ ક્રોધ વિષે પુસ્તકમાં લખાયેલું વાંચતા હોઈએ તો તે શાસ્ત્ર અધ્યયન છે. આપણામાં રહેલા રાગનું અધ્યયન કરતા હોઈએ તો સ્વાધ્યાય, રાગ વિષે શાસ્ત્રમાં સમજાવેલું વાંચતા હોઈએ તો તે સ્વાધ્યાય નથી, શાસ્ત્ર અધ્યયન છે. માનવી સ્વયં એક પરમ શાસ્ત્ર છે કેમકે જે કાંઈ જાણી શકાયું છે તે માનવીએ સ્વયંમાં અંદર ઉતરીને જાણ્યું છે. જે કાંઈ શાસ્ત્રમાં લખાયેલું છે તે બધું આપણામાં મૌજૂદ છે. તેનું અધ્યયન આપણે કરવાનું છે ધર્મ સ્વયંને જાણવામાં છે. જાણવાની વસ્તુ આપણે કેટલી પણ જાણી લઈએ, સમજી લઈએ છતાં પણ જાણવાવાળાને (જ્ઞાતાને, આત્માને) જાણી શકાતો નથી. જાણવા યોગ એક જ છે કે જે જાણી રહ્યો છે તે કોણ છે? ફક્ત જાણકારીથી તો અહમ્ પેદા થાય છે, એક મોટો ભ્રમ ઉભો થાય કે ‘હું બધું જાણું છું’. ધારો કે મેં બધું જાણી લીધું કે સ્વાધ્યાય શું છે? સ્વાધ્યાય કેવી રીતે કરાય? સ્વાધ્યાયથી કર્મ કેવી રીતે કપાય? પણ હું સ્વાધ્યાય કરીશ જ નહીં તો મને કેવી રીતે ખબર પડશે કે મારો આત્મા પરમાત્માનો આનંદ કેવો છે? એટલે જ ઘણીવાર અજ્ઞાની પરમાત્મામાં છલાંગ લગાવી દે છે અને જ્ઞાની રખડી પડે છે. સ્વાધ્યાયનો અર્થ છે સ્વયંમાં ઉતરો... પૂરું જગત ભીતરમાં છે. મરતી વખતે આપણે ઘણું બધું જાણીએ છીએ પણ એને જ નથી જાણતા જે પાર્થીવ દેહને છોડીને જઈ રહ્યો છે. આપણને ખબર છે કે મહાવીર શું કહે છે? આત્મા શું છે? પરમાત્મા શું છે? પરંતુ આત્માનો શું સ્વાદ છે તે ખબર નથી... (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું...૩૬)

ફૂલ સમી હું દષ્ટિ ફેકું...

ડૉ. ભદ્રાચુ વછરાજીની

નાનાબાપુનો મિજાજ આકરો હતો એટલે કે પછી બીજાં કોઈ કારણથી મને એવું જ લાગતું કે મારી નાનીમા તો ઠંડુગાર માટલું છે. તેઓની આંખો હરહંમેશ સજળ, વ્હાલનાં બે શબ્દો બોલે કે જગતમાં કોઈના પર દુઃખ પડ્યાનું જાણે તો નાનીમાની આંખો વરસવા લાગતી.. મોડી રાત સુધી હું અને મારો દોસ્ત વાંચીને સૂતી વખતે નાનીમાં કાનમાં કહી દેતા ચાર વાગે ઉઠાડી દેજો.. વગર એલાર્મ ઘડિયાળે નાનીમાને ચાર વાગવાની ખબર પડી જતી અને મૃદુ-લાગણી છલકતો ટહુકો કાનમાં થતો અને એ લાગણીનાં જોરે બેઠા થઈ જવાતું. બ્રશ કરી વાંચવા લાગીએ ત્યાં તો નાનીમા બિલ્લી પગે રસોડામાં જઈ, કોઈ જાગી ન જાય તેની કાળજી લઈ, આદુવાળી ચાનો ડોઝ તૈયાર કરી લાવતાં. પરોઠ થતું જાય એમ ઘંટુલાનો અવાજ અને નાનીમાંના ભજનનો ગણગણાટ ઘરના સૌ ઘોરતા લોકો માટે વૈતાલિકની ગરજ સારતો હતો! બહુ ગરીબીમાં બે છેડા ભેગા કરતું મોસાળ હતું. અછત અને તંગી કાયમી મહેમાન હતાં. પણ નાનીમાનો ચહેરો હરહંમેશ હસતો. ડગમગતા પગે પણ અતિથિને આવકારો કરવા છેક દરવાજે જાય જ.

આજે જ્યારે યુવાનોને અધ્યાપકોને ‘પોઝીટીવ થિન્કીંગ’ના પાઠ ભણાવું છું ત્યારે યાદ આવે છે કે બહુ ઓછું ભણેલાં અને બહુ ઝાઝું ગણેલાં મારાં નાનીમા પોઝીટીવ થિન્કીંગ તો ગળથૂથીમાં લઈને જન્મ્યાં હતાં. રસોડામાં તેલ ખલાસ થાય એટલે તેલની બરણી ઓસરીમાં મુકી નાનીમા હળવો સાદ કરી બોલતાં : ‘બક્ષીજી, ઘરમાં તેલ ઝાઝું છે..’ ખાંડનો પુરવઠો ખૂટે તો નાની કપડાંની થેલી ઓસરીમાં મુકી નાનીમા યાદ કરાવે : ‘બક્ષીજી, ઘરમાં ખાંડ ઝાંઝી છે..’ અમારા જેવા ટીબળીયાવ નાનીમાની આ ચેષ્ટાથી અચંબામાં પડી જતા. વસ્તુ ખૂટે છે ને નાની બોલે છે : ‘ઝાઝી છે!’ આવું કેમ? સાંજ પડે ને હિંડીળા ખાટે હિંચકતા હિંચકતા નાનીમાં પેટ પર હાય ફેરવવાનો દિવ્ય આનંદ લૂંટતાં લૂંટતા, નાનીમાને પૂછી નાખતો કે : ‘હે નાની, વસ્તુ ખલાસ થઈ જાય તો ઝાઝી છે એમ થોડું કહેવાય?’ કેટલીય વાર સુધી હળવું હળવું મલકીને મારાં માથે હાય ફેરવી નાનીમા મોટીવેશનલ ટ્રેનરની અદાથી કહેતાં : ‘‘બેટા, ‘ખલાસ છે’, ‘કાંઈ નથી’, ‘ખૂટી ગયું છે’ એવું કદિ ન બોલાય. ભગવાને તો બધું આપ્યું જ છે, આપણાં સુધી પહોંચવામાં વાર લાગે છે.. હવે બધું ક્યાંય ને ક્યાંય તો હોય જ અને આપણે ‘નથી’ એવું બોલીએ તો ભગવાનને ન ગમે.

તને ખબર છે ને કે, સત્યનારાયણની કથામાં પેલા વાણિયાનાં વ્હાણમાં બધું હતું ને તેણે કહી દીધું કે વ્હાણમાં તો કંઈ નથી, પાંદડા છે. ભગવાને કહી દીધું : તથાસ્તુ! હવે તું જ કહે બેટા કે આપણે બોલીએ કે તેલ નથી - ખાંડ નથી - આ નથી - તે નથી. અને ભગવાન ‘તથાસ્તુ’ કહી દે તો...?’ અને તરત જ મારાં મોઢાં માંથી શબ્દો સરી પડતા કે : ‘નાનીમા, તો તો માઠી બેસી જાય ને..’ વળતે શબ્દે નાનીમા પાકું કરાવતાં : ‘બેટા, એટલે જ ક્યારેય નથી-નથી કરવું નહીં. આપણી એક કહેવત છે બેટા : જે રોતો રોતો જાય એ મર્યાના વાવડ લઈને આવે.. આજે સ્મરણયાત્રાએ નીકળ્યો છું ત્યારે કવિ શ્રી રમેશ પારેખની પંક્તિ યાદ આવે છે :

‘ફૂલ સમી હું દષ્ટિ ફેકું, મને ગજરો મળે ઉત્તરમાં...’

કવિએ જે સાહિત્યિક ભાવે લખી જાણ્યું, તે મારી નાનીમાએ વર્ષો પહેલાં આત્મીય ભાવથી મને ગળે ઉતરાવી જાણ્યું હતું. બોલો, મારી નાનીમા કવિ શ્રી રમેશ પારેખથી જરાપણ ઓછી સાહિત્યિક ગણાય? સદ્ગત કવિ પણ સ્વર્ગમાંથી હોંકારો પુરાવશે કે કવિત્વનું પારણું તો પહેલાં માતા જ ઝુલાવે છે ને? અને હા, કવિ તો સાક્ષી પુરશે જ પણ મારો માલ્લો તો કાયમ સ્વીકારે છે કે માતૃત્વ નિયતિની હાજરી છે. મા એટલે મારી નાનીમા મારા માટે તો.....

(ક્રમશઃ) □□□

bhadrayu2@gmail.com

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ હવે ડિજિટલ સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ

૧૯૨૯ થી માર્ચ ૨૦૧૫ સુધી ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના બધાં જ અંકો સંસ્થાની વેબસાઈટ

www.mumbai-jainyuvaksangh.com ઉપર આપ વાંચી શકશો. તેમજ ડી.વી.ડી. સ્વરૂપે પણ આ બધાં અંકો ઉપલબ્ધ છે.

જિજ્ઞાસુ અને પુસ્તકાલયોને આ ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે અમે અર્પણ કરીશું.

આ ડી.વી.ડી. ના સૌજન્યદાતા

૧. ફોરમ ઓફ જૈન ઈન્ટેલેકચ્યુઅલ

હસ્તે-અંજના રશ્મિકુમાર ઝવેરી અને મયૂર વોરા.

૨. નિર્મળાનંદ જ્યોત, રેખા-બકુલ નંદલાલ ગાંધી

સંપર્ક : સંસ્થા ઓફિસ - ૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬

પ્રચંડ પ્રેરણાથી ધબકતાં 'હિંદ છોડો' પૂર્વેનાં વર્ષો

સોનલ પરીખ

કોઈ દિલધડક ફિલ્મ જોતા હોઈએ ને ઉત્સુકતા, રોમાંચ અને રસ વધતાં જાય એવી સ્થિતિ દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ વિશે કે ભારતના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ વિશે વાંચતા કે લખતાં થાય છે. દેશની ત્યારની આબોહવા લેવી પ્રચંડ પ્રેરણાથી ભરી હશે કે લાખો નવલોહિયા યુવાનો અને પરિપક્વ ગૃહસ્થો આઝાદીની હવામાં શ્વાસ લેવા માટે બધું છોડીને ફૂટી પડ્યા હશે !

'ગાંધી ઇન બોમ્બે' પુસ્તકમાંથી આજે જે તબક્કાની વાત કરવાના છીએ તે છે ૧૯૨૨થી ૧૯૪૧નો. બે મોટાં પ્રકરણમાં તેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૯૨૨ની શરૂઆતમાં ઉત્તર પ્રદેશના ચૌરીચૌરામાં એક શાંત સરઘસ પર પોલિસે ગોળીબાર કર્યો તેથી ઉશ્કેરાયેલા ટોળાએ પોલિસચોકીને આગ ચાંપી અને ૨૦ પોલિસ કર્મચારી જીવતા ભુંજાઈ ગયા. ગાંધી આ ઘટનાથી અકથ્ય વિષાદમાં ડૂબી ગયા અને અસહકાર આંદોલન સ્થગિત કર્યું. બોમ્બે સહિત આખા ભારતમાં એમના આ નિર્ણયથી હતાશા વ્યાપી. રચનાત્મક કાર્યો જો કે ચાલુ જ હતાં. ૧૯૨૩માં મોતીલાલ નહેરુ અને સી. આર. દાસની આગેવાનીમાં સ્વરાજ પક્ષનો ઉદય થયો. બોમ્બે મ્યુનિપલ કોર્પોરેશનમાં ઘણા રાજકીય ફેરફાર થયા. ગવર્નર સર જ્યોર્જ લોઈડની વિદાય અને નવા ગવર્નર સર લેસ્લી વિલ્સનના આગમનના ઉપલક્ષમાં ભવ્ય સમારંભો યોજાયા, બોમ્બેના લોકોએ તેના વિરોધમાં જંગી જાહેરસભાઓ ભરી.

'યંગ ઇન્ડિયા'નાં લેખો દ્વારા ગાંધી લોકોમાં અસંતોષ ફેલાવે છે એવા આરોપસર ૧૯૨૨ના માર્ચ મહિનામાં સરકારે ગાંધીને યરવડા જેલમાં પૂર્યા હતા. ત્યાં તેમને પેટનો સખત દુઃખાવો ઊપડ્યો. તાત્કાલિક એપેન્ડિક્સનું ઓપરેશન કરવું પડ્યું. સરકારે ૧૯૨૪માં ગાંધીને છોડ્યા અને તેઓ આરામ કરવા નરોત્તમ મોરારજીના જૂહુના બંગલે આવ્યા. તેઓ બે મહિના ત્યાં રહ્યા એ દરમિયાન તેમણે 'દક્ષિણ આફ્રિકાનો સત્યાગ્રહ' પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી, 'યંગ ઇન્ડિયા'-'નવજીવન'ને ફરી સંભાળ્યાં અને પુષ્કળ મુલાકાતો આપી. પ્રાર્થના સભાનાં નાનાં પ્રવચનોથી લોકોને કેળવવાનું ચાલુ રાખ્યું. એ વર્ષના ઓગસ્ટમાં ગાંધી ફરી બોમ્બે આવ્યા અને સતત સભાઓ, કાર્યક્રમો વગેરેમાં રચનાત્મક કાર્યો પર ભાર મૂકતા રહ્યા. સપ્ટેમ્બર મહિનામાં એમણે આત્મશુદ્ધિ અને કોમી સંવાદિતા માટે દિલ્હીમાં ૨૧ દિવસના ઉપવાસ કર્યા. બોમ્બેએ સરઘસો, હડતાલ અને પ્રાર્થનાઓ દ્વારા તેનો વ્યાપક પડઘો પાડ્યો.

૧૯૨૪ના નવેમ્બરમાં અને ૧૯૨૫ના માર્ચમાં ગાંધી બોમ્બે આવ્યા હતા. કૉંગ્રેસ હાઉસનું ઉદ્ઘાટન એમણે રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવીને કર્યું અને ધ્વજના ગૌરવ માટે પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર રહેવાની હાકલ કરી. સાથે માતૃભાષા, ગોરક્ષા, ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ જેવાં કાર્યો રાષ્ટ્રવ્યાપી બનાવવા નક્કર યોજનાઓ આપી.

૧૯૨૮માં ભારતનું રાજકીય ભાવિ ઘડવા સાયમન કમિશન નિમાયું. તેમાં એક પણ ભારતીય સભ્ય ન હતો તેથી તેનો ખૂબ વિરોધ થયો. લોકોએ ધંધા બંધ રાખ્યા. ફોરસ રોડ પર જહોન સાયમન અને અન્ય સભ્યોના પૂતળાં બાળવામાં આવ્યાં. આ વર્ષે વિદ્યાર્થીઓએ મોટી સંખ્યામાં અને ઊલટભેર રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા માંડ્યો. માટુંગાની વિક્ટોરિયા જ્યુબિલિ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ(વીજેટીઆઇ)માં ગાંધીનું ચિત્ર લગાડવા પર પ્રતિબંધ મૂકવા બદલ વિદ્યાર્થીઓએ ખૂબ ઉદાપોહ કર્યો. બોમ્બે યૂથ લીગની જંગી સભા થઈ. અંતે પ્રતિબંધ ઊઠ્યો. આશ્રમમાં એક બીમાર વાછરડાને ઝેરનું ઇંજેક્શન આપવાની પરવાનગી આપવા બદલ ગાંધીના ટીકાકારોનો એક વર્ગ પણ આ જ વર્ષે ઊભો થયો. ૧૯૨૮માં ગાંધીજીના હસ્તે ખાદી ભંડાર ખુલ્લો મુકાયો. ૧૯૩૦-૩૧માં તો બોમ્બે રાષ્ટ્રીય આંદોલનનો ગઢ બન્યું હતું. દાંડીમાં ગાંધીએ મીઠાનો કાયદો તોડ્યો તેને પગલે ચોપાટી પર અને વડાલામાં હજારો લોકોએ મીઠું પકવ્યું. આ વર્ષના રાષ્ટ્રીય સપ્તાહમાં બોમ્બેમાં વિરાટ સરઘસો નીકળ્યાં. સ્ત્રીઓ પણ તેમાં સામેલ હતી. પ્રજાની નિર્ભય કટિબદ્ધતા જોઈ સરકાર આંચકો ખાઈ ગઈ.

આ ગાળામાં પારસીઓ પણ ઘણા સક્રિય હતા. જૂનના 'બોમ્બે કોનિકલ'માં પારસીઓની સભાઓ, પ્રવૃત્તિઓ વગેરેનો ઉલ્લેખ છે. પેરિન કેપ્ટને કહ્યું, 'લઘુમતી તરીકે અમારો અધિકાર છે કે અમે દેશના સ્વાતંત્ર્ય માટે સેવા અને સમર્પણ કરવાની અમારી તાકાત પુરવાર કરીએ.'

આ વર્ષોમાં બોમ્બેની રોજિંદી જિંદગી પણ રાષ્ટ્રવાદની આભાથી ઝળહળતી હતી. ગણેશોત્સવ વખતે ગણપતિની મૂર્તિઓ પર કૉંગ્રેસના ધ્વજ ફરકાવાયા. કેટલાય સ્થળે ગાંધીટોપીમાં સજ્જ ગણપતિ જોવા મળ્યા ! દાંડીયાત્રાના પગલે ગાંધીને જેલમાં પૂર્યા. હજારો ગાંધીટોપીધારીઓ બોમ્બેની સડકો પર ફરી વળ્યા. વિદેશી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર પરાકાષ્ટાએ હતો. વિદેશી સામાનથી ભરેલી એક ટ્રકને રોકતાં બાબુ ગેનુ શહીદ થયો એ ઘટનાએ સ્ત્રીઓને

પણ હચમચાવી મૂકી. તાજા સ્થપાયેલા દેશસેવિકા સંઘની બહેનોએ વિદ્યાબહેન પરીખ, વિમલાબેન ઝવેરી અને સ્નેહલતા હઝરતની આગેવાનીમાં બાબુ ગેનુની સ્મશાનયાત્રામાં ભાગ લીધો. બહિષ્કાર, પિકેટિંગ, પ્રભાતફેરી અને અન્ય કાર્યોમાં બહેનોએ અદ્ભુત શિસ્ત, ક્ષમતા, બહાદુરી, ઊર્જા અને હિંમતનો પરિચય આપ્યો.

૧૯૩૧ના ડિસેમ્બર મહિનામાં બીજી ગોળમેજી પરિષદમાંથી પાછા ફરેલા ગાંધીનું અભૂતપૂર્વ સ્વાગત થયું. લોકોનો જુવાળ જોઈ સરકારે ગાંધીને જેલભેગા કર્યા. બૉમ્બે કોનિકલમાં પ્રગટ થયેલા ઇન્ટરવ્યૂમાં એમણે કહ્યું કે મારા જેલમાં ગયા પછી લોકોએ વિદેશી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર અને ખાદીનો સ્વીકાર પૂરી શક્તિથી ચાલુ રાખવા, પણ ગમે તેટલી ઉશ્કેરણી છતાં હિંસા ન આચરવી.

મુંબઈના મધ્યમ વર્ગે ગાંધીને ખૂબ સાથ આપ્યો, પણ હિંદુ મુસ્લિમ સંબંધો તંગ થયા અને બૉયકોટને પરિણામે શહેરની આર્થિક સ્થિતિ કથળી છે એવું પણ અમુક લોકો માનતા હતા.

૧૯૩૨થી ૧૯૪૧ના વર્ષોમાં ‘હિંદ છોડો’ની પૂર્વભૂમિકા બરાબર બંધાતી આવી. બ્રિટિશ સરકાર અધીરી થઈ ‘ભાગલા પડાવો ને રાજ કરો’ ની નીતિ પર ખુલ્લેઆમ ઊતરી આવી. ગાંધીએ જેલમાં ઉપવાસ કર્યા. ગાંધી-આંબેડકરના સૈદ્ધાંતિક મતભેદો ઉગ્ર થયા. ૧૯૩૪માં અખિલ ભારતીય ગ્રામોદ્યોગ સંઘ સ્થપાયો. ગાંધી સેવા સેના તેનું બોમ્બેનું કેન્દ્ર હતું. ખાદીધારીઓની સંખ્યા ઝડપભેર વધી રહી હતી. મણિભવન કૌંઝેસ મિટિંગોથી ધમધમતું. કોમી શાંતિ માટે ગાંધી વારંવાર ઝીણાને તેમના માઉન્ટ પ્લીઝન્ટ રોડના નિવાસસ્થાને જઈને મળ્યા. ૧૯૩૯માં બીજું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું. અંગ્રેજોએ ભારતને તેની અનુમતિ લીધા વિના જ યુદ્ધમાં ભેળવ્યું તેનો ખૂબ વિરોધ થયો. ગાંધીએ કહ્યું કે ભારતને સ્વતંત્રતા આપશો તો જ તે તમને યુદ્ધમાં સાથ આપશે.

હવે ભારતમાં જ નહીં, દુનિયાભરમાં ગાંધી બહોળો પ્રશંસકવર્ગ ધરાવતા હતા. ક્રાંતિકારીઓ પણ ગાંધીનું માર્ગદર્શન ઝંખતા. ૧૯૩૮માં પૃથ્વીસિંહ નામના મોટા ક્રાંતિકારીએ ગાંધીના આશ્રમમાં જઈ તેમનું માર્ગદર્શન ઝંખ્યું હતું. પૃથ્વીસિંહ લાહોર કાવતરામાં સામેલ હતા. ૧૯૧૫માં તેમને મૃત્યુદંડની સજા થઈ હતી. તેઓ કેદમાંથી ભાગી ગયા હતા. પછીથી સોળ વર્ષ સુધી તેમણે અખાડા ચલાવી દેશના યુવાનોમાં શક્તિનું સિંચન કર્યું હતું. ૧૯૪૦માં ઊપડેલા રાજકીય પવનોએ દેશના રાજકીય સમીકરણોને ફેરવી નાખ્યા હતા. ગાંધી સૌને કહેતા, ‘જેલો ભરી દેવાથી કંઈ નહીં વળે. અહિંસા અને રચનાત્મક કાર્યો જ દેશને અંદરથી અને બહારથી આઝાદ કરશે. સ્વયંભૂ શિસ્ત, સહિષ્ણુતા અને આત્મબલિદાન વિના અસહકાર સંભવી શકે નહીં. બદલાતા સંજોગોએ ગાંધી અને કૌંઝેસને દીર્ઘકાલીન પરિણામ આપતા

નિર્ણયો લેવા પ્રેર્યા.

ઝીણવટભર્યા સંશોધન અને ચોકસાઈ આ પુસ્તકની શ્રદ્ધેયતા વધારે છે. પુસ્તકમાં અપાયેલી વિગતોમાંની બહુ થોડી આ લેખોમાં આપી શકાઈ છે. ઇતિહાસને ફરી એક વાર તાજો કરવો હોય અને તેની પ્રેરણાથી આપણી આજને અજવાળવી હોય તો એમાંથી પસાર થવું રહ્યું.

□□□

મોબાઈલ : ૯૮૩૩૭૦૮૪૯૪

અનુપ્રેક્ષા

જો આવી હોય રથયાત્રા

તો..

તરી જવાય ભવ

શરીર રૂપી રથ

બે પગ રૂપ બે બળદ

બે આંખ રૂપ બે પેડાં (હીલ)

મનરૂપ સારથી

દૃઢચરૂપ સિંહાસન

ગુણ રૂપ ભગવાન

બે હાથ રૂપ ઉદાર-ઉદાત્ત ભાવના

રાજમાર્ગરૂપ મોક્ષમાર્ગ

નગરજનોરૂપ શુભભાવ

ઘર રૂપ દેરાસરથી જીવનું

મોક્ષ તરફ પ્રયાણ

જો આવા ભાવથી દરરોજ ઘરથી બહાર નીકળો
(ઓફીસે જાઓ - બીઝનેસ માટે જાઓ, નોકરી માટે જાઓ)
ત્યારે આ ભાવ પૂર્વક નીકળો.

સ્વને શુકન

સર્વને શુકન

સતત કર્મ નિર્જરા - પરભવમાં પણ

સદ્ગતિ પરંપરાએ સિધ્ધિગતિ...

હીરાભાઈ પંડીત

આ વખતના અંકમાં બે મુખ્ય બાબતો પર ધ્યાન રખાયું છે, આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ પ્રજાના ઘરે બાળકો ગુજરાતી લખતાં-વાંચતા શીખે. એ માટે ‘સહ-અભ્યાસ મિશન’નો આરંભ કરવો. આ અંતર્ગત શિક્ષકોની એક ટીમ તૈયાર થશે જે આ કાર્ય કરશે. બીજું એક મેન્ટર ટીમ તૈયાર થશે. જે ભાષા અંગેના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવામાં મદદરૂપ બનશે.

Mobile : +91 9821533702

જિનભક્તિ શતકમ્ : નજરાણું

ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા

ભારતીય પ્રાચીન પરંપરામાં શ્રુતિ અને સ્મૃતિનું ખૂબ મહત્વ હતું. જેમ કે, ‘સુયં મે આડસં! તેળં ભગવયા એવમવચ્ચાયાં’ અર્થાત્ હે આયુષ્યમાન જંબૂ? ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યું, જે મેં સાંભળ્યું છે, તે હું તને કહું છું. આ રીતે સુધર્માસ્વામી પોતાના પટ્ટધર શિષ્ય જંબૂસ્વામીને સંબોધન કરી ઉપદેશ આપતા. તે પછી સમય જતાં ધીરે ધીરે પરંપરાગત કંઠસ્થ જ્ઞાન ગ્રંથસ્થ થવા લાગ્યું અને કાળક્રમે આ શ્રુતજ્ઞાન તાડપત્રીય હસ્તપત્રોમાં આલેખિત થયું. ત્યારપછી મુદ્રણયુગ આવ્યો. આમ સમયના વિવિધ તબક્કોમાં પસાર થતાં તેમાં અનેક પરિવર્તન આવ્યા. ઉત્તરોત્તર વિકાસ પણ થયો. જેમાં વર્તમાન યુગમાં વિજ્ઞાને તો હરણાફાળ ભરી. જેથી શ્રુતજ્ઞાન પણ મુદ્રણમાંથી ધ્વનિ મુદ્રણના C.D., V.C.D., Pendrive, Audio, Video વગેરે અનેક સ્વરૂપોમાં પરિવર્તિત થવા લાગ્યું.

પરમશાંતિની ખોજ માનવી અનંતકાળથી કરી રહ્યો છે એ પરમ શાંતિ કોઈ ગ્રંથોમાંથી... કોઈ ગુફામાં... કોઈ પ્રકૃતિના પ્રાંગણમાં તો કોઈ વિવિધ ધર્મ દર્શનોમાં શોધી રહ્યો છે. પણ ખરેખર! એ પરમ શાંતિ તો માનવીની ભીતરમાં જ છે. એ પરમશાંતિની ઓળખ કરવી અને કરાવવી એ તો સંતો કે ગુરુભગવંતોનું કાર્ય છે.

આવા એક સેવાભાવી સંત એટલે પરમારાધ્યપાદ પૂ. આચાર્ય દેવશ્રી ચિદાનંદસૂરિજી મ. સાહેબના શિષ્ય રત્ન પૂ. મુનિશ્રી મૃગેન્દ્રવિજયજી. જેન સાહિત્ય ક્ષેત્રે એમનું પ્રદાન પ્રશંસનીય રહ્યું છે. યુવાનવયથી જ સાહિત્યરુચિ અને શાસ્ત્ર સિધ્ધાંતના અભ્યાસ પ્રત્યે એમની લગની વિશેષ રહી. તેમણે દાદાગુરુ શ્રી મોહનલાલ મહારાજ વિશે ચિત્રાદિથી સમૃધ્ધ એવું સ્મારક ગ્રંથની રચના કરી. જો કે સાહિત્ય લેખન કે સર્જન પાછળની તેમની ભાવના પ્રભુ સમક્ષ અમૂલ્ય અર્ધ ધરીને કૃતાર્થ

બનવાની રહી છે. તેઓના શબ્દોમાં જ કહ્યું તો, ‘કોઈ ભાગ્યશાળી શ્રીમંતને ભાવના જાગે કે નૂતન જિનપ્રસાદ બંધાવું. પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવું?’ કોઈ શિલ્પી વિચારે કે સુંદર સજીવન શિલ્પ કંડારું! પણ મારા મનમાં હતું કે પ્રભુની અમૃતવાણી અક્ષરરૂપે આલેખું, જે કદાપિ ધર ન થાય. શાશ્વત બની જાય.

પૂજ્ય મૃગેન્દ્ર મુનિશ્રીના વિચારના આ બીજનું ધીમે ધીમે સંવર્ધન થતું ગયું. શાસ્ત્રોના અધ્યયન કે સ્વાધ્યાય વખતે હૃદયમાં જે જે ઉર્મિઓ જાગી સ્પંદનો થયા અને એમને લખવાની પ્રેરણા મળતાં એક પછી એક ગ્રંથો સર્જાતા ગયા. જેમ કે પ્રબન્ધ પંચશતી, ભગવાન મહાવીર જીવન દર્શન, Stories from Jainism, પ્રસંગ પંચામૃત હૃદય પ્રદોષ ચટ્ટત્રિશિકા, મા ભગવતી સરસ્વતીદેવી વગેરે વગેરે. તેમની લેખનની શૈલી સરળ, સચોટ અને ઉપદેશાત્મક છે. એટલે જ વાચકના હૃદયમાં ઉતરી જાય છે.

એકવાર તેમણે Golden Treasure of shlokas (શ્લોકોનો સુવર્ણકોશ, કંઠાભરણ) ની C.D. સાંભળી સાંભળતા તેમનું ભક્ત હૃદય ઝણઝણી ઊઠ્યું. C.D. તેમના મન-હૃદય અને આત્માને સ્પર્શી ગઈ. એમને વિચાર આવ્યો કે જૈન સાહિત્ય તો જ્ઞાનનો ભંડાર છે. તેમાં સ્તોત્ર, સ્તવન, સજ્જાય, રાસ વગેરે વિપુલ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે. પણ ઘણાં બધા તેનાથી અજ્ઞાત છે. જન સાધારણ

માટે તો સૂત્ર, સ્તોત્ર કે ગ્રંથોના પદોનું પઠન-પાઠન મુશ્કેલ રહ્યું છે, કારણ કે મોટા ભાગે તે સંસ્કૃત, પ્રાકૃતમાં હોય છે. પણ જો તે (પર્યાયરૂપે) શ્રાવ્ય સ્વરૂપે આપવામાં આવે તો સુલભ અને રુચિકર બને. અર્થાત્ સ્તોત્ર, સૂત્રના પદો વિવિધ રાગોમાં ગેયરૂપે સંગીતના તાલ-લય સાથે પીરસાય તો જન સાધારણ પણ તેનો લાભ લઈ શકે. જેથી એક તરફ જૈનદર્શનનો પારંપારિક ગીત, સંગીત, કલાનો

વારસો પણ જળવાઈ રહે, જીવંત રહે અને બીજી તરફ શ્રાવ્ય રૂપે અર્થાત્ C.D. આદિ દ્વારા સહેલાઈથી સહુ કોઈ જિનભક્તિને લાભ પામે. આ વિચારને તેમણે સાકાર બનાવવાનો નિર્ધાર કર્યો.

ઈશ્વરની સાથે નશ્વરનું અનુસંધાન કરવામાં આલંબન પૂરું પાડી શકે એવું એક તત્વ એટલે જ સ્વર! ઈશ્વર-નશ્વર વચ્ચે સેતુ બની શકતાં સ્વરની ચરમ અને પરમ સાર્થકતા જિનભક્તિના યોગમાં ભક્તને તલ્લીન બનાવી દે છે. આવો એક અદ્ભુત પુરુષાર્થ એટલે... પૂજ્ય મૃગેન્દ્રમુનિશ્રી રચિત 'જિનભક્તિ શતકમ્'...

આ જિનભક્તિ શતકમ્માં પ્રાચીન જિનભક્તિ પદોનું શ્રેષ્ઠ સંકલન કરવામાં આવ્યું છે. પૂજ્ય મૃગેન્દ્રમુનિએ સો શ્લોકો (પદો) પ્રાચીન જૈનગ્રંથોમાંથી સંગ્રહીત કર્યા છે. તેમણે ગૂંથિત શ્લોકોના રચિયતા, ગ્રંથોના નામ, ગ્રંથ પરિચય, અતિ સંક્ષિપ્તમાં પણ સારભૂત સામગ્રી આપવાની પૂરી કોશિષ કરી છે. જો કે શ્રોતાઓની સુરુચિને ધ્યાનમાં રાખીને 'Index' તથા શ્લોક નંબર આપેલ છે. પ્રભુભક્તિનો આ રસથાળ જન સાધારણ સુધી પહોંચાડવા માટે તેમણે અથાગ મહેનત કરી છે. પ્રથમ તો તેમણે વીસ જેટલા પ્રાચીન ગ્રંથોનું દોહન કરી અર્ક રૂપે શ્રેષ્ઠ એવા જિનભક્તિના પદોને પસંદ કર્યા છે. ત્યારબાદ ધ્વનિમુદ્રણ માટે શ્રેષ્ઠ ગાયકોની પસંદગી, સાથે સંગીતના તજજ્ઞોની શોધ, ઉદ્દ્યોગિક વરણી તેમજ ધ્વનિમુદ્રણ માટેનું સ્થળ વગેરે વગેરે. દરેક કામ અતિ પરિશ્રમ માંગી લે એવાં છે. તેમ છતાં તેઓ આ બધાં જ વિઘ્નોને પાર કરી પ્રભુભક્તિ પ્રત્યેનો અનન્યભાવ-પ્રેમ પ્રગટ કરવામાં સફળ રહ્યાં છે. આ કાર્યમાં તેમને શ્રી ઉદય મજુમદાર, જહોની શાહ, મીરાં શાહ જેવાં શ્રેષ્ઠ કલાકારોનો સાથ સવિશેષથી મળ્યો અને જિનભક્તિ શતકમ્ C.D. પ્રભુભક્તિનું શ્રેષ્ઠતમ નજરાણું બન્યું છે. આ C.D. ની થોડીક ઝલક આપણે પણ માણીએ.

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ભાષામાં હજારો સ્તુતિ, સ્તોત્ર રચાયા છે. તેમાં જૈન આચાર્યોનું બહુ મોટું યોગદાન રહેલું છે. પ્રભુ પ્રત્યેના અંતરાત્માથી ઉદ્ભવેલા શબ્દોએ સ્તોત્ર છે. અથવા તો ભક્તિ ભાવનાથી ગૂંથાયેલા કાવ્યમય પ્રભાવક શબ્દોને 'સ્તોત્ર' કહેવાય છે.

આ શ્રાવ્યરૂપ C.D. માં આદિ મંગલાચરણ રૂપે જગ ચિંતામણિ સૂત્રનો પ્રથમ શ્લોક છે. આવશ્યક સૂત્રો પૈકીનું એક સૂત્ર છે. ચૈત્યવંદન તરીકે બોલાય છે. પ્રાકૃતભાષા નિબધ્ધ જગચિંતામણી સૂત્રની રચના ગણધર ગૌતમસ્વામીએ કરી છે. તેઓ જ્યારે સૂર્યકિરણોનું અવલંબન લઈને અષ્ટાપદ ગિરિ પર વંદન કરવા ગયા ત્યારે ઋષભદેવ પ્રભુ આદિ ચોવીસ તીર્થંકરોની ઉત્કૃષ્ટ ભાવે સ્તુતિ રૂપે સ્તવના કરી હતી.

તેવી જ રીતે મધ્ય મંગલાચરણ રૂપે મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વિરચિત 'વૈરાગ્ય કલ્પલતા' ગ્રંથના મંગલાચરણના પાંચ શ્લોકો પાંચ તીર્થંકર પ્રભુની સ્તુતિ રૂપે આપ્યા છે. આ ગ્રંથ કાવ્યશૈલીમાં નિબધ્ધ છે. જેમાં યશોવિજયજીએ પરમાત્મા પ્રત્યેના ભક્તિસભર ભાવોથી ભગવાન ઋષભદેવ, ભગવાન શાંતિનાથ ભગવાન નેમિનાથ, ભગવાન પાર્શ્વનાથ અને ભગવાન મહાવીરના ઉત્કૃષ્ટ ગુણોની સ્તવના કરી છે.

અંતિમ મંગલાચરણ રૂપે લોગ્ગસસૂત્રની અંતિમ ત્રણ ગાથા આપી છે. આ ગાથા ચૂલિકા રૂપે છે. આ સૂત્ર શાશ્વત છે, જેને નામસ્તવ પણ કહે છે. જેમાં ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિ (કીર્તન) કરવામાં આવી છે. આ ત્રણ ગાથામાં ભક્ત દાસભાવે પ્રભુ પાસેથી આરોગ્ય અર્થાત્ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમ્યક્ત્વ અને શ્રેષ્ઠભાવ સમાધિ માંગે છે.

'જિનભક્તિ શતકમ્'માં અનેક આચાર્યો રચિત વિવિધ પદોને ગૂંથ્યા છે. આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિ રચિત 'કલ્યાણ મંદિર' સ્તોત્ર તેઓના સ-રસ હૃદયનું પ્રતિક છે. આ સ્તોત્રના અગિયારમાં શ્લોકના અચિંત્ય પ્રભાવથી શિવલિંગમાંથી અવંતિ પાર્શ્વનાથની

મૂર્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો. અત્રે આપેલ ચાર પદોમાં ભાવપૂર્વક આરાધ્ય દેવની સ્તવના કરવામાં આવી છે.

સિદ્ધહૃદય વ્યાકરણના રચિયતા આચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્યની વિદોતા અને રાજનીતિ, બંને શેત્રોમાં સમાન હતી. છતાં તેઓને હૃદય તો એક ભક્તનું મધ્ય હતું તેમનું 'વીતરાગસ્તોત્ર' પ્રભુભક્તિનાં અમૂલ્ય દેન છે. આચાર્ય માનતુંગ સૂરિના 'ભક્તામરસ્તોત્ર'ની તો વિશ્વના વિદ્વાનોએ પ્રશંસા કરી છે. આ સ્તોત્ર એક ભક્ત

ક્રમાંક	ગ્રંથનું નામ	શ્લોક - કમાંક
૦૧	જગચિંતામણિ સૂત્ર	૦૧
૦૨	જય તિલુગણ સ્તોત્ર	૦૨ થી ૦૩
૦૩	પ્રતિમા શતક	૦૪ થી ૦૭
૦૪	સિદ્ધર પ્રકર	૦૮ થી ૧૨
૦૫	અસોગ વ્યવહાર દ્વાનિશિક્ષા	૧૩ થી ૧૬
૦૬	વીતરાગ સ્તોત્ર	૨૦ થી ૩૪
૦૭	આત્મનિર્ણય દ્વાનિશિક્ષા	૩૫ થી ૩૬
૦૮	જિનસદસ્ત્રનામ સ્તોત્ર	૪૦ થી ૪૪
૦૯	મહાસકલસ્ય	૪૫ થી ૪૬
૧૦	વૈરાગ્ય કલ્પલતા	૫૦ થી ૫૪
૧૧	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર	૫૫ થી ૬૫
૧૨	સડલાદત્ત સ્તોત્ર	૬૬ થી ૭૪
૧૩	સ્વાતરયા સ્તુતિ	૭૫
૧૪	ભક્તામર સ્તોત્ર	૭૬ થી ૮૧
૧૫	કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર	૮૨ થી ૮૫
૧૬	પરમાત્મા દ્વાનિશિક્ષા	૮૬ થી ૯૬
૧૭	સૂત્ર કૃતાંગ	૯૭
૧૮	સિદ્ધસ્તવસૂત્ર	૯૮
૧૯	દ્વાનિશિક્ષા - દ્વાનિશિક્ષા	૯૯
૨૦	નામસ્તવ - લોગસ સૂત્ર	૧૦૦

શ્રી જિનભક્તિ શતકમ્

દક્ષેશ કે. શાહ, બીરંગ ભાવે
રત્નીલી કવાલેકર, સંગીત મુળે
રોહીલી સીસ્વલકર, કોરસ

અંગીત
દક્ષેશ કે. શાહ
ચિણ્ણવ બોરુલકર

પ્રકાશક
શ્રી સ્વપ્ન દિવાન

સામી મુદ્રક
મીનિલ પેયસ (પિકી સ્ટુડીયો)

Muni Shri Mrigendra
Vijayji Maharaj
C/o Jain Yog Foundation,
Plot No. 405, Madhu Apartment,
GIDC Colony, Umargaan (west),
District - Valsad Guj 396171
Mo. : 9904589052 / 9724064551
9819301930 / 02602560421

M.R.P. Rs.150/- Incl. of all Taxes

હૃદયનું સરળ નિદર્શન છે. આ સ્તોત્રની પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં આચાર્યએ પ્રભુના નામ-સ્મરણનું મહત્વ બતાવી, અદ્વિતીય એવા પ્રભુને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરી સ્તવના કરી છે.

દિગંબર જૈનાચાર્ય અમિતગતિજી વિરચિત ‘પરમાત્મા-દ્વાત્રિશિકા’માં આરાધ્ય દેવ પ્રતિ શરણાગતિનો ભાવ પ્રગટ કર્યો છે. દિગંબર પરંપરામાં સામાયિક પાઠ તરીકે આ સ્તોત્ર બોલાય છે.

આમ મધુકરની જેમ મૃગેન્દ્રમુનિશ્રીએ વિધવિધ ફૂલો રૂપી ગ્રંથોમાંથી અર્ક એકત્રિત કરી અમૃતરૂપે જિનભક્તિનું આચમન કરાવ્યું છે.

જિનભક્તિ શા માટે ?

ભગવદ્ ગુણોનું કીર્તન કરવું. ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ કરવું તેને સ્તવ-સ્તુતિ કહેવાય ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૨૮માં દર્શાવ્યું છે કે, હે ભગવન! સ્તવ-સ્તુતિમંગલ કરવાથી જીવને શું લાભ છે? ત્યારે સુધર્માસ્વામી કહે છે કે, “સ્તવ-સ્તુતિ મંગલથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ બોધિ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. બોધિ અર્થાત્ સમ્યક્ બોધ-સમજણ. સાધકને પ્રથમ શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મની અભિરુચિ થાય છે. ત્યારબાદ આ ત્રણ પ્રકારના બોધિલાભથી જીવ સમસ્ત કર્મોનો અંત કરવા માટેની સાધના કરે છે.

પરમાત્માને પામવા માટે ત્રણ યોગ બતાવ્યા છે, જેમ કે - જ્ઞાનયોગ કર્મયોગ અને ભક્તિયોગ. ભક્તિયોગનો મહિમા જગતના દરેક દાર્શનિકોએ વર્ણવ્યો છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચયમાં મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિરૂપ કરાચેલી જિનશ્વરની ઉપાસનાને એટલે કે ભક્તિને ઉત્કૃષ્ટ યોગબીજ કહ્યું છે.

આમ સાચા હૃદયથી ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી કરેલી પરમાત્માની ભક્તિ ભક્તને ભગવાન બનાવી શકે છે. આત્માને પરમાત્મા, જીવને શિવ અને નરને નરોત્તમ બનાવી દે છે માટે જ ભક્તિને ‘મુક્તિની દૂતી’ કહેવામાં આવી છે.

પ્રભુભક્તિથી અનેક પ્રકારના કર્મોની નિર્જરા થઈ આત્મા ઉચ્ચદશાને પ્રાપ્ત કરે છે. જેવી રીતે લંકાપતિ રાજા રાવણે અષ્ટાપદ તીર્થમાં પ્રભુભક્તિમાં તલ્લીન બની પ્રચંડ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી તીર્થંકર નામ ગોત્રકર્મ બાંધ્યું હતું. આવો પ્રભુભક્તિમાં અચિંત્ય પ્રભાવ રહેલો છે.

અંતમાં જિનેશ્વરોની પરમ ભક્તિ કરવાથી આરોગ્ય (સમ્યક્ત્વ) બોધિલાભ અને સમાધિયુક્ત મરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભક્તિના આવા મહિમાને આત્મસાત કરીને ‘જિનભક્તિ શતકમ્’ના પદોને ભાવક કે સાધક અંતરમાં સ્થાપિત કરી એકાકાર બની જાય અને તેનું મનમંદિર આનંદિત બની પરમ સુખનો અનુભવ

પ્રાપ્ત કરે... તો જ શ્રી મૃગેન્દ્રમુનિ મા. સાહેબે આ સંચય માટે કરેલો પુરુષાર્થ સાર્થક બનશે. કારણ કે ‘જય કોટિસમં ધ્યાનં. ધ્યાન કોટિસમો લયઃ। લય કોટિસમં ગાનં, ગાનાત્ પરતરં ન હિં।।’

‘જિનભક્તિ શતકમ્’ની આ C.D. ના મધુર પદોને સાંભળી સહુ કોઈ પ્રભુભક્તિના રંગમાં રંગાઈ જાય એવી મંગલકામના...’ અસ્તુ.

સત્યવિજ્ઞાન ફાઉન્ડેશન તથા શ્રુતરત્નાકર ટ્રસ્ટ

દ્વારા આયોજિત શિબિર

મહાવીરનો માર્ગ : જીવનમાં ક્રાન્તિ

(સમ્યગ્દર્શન : જ્ઞાતા દૃષ્ટાભાવ સાધના)

માન્યતાઓથી મુક્તિ મેળવવા તથા સત્યની પ્રાપ્તિ માટે, અસ્થિરતાઓથી મુક્ત થઈ સ્થિરતાના શિખરે પહોંચવા, આંતરમનની અપાર શાંતિ પામવા, આસ્રવ અને બંધના બંધનોની બેડીઓ તોડવા, સંવર અને નિર્જરાના પાવન પંથે પ્રયામ કરી જીવનમાં ક્રાન્તિ લાવવાનો અવસર એટલે જ સમ્યગ્દર્શન દ્વારા જ્ઞાતા દૃષ્ટાભાવ કેળવવાની અનુપમ તક. કાયોત્સર્ગની સાધના દ્વારા શાંતિ પામવા આપ સમ્યગ્દર્શન : જ્ઞાતા દૃષ્ટાભાવ સાધનાની શિબિરમાં અવશ્ય પધારો.

શિબિર સંચાલન

(૧) જિતેન્દ્ર બી. શાહ

(૨) વલ્લભભાઈ ભંશાલી

તા. ૧૭, ૧૮, ૧૯ નવેમ્બર, ૨૦૧૭

દરરોજ સવારના ૧૦ થી ૪.૩૦ વાગ્યા સુધી

સ્થળ

મથુરાદાસ હોલ, ગોવાલિયા ટૅક,

મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૩૬.

રજીસ્ટ્રેશન કરાવવું આવશ્યક છે.

સંપર્કસૂત્ર

વીરેન્દ્રભાઈ શાહ, મુંબઈ ૯૮૧૯૨૮૪૯૬૪

હિતેશભાઈ મુથા, મુંબઈ ૯૮૨૧૩૬૦૪૦૫

શ્રીદેવી મહેતા, અમદાવાદ ૯૮૨૫૫૮૯૬૧૧

શાસનસમ્રાટ-સમુદાયનું ગૌરવ

પ્રસ્તુતકર્તા : અતુલ એચ. કાપડિયા

આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચંદ્રસૂરિજી મહારાજના ત્રણ મુનિરાજોને ગુજરાત યુનિવર્સિટી તરફથી એક વિશિષ્ટ એવોર્ડ આપવામાં આવ્યો છે. તે મુનિવરો દ્વારા સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રગટ થતા નન્દનવનકલ્પતરુ નામના સામાયિક (મેગેઝીન)ના ઉપલક્ષ્યમાં આ એવોર્ડ મળ્યો છે.

સંવત્ ૨૦૫૫ નું વર્ષ તે પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજની જન્મશતાબ્દીનું વર્ષ હતું. તે જ વર્ષે તેમની પુણ્યભૂમિ એવા તગડી ગામમાં બનેલા નંદનવન તીર્થમાં ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. ઉપકારી આ મહાપુરુષ માટે સાધુઓ કેવી ઉજવણી કરી શકે? એ વિચાર સૌ સાધુઓનાં હૈયે રમતો હતો. તે વખતે મહારાજજીએ પોતાના ત્રણ સાધુને કહ્યું કે આપણે પૂજ્યશ્રીને અંજલિરૂપે એક સંસ્કૃત મેગેઝીન તૈયાર કરીએ. તમે જ નવું સંસ્કૃત સાહિત્ય રચો, લખો, ભેગું કરો. એ દર છ મહિને અંકરૂપે છપાય. તેનું નામ નન્દનવનકલ્પતરુ રાખીશું. નંદનવન (તગડી)માં ઊગેલું કલ્પવૃક્ષ! સાધુવર્યો તૈયાર થયા અને તેનો પહેલો અંક તગડીના પ્રતિષ્ઠા વખતે પ્રગટ કર્યો. તે પછી ૧૯ વર્ષથી તે યાત્રા અખંડ ચાલી રહી છે, અને તેના ૩૮ અંક થઈ ગયા છે. લગભગ તમામ - સેંકડો સાધુ-સાધ્વીજીઓનું તે પ્રિય મેગેઝીન છે. તે પરથી પ્રેરણા લઈને થોડાંક વરસથી બીજાં પણ બે સંસ્કૃત મેગેઝીનો ચાલુ થયાં છે, જે એક દાખલારૂપ સિદ્ધિ ગણાય.

આ અંકો અમદાવાદથી પ્રકાશિત થાય છે. વિદ્વાનોમાં પણ તે સમગ્ર ભારતમાં જાય છે. ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કાર્યવાહકોએ વિચાર્યું કે અમદાવાદથી જ પ્રગટ થતાં સંસ્કૃત સામાયિકોના સંપાદકોનું સન્માન કરવું. તે અનુસાર આ ચાતુર્માસ દરમિયાન જુલાઈ માસમાં તેમણે યુનિવર્સિટીમાં એક સમારંભ યોજેલો. તેમાં આવવા માટે ને તે સન્માન સ્વીકારવા માટે આમંત્રણ પણ મોકલેલું. પરંતુ વરસાદને લીધે મુનિવરથી જઈ ન શકાયું. એટલે તેમના વતી નન્દનવનકલ્પતરુ ના પ્રતિનિધિ તરીકે મારે તે સમારંભમાં ઉપસ્થિત થવાનું બનેલું. પાછળથી તો તે પ્રોફેસરો જાતે ઉપાશ્રયે આવીને સન્માનપત્ર અને સ્મૃતિચિહ્ન બહુમાનપૂર્વક આપી ગયા હતા.

આ ત્રણ મુનિરાજોનાં નામ - પૂ. પં. શ્રીરત્નકીર્તિવિજયજી, પૂ. પં. શ્રીધર્મકીર્તિવિજયજી, પૂ. પં. શ્રીકલ્યાણકીર્તિવિજયજી છે. તેમણે કરેલી વર્ષોની મહેનત આમ અનાયાસે સાર્થક બની છે તેનો આનંદ હોય જ, તે આનંદ તમને બધાને વહેંચતાં પણ અનેરો આનંદ થાય છે.

આ મેગેઝીનને કારણે તે ત્રણ સાધુવર્યો તો ખરા જ, પણ બીજા પણ અનેક નાના નામ સાધુઓ અને સાધ્વીજીઓ હવે

સંસ્કૃતમાં લખતા-બોલતા થયા છે - થઈ રહ્યા છે, તે બહુ જ મજાની વાત બની છે. એક નાનકડો પુરુષાર્થ આટલો બધો પ્રેરક બની શકે એ વાત જ અદ્ભુત છે. અનેક વિદ્વાન પંડિતો પણ હવે તો આમાં નિયમિત લેખો લખે છે, જે છપાય છે.

આ રીતે આપણા શાસનસમ્રાટ સમુદાયનું ગૌરવ વધ્યું છે અને આ ત્રણ સાધુઓએ તે વધાર્યું છે તેમાં શંકા નથી.

વળી, નન્દનવનકલ્પતરુ ની ગ્રંથશ્રેણી પણ, પછી શરૂ થઈ છે, અને તેના ઉપક્રમે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ એવા સંસ્કૃતગ્રંથો પણ પ્રગટ થયા છે. તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રસિદ્ધિ ધરાવતી જર્મન-ઈંગ્લિશ આધ્યાત્મિક નવલકથાઓ - સિદ્ધાર્થ, જોનાથન લિવિંગ્સ્ટન સીગલ જેવી કૃતિઓનું સંસ્કૃત રૂપાંતર કરીને તેનાં રૂપકડાં પ્રકાશનો થયાં છે. સંસ્કૃતમાં જોકસનું પ્રથમ સચિત્ર પ્રકાશન થયું છે. હેમચંદ્રાચાર્યનું જીવનચરિત્ર તથા પંચસૂત્રનું સંસ્કૃત પદ્યરૂપાંતર પણ પ્રગટ થયું છે. અને મુનિવરોની આ સંસ્કૃત યાત્રા આજે પણ અવિરત ચાલી જ રહી છે.

શાસનસમ્રાટ દાદાગુરુની અસીમ કૃપા જ આ બધાંનું મુખ્ય કારણ છે એવી શ્રદ્ધા છે. પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીવિજયસૂર્યોદય-સૂરીશ્વરજી મહારાજની પુનિત પ્રેરણા અને આશીર્વાદ તેમ જ પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચંદ્રસૂરિજી મહારાજની દૃષ્ટિસંપન્નતા તથા સાધુઓને તૈયાર કરવાની તીવ્ર ઝંખના અને પરિશ્રમનાં જ મીઠાં ફળ આજે સંકલ શ્રીસંઘને માણવા મળે છે તેની અંતઃકરણથી અનુમોદના કરીએ અને એને હૈયાના ઉછળતા ઉમંગથી વધાવીએ. આવા ગરવા ગુરુરાજોનાં ચરણો શત શત વંદન...

(નન્દનવનકલ્પતરુ ના તમામ અંકો www.jainaelibrary.org પર ઉપલબ્ધ છે.)

□□□ અમદાવાદ

જે જન્મનાં આશિષ હેમચંદ્રની
પામી, વિરાગી જિન-સાધુઓ તણી
જેને તપસ્યા ગળથૂંથીમાં મળી,
રસપ્રભા ભાલણથી લહી જે
નાચી અભંગે નરસિંહ-મીરાં-
અખા તણે નાદ ચડી ઉમંગે,
આયુષ્મતી લાડકી પ્રેમભટ્ટની,
દઢાયુ ગોવર્ધનથી બની જે,
અર્ચલ કાન્તે દલપતપુત્રે,
તે ગુર્જરી ધન્ય બની ઋતંભરા
ગાંધીમુખે વિશ્વમાંગલ્યધારી
ઉમાશંકર જોશી

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલ અનુદાનની યાદી

(જીવનતીર્થ ગતાંકથી ચાલુ.....)

રકમ	નામ
૨૫૪૧૭૨૧/-	આગળનો સરવાળો
૨૫૦૦/-	તારાબેન મોહનલાલ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ હસ્તે : પુષ્પાબેન પરીખ
૫૦૦૦/-	ભારતીબેન ભગુભાઈ શાહ
૫૧૫૧/-	અનિલા શશિકાન્ત મહેતા
૫૦૦૦/-	નિરંજન આર. ઢીલા
૫૦૦૦/-	વિજ્ઞાબેન જવાહરભાઈ કોરડીયા
૫૦૦૦/-	ડૉ. કે. કે. શાહ
૫૦૦૦/-	સરલાબેન કાન્તિલાલ શાહ
૫૦૦૦/-	કુમુદબેન પટવા
૫૦૦૦/-	પરીતા શાહ
૫૦૦૧/-	શિતલ મનિષ કપાસી
૫૦૦૦/-	હસમુખ બી. મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦/-	શિલ્પા જે. મહેતા ફાઉન્ડેશન
૫૦૦૦/-	ભાયચંદ એમ મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦/-	મેહતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦/-	ભાયચંદ મહેતા ફાઉન્ડેશન
૫૦૦૦/-	હર્ષા વિક્રમ શાહ
૫૦૦૦/-	વિક્રમ રમણલાલ શાહ
૫૦૦૧/-	દુર્ગા આર પરીખ
૨૦૦૦૦/-	શ્રી ચેતન જયંતિલાલ ગાંધી
૨૫૦૦૦/-	માતૃશ્રી લખમશી ગેલાભાઈ સાવલા પરિવાર
૫૦૦૦/-	જ્યોત્સના મહેન્દ્ર શાહ
૨૦૦૦૦/-	પ્રકાશ એન. કોઠારી
૧૫૦૦૦/-	વિરલ અરવિંદ લુખી
૫૦૦૦/-	ઘેલાની ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ (હસ્તે : મહેન્દ્ર ઘેલાની)
૫૦૦૦/-	રતિલાલ ઓઘવજી ગોહિલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ હસ્તે : કિરિટભાઈ ગોહિલ
૧૧૦૦૦/-	કચરાલાલ ચુનિલાલ શાહ - અમદાવાદ
૧૧૦૦૦/-	હંસાબેન કચરાલાલ શાહ - અમદાવાદ
૫૦૦૦/-	નંદુ ડ્રેપર્સ (ડાયરેક્ટ ચેક)
૬૫૦૦/-	કિરણ શેઠ અને સરયુ શેઠ યુએસએ (\$ ૧૦૦)
૫૦૦૦/-	શ્રી હસમુખભાઈ મનસુખલાલ શાહ
૫૦૦૦/-	શ્રીમતી જસવંતી પ્રવિણચંદ્ર વોરા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૧૦૦૦/-	દેવચંદ ઘેલાભાઈ શાહ
૧૫૦૦/-	ગીતાબેન જૈન
૨૭૭૦૩૭૬/-	કુલ રકમ

પ્રબુદ્ધ જીવન નીધિ ફંડ

૨૫૦૦/-	ધ્રુવ એન્ડ કં. CA (હસ્તે : શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ધ્રુવ)
૫૦,૦૦૦/-	શ્રીમતિ ઈન્દિરાબેન ટી. પટેલ ભાવનગર (સ્વ. શ્રી ત્રિલોકચંદ્ર ડી. પટેલના સ્મરણાર્થે)
૫૨૫૦૦/-	કુલ રકમ

જમનાદાસ હાથિભાઈ મેહતા અનાજ રાહત ફંડ

૨૦૦૦/-	શ્રી હસમુખ ટિમ્બડીયા (સ્વર્ગસ્થ લાભુબેન ટિમ્બડીયાના સ્મરણાર્થે હસ્તે : રમાબેન મહેતા)
૫૦૦/-	મિતાબેન ટિમ્બડીયા (સ્વર્ગસ્થ લાભુબેન ટિમ્બડીયાના સ્મરણાર્થે હસ્તે : રમાબેન મહેતા)
૧૫૦૦૦/-	તારાબેન ડાહ્યાલાલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ (હસ્તે : રમાબેન મહેતા)
૧૭૫૦૦/-	કુલ રકમ

કિશોર ટિમ્બડીયા કેળવણી ફંડ

૨૦૦૦/-	શ્રી રમેશ ટિમ્બડીયા (સ્વર્ગસ્થ લાભુબેન ટિમ્બડીયાના સ્મરણાર્થે હસ્તે : રમાબેન મહેતા)
૫૦૦/-	ભારતીબેન ટિમ્બડીયા (સ્વર્ગસ્થ લાભુબેન ટિમ્બડીયાના સ્મરણાર્થે હસ્તે : રમાબેન મહેતા)
૨૫૦૦/-	કુલ રકમ

સંઘને મળેલ અનુદાન

૮૭૫૦/-	કિરણ શેઠ અને સરયુ શેઠ યુએસએ(\$૧૫૦)
૨૦૦૦/-	જનકભાઈ
૨૦૦૦/-	વિષાલભાઈ
૧૦૦૦/-	ભાવિનભાઈ
૫૦૦/-	લતાબેન દોષી
૨૦૦/-	ઉષાબેન શાહ
૨૦૦/-	એક સદગૃહસ્થ
૧૫૬૫૦/-	કુલ રકમ

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્ય દાતા

૨૫૦૦૦/-	શ્રીમતિ રીટાબેન ઉમંગભાઈ શાહ
૫૦૦૦૦/-	ઈન્દિરા ટી. પટેલ ભાવનગર (સ્વ. શ્રી ત્રિલોકચંદ્ર ડી. પટેલના સ્મરણાર્થે)
૭૫૦૦૦/-	કુલ રકમ

□□□

સર્જન-સ્વાગત

ડૉ. કલા શાહ

પુસ્તકનું નામ : અવલોકન વિશ્વ
સંપાદક : રમણ સોની
પ્રકાશક : શારદા સોની
પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, ૧૮ હેમદીપ સોસાયટી,
દીવાળીપુરા, વડોદરા ૩૯૦૦૦૭.
ફો.નં. (૨૬૫) ૨૩૫ ૭૧૮૭
મૂલ્ય : રૂ. ૪૫૦/-, પાના: ૧૬+૩૫૨= ૩૬૮
આવૃત્તિ : પ્રથમ ૨૦૧૭

આ 'અવલોકન વિશ્વ' ભારતીય અને વિદેશી ભાષાઓમાં - એટલે કે દુનિયાભરમાં આજે પ્રગટ થતાં અસંખ્ય પુસ્તકોમાંથી પ્રતિનિધિરૂપ અને સક્ષમ

પુસ્તકોવિશેની રસપ્રદ વાતો, સમક્ષિત રૂપે સૌની સમક્ષ મૂકવા ચાહે છે. ૧૫ ભારતીય ભાષાઓ તેમજ અંગ્રેજી દ્વારા ૧૨ વિદેશી ભાષાઓ - પ્રદેશોનો વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપો તથા અન્ય શાસ્ત્રીય વિષયોનાં સાંજપ્રત સમયનાં પુસ્તકો આવરી લઈ શકાય હોવાથી ગ્રંથ - વિશ્વનું એક ભાતીગળ ચિત્ર ઊપસી શક્યું છે.

આ પુસ્તકનું અવલોકન વિશ્વ વ્યાપક અને વૈવિધ્યભર્યું બન્યું છે.

આ ગ્રંથમાં - અસમિયા, ઉડિયા, ઉર્દૂ, કન્નડ, કાશ્મિરી, ગુજરાતી, તમિલ, પંજાબી, બંગાળી, ભારતીય, અંગ્રેજી, મરાઠી, રાજસ્થાની, સંસ્કૃત, સિંધી, હિંદી, એ ભારતીય ભાષાઓની તેમજ અંગ્રેજીદ્વારા અમેરિકન, આઈરીશ, આફ્રિકન, ઈટાલિયન, કેનેડિયન, તિબેટન, જાપાની પેલેસ્ટિયન, પોલિશ, ફ્રેન્ચ, બ્રિટિશ, ઇંગ્લીશ, સ્પેનિશ, એ વિદેશી ભાષાઓના - કવિતા, વાર્તા, નવલકથા, નાટક, ચરિત્ર, આત્મકથા, સાહિત્યશાસ્ત્ર, ભાષા વિજ્ઞાન, દર્શનશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, શિક્ષણશાસ્ત્ર સંસ્કૃતિ - એ સ્વરૂપો - વિષયોને સમાવતાં ૮૫ ઉપરાંત પુસ્તકો વિશે.

ગુજરાતી તથા અન્યભાષી અભ્યાસીઓએ

હખેલા પરિચયને મૂલ્યાંકનદર્શી સમીક્ષા લેખો સ્થાન પામ્યા છે. એથી અહીં રસપ્રદ અને વિચારોત્તેજક ગ્રંથ વિધિનું એક ભાતીગળ ચિત્ર ઉપસ્યું છે.

પુસ્તકનું નામ : શૂન્યાવકાશમાં પડઘા
લેખક : જયંતિ એમ. દલાલ
પ્રકાશક : ગુજરાત પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

સંસ્થા વસાહત, રાવપુરા, વડોદરા-૧

ફોન નં. ૦૨૬૫-૨૪૨૨૮૧૬

મૂલ્ય : રૂ. ૨૫૦/-, પાના : ૩૪૪

આવૃત્તિ : બીજી ૨૦૧૬

'શૂન્યાવકાશમાં પડઘા' એટલે આતંકવાદ અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોને કેન્દ્રમાં રાખીને જયંતિ એમ. દલાલની કસાયેલી કલમે લખેલી અદ્યતન

નવલકથા. આ નવલકથામાં એક બાજુ આતંકવાદ અને ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના પડઘા સંભળાય છે તો બીજી બાજુ વિશ્વશાંતિ અને આંતરધર્મીય એખલાસની પ્રતિબદ્ધતા જોઈ શકાય છે. એમાં ધર્મ, મનોવિજ્ઞાન અને પર્યાવરણ-પ્રદૂષણની વાસ્તવિક ભૂમિ પર સનાતન અને ઈકબાલના બે મુખ્ય પાત્રોની આસપાસ દેશવિદેશનો લોકોનું નિરૂપણ કરવામાં નવલકથાકાર સાહિત્યિક નિપુણતાથી વાચકને ક્ષિતિજ વિનાની દુનિયાની અનુભૂતિ કરાવે છે.

વૈજ્ઞાનિક, સંશોધન, ન્યૂક્લિયર વિશ્વયુદ્ધ, કોમવાદ, આતંકવાદ, હિન્દુ-મુસ્લિમ એખલાસ અને વિશ્વશાંતિ જેવા વૈવિધ્ય સભર વિષયોના વિશાળ ફલક પર નવલકથાકારે એક અજોડ કથા ગૂંથી છે.

આ નવલકથામાં વિનાશ તરફ ધસતા વિશ્વને ઉજાડનારા એકવડા બાંધના, સશક્ત વૈજ્ઞાનિક ડૉ સનાતનની વિશ્વશાંતિની ખોજના

પ્રયત્નનું આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. એક બાજુ વિજ્ઞાન દ્વારા શોધાતાં પરમાણુ શસ્ત્રો જગતને ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધ ભણી ઘસડી રહ્યા છે ત્યારે એજ વિજ્ઞાન વિશ્વશાંતિ સાધવાની આગળી ભાવના નવલકથા લેખકે પ્રગટ કરી છે અને તે એટલી હૃદયસ્પર્શી છે કે તે ભાવકના અંતરમાં સતત પડછાયા કરે છે.

વિનાશકના ટાળવા માટેની જરૂરિયાત એવા વિશ્વશાંતિ જેવા જટિલ વિષયને પણ રસપ્રદ અને કથાશ્રમ બનાવ્યો છે તે લેખકની સર્જક પ્રતિભાની પ્રતીધી કરાવે છે.

પુસ્તકનું નામ : આધ્યાત્મિક કાવ્યોમાં આત્મચિંતન

જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર-૧૬ના શોધપત્રોનો સંચય સંપાદક : ગુણવંત બરવાળિયા
પ્રકાશક : અર્હમ સ્પિરિચ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લિટરરી રિસર્ચ સેન્ટર, ઘાટકોપર મો. ૯૮૨૦૨૧૫૫૪૨

મૂલ્ય : રૂ. ૨૨૫/-, પાના : ૨૩૧

આવૃત્તિ : ૨૦૧૭

ગુણવંતભાઈ બરવાળિયા સાચા અર્થમાં જૈન સાહિત્ય તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મના ક્ષેત્ર સેવા અર્પણ કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાનસત્ર-૧૬માં ના 'અધ્યાત્મ કાવ્યોમાં

આત્મચિંતન' એ વિષય પર વિદ્વાનોના શોધપત્રો અને નિબંધોનો સંગ્રહ પ્રકટ કર્યો તે દ્વારા જૈન સાહિત્યની ઉત્તમ સેવા કરી છે. વિવિધ વિદ્વાનો દ્વારા જૈન સાહિત્યના સાહિત્યકારોની કૃતિઓ અથવા તેમના તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક લેખો વાચકોની જ્ઞાનવૃદ્ધિ જરૂર કરશે.

જૈન સાહિત્યના વિવિધ વિદ્વાનોએ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી, શ્રીમદ્ બુદ્ધિ સાગરજી, ચિદાનંદજી અવધુ કવિ આનંદધનજી,

શ્રાવક કવિ ઋષભદાસજી, કવિઉદયરત્ન, વગેરે કવિઓની કૃતિઓની અભ્યાસ પૂર્ણ છણાવટ કરી જેન કવિઓને ન્યાય આપ્યો છે.

તો સાથે સાથે કવિ મેકફાદાદા, સંતકવિચિત્રી લલ્લેશ્વરી, કાયમુદીન ચિસ્તી, કવિ પ્રીતમ, જેવા કવિઓની કવિતા વિષયક આલેખન અતિ રસપ્રદ બન્યું છે. ગંગાસની, કવિ બ્રહ્માનંદ મીરાં, નરસિંહ પૂજ્યપાદ સ્વામી વગેરેના કાવ્યોની મીમાંસા આ ગ્રંથને અતિ સમૃદ્ધ બનાવે છે.

ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના ક્ષેત્રે અનેક વિદ્વાનોની કલમને તાજી રાખવામાં ગુણવંત ફાળો વિશિષ્ટ છે. આ ગ્રંથના કવિઓ કબીરા, મીરાં, નરસિંહ, ગંગાસની તથા અન્ય જેન કવિઓ આનંદદનજી, ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી વગેરેના કાવ્યોમાં આત્મચિંતન છલોછલ ભરેલું છે. જેન દર્શન કર્મવાદ અને મોક્ષના સંદર્ભે પારદર્શક આત્મચિંતન રજૂ કર્યું છે અને આત્માની અમરતાના ગાન ગાયા છે તે વાતની પ્રતીતિ આ ગ્રંથ કરાવે છે.

પુસ્તકનું નામ : દામ્યત્ય વૈભવ
સંપાદક : ગુણવંત બરવાળિયા
પ્રકાશક : પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.
લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કાર્યા સામે
ટેબર રોડ, રાજકોટ, ફોન નં. (૦૨૮૧)
૨૨૩૨૪૬૦
મૂલ્ય : રૂ. ૧૨૫, પાના : ૮૦

આવૃત્તિ : જુલાઈ ૨૦૧૭ નવસંસ્કરણ
પ્રસ્તુત સંકલન પુસ્તકમાં લગ્નજીવનને મધુર બનાવવા, દામ્યત્યનો વૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની યાવી આપેલ છે. ગૃહસ્થજીવનમાં પ્રસન્નતા, શાંતિ અને સમૃદ્ધિ આવે, દામ્યત્યજીવનમાં સુમેળ સધાય, સામંજસ્ય રચાય એવો દૃષ્ટિશ આ લેખો દ્વારા પ્રકટ થયો છે.

આજના યુગમાં સ્ત્રીપુરુષનું સ્નેહપૂર્ણ સફળ સહજીવન, બન્ને માગે ઘણી યોગ્યતા અને

ત્યાગ માંગી લે છે. વિવેકપૂર્ણ પ્રામા સમર્પણ અને કાંઠાસૂઝ લગ્નજીવનમાં સંવાદ અને સુખ સિદ્ધ કરવામાં પ્રેરકબળ બની રહે છે.

દામ્યત્યજીવન સુખમય બનાવવા માટે ઉભયપક્ષે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ, પારકાને પોતીકા કરવાની તમન્ના અને સ્વદોષદર્શન થવું ઘટે. લગ્ન એ માત્ર કરાર નથી લગ્ન અને ગૃહસ્થાશ્રમ બે દૈવ્યોનું સાયુજ્ય છે.

લગ્નનો અર્થ એટલે અર્પણ થઈ જવું. સમજણ અને સમાધાન વડે સંસારનું સરોવર શોભે છે. પરસ્પરનું સૌખ્ય, સંગાથા અને વિશ્વાસથી દામ્યત્યજીવન ખળખળ વહેતી સરિતા જેવું નિર્મળ અને પવિત્ર બને છે.

આ લખાણો માત્ર વાંચીને નહિ પણ લગ્નજીવનના આચરમાં મૂકીને જીવનને મધુર બનાવવાનો સંદેશો આપે છે.

લેખોના શીર્ષકો અને ચિત્રો દામ્યત્ય-જીવનના વૈભવની પ્રતીતિ કરાવે છે.

પુસ્તકનું નામ : જેન કથાનકોમાં સદ્બોધના સ્પંદનો

જેન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર ૧૬ નાશોધપત્રોનો સંચય
સંપાદક : ગુણવંત બરવાળિયા
પ્રકાશક : અર્ધમૂ સ્પીરિટ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત
S.K.P.G જેન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લિટરરી
રીસર્ચ સેન્ટર, ઘાટકોપર, મુંબઈ
ફોન નં. ૯૮૨૦૨૧૫૪૨

‘જેન કથાનકોમાં સદ્બોધના સ્પંદનો’ ગ્રંથ દ્વારા જેન ધર્મની ઉદ્ધ કથાઓનો પરિચય વિદ્વાનોના શોધપત્રો દ્વારા વાચકને થાય છે.

વિશ્વભરમાં ધર્મ અને સાહિત્ય એ દૃષ્ટાંત કથાઓનો સહારો લીધો છે. પ્રથમિલ દશાના વાચકો માટે ગહન તત્વા સમજવા અઘરા છે. પરંતુ દ્રવ્યાનુયોગ કથાનુયોગ પર સવાર થઈ વાચકનો હૃદય સુધીની યાત્રા સફળતાથી કરી શકે છે.

જેન કથાનકોની વિરાટ સૃષ્ટિ આપણી અમૂલ્ય સંપદા છે. કથા સાહિત્ય માનવી ચારિત્ર્ય

ઘડતરમાં ઉપયોગી છે. આ કથાનકોમાં શુભાશુભ કર્મવિપાકોને પ્રગટ કરનાર દૃષ્ટાંતો પ્રાપ્ત થાય છે. જે આદર્શ જીવનનું દિશા દર્શન કરાવનાર છે.

જેન જ્ઞાનસત્રના વિવિધ વિદ્વાન લેખકોએ - રાષ્ટ્રસંત પૂ. ગુરુદેવ નમ્રમુનિ મ.સા. પૂ. ડૉ. આરતીભાઈ સ્વામી, પૂ. ડૉ. વિરલભાઈ સ્વામી, ડૉ. ગુલાબ દેઢિયા, ડૉ. માલની શાહ, પારુલ ગાંધી, ડૉ. રતનબેન છાડવા, ડૉ. પ્રવિણભાઈ, ડૉ. છાયાબહેન, ડૉ. પાર્વતી ખિરાણી, ડૉ. રેખા વોરા તથા અન્ય લેખકોના વિવિધ લેખો જેન કથાનકોની સૃષ્ટિના સ્પંદનોનો પરિચય કરાવે છે. સાથે સાથે કથાઓના આસ્વાદ પણ કરાવે છે.

પુસ્તકનું નામ : નોખાં - અનોખાં
લેખક : નીલમ દોશી - શૈલા મુન્શા
પ્રકાશક : હર્ષ પ્રકાશન - અલકાબેન પંકજભાઈ શાહ, ૪૦૩, ઓમદર્શન ફ્લેટ્સ, મહાવીર સોસાયટી, મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી.
અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭.
મૂલ્ય : રૂ. ૧૨૦/-, પાના : ૧૮+૧૨૬
આવૃત્તિ : પહેલ ૨૦૧૭

આ પુસ્તકમાં ‘નોખા-અનોખા’માં જે બાળકોની વાત કરી છે એ બાળકો શારીરિક કે માનસિક રીતે વિકલાંગ છે. અહીં એમની અણ આવડત કે એમની સ્થિતિનો ચિતાર આપીને આંખ ભીંજવવાને બદલે એવા બાળકોની નાની-નાની વર્તણૂક દર્શાવીને એમની આવડત, હસતાં હસાવતાં એમનામાં છુપાયેલી શક્તિને ઉજાગર કરવા તરફ અંગૂળિનિર્દેશ કર્યો છે.

શારીરિક કે માનસિક દિવ્યાંગ બાળકોનો સહજતાથી સ્વીકાર કરી દયાને બદલે ધીરજ, પ્રેમ, સમજણ કુનેહ અને કળથી કામ લેવામાં આવે તો આ બાળકો પણ ચોક્કસપણે ખીલી શકે અને પોતાનું જીવન સરળતાથી સરસ રીતે જીવી શકે.

આ પુસ્તકમાં અમેરિકાનાં આવા બાળકોના ખાટા મીઠા પ્રસંગો ક્યારેક આપણાં ચહેરા પર સ્થિત ફરકાવશે તો ક્યારેક આપણી આંખ અને અંતર ભીનાં કરી દેશે. આપણે ભારતીય સમાજમાં સામાન્ય રીતે આવાં બાળકોને લોકો દયા, કરુણા અને સહાનુભૂતિની દૃષ્ટિથી જોતાં હોય છે એમનો સહજતાથી સ્વીકાર થતો નથી. હકીકતે એમને દયાની નહિ પણ યોગ્ય દોરવણીની જરૂર હોય છે. અમેરિકામાં આ વાત સહજતાથી લેવાય છે. આપણે ત્યાં પણ એવી દૃષ્ટિ કેળવવા જરૂર છે. અમેરિકાના સમાજ અને એના કલ્ચરની થોડી ઝાંખી પણ આ પુસ્તક દ્વારા થાય છે.

આ નાના બાળકોની કથા-વાતો આપણાં હૃદયને ભીંજવી જાય છે.

પુસ્તકનું નામ :

હાસ્યવર્ષા

લેખક : પલ્લવી મિસ્ત્રી

પ્રકાશક : હર્ષ પ્રકાશન

૪૦૩, ઓમ દર્શન

ફ્લોટ્સ, મહાવીર

સોસાયટી, મહાલક્ષ્મી

ચાર રસ્તા, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

મૂલ્ય : રૂ. ૧૪૦/-, પાના : ૮+૧૬૦

આવૃત્તિ-પ્રથમ ૨૦૧૭

અશોક દવેએ મંતવ્ય આપતાં કહ્યું હતું કે સ્ત્રીઓ હુમર સાડું સમજી શકે છે, પણ સર્જ શક્તી નથી. તેવી માન્યતા પલ્લવી બહેને તોડી છે.

જન્મભૂમિ પ્રવાસીના ટિંગબર સ્વાદિયાએ લખ્યું હતું કે આપણાં રોજિંદા વિષમ જીવનમાંથી પણ પલ્લવીબહેન જેવાં લેખિકા હાસ્યનું નવનીત નિતારી શકે છે એ તેમની સૃજનશીલતાને આભારી છે.

વ્યંગ્ય-કટાક્ષ વગનું હાસ્ય હોઈ જ ન શકે એવું માનતા લોકોને હાસ્યવર્ષા પુસ્તક વાંચવું જોઈએ. ‘દીકરો તો પારકી થાપણ કહેવાય....’ ઈન્ટરનેટના ઉપવાસ જેવા શીર્ષકોમાં સહજ હાસ્યનું પ્રતિબિંબ જોઈને ખાતરી થઈ જશે કે વ્યંગ્ય અને કટાક્ષ વગર પણ હાસ્યરસ છલકાઈ શકે છે.

પોલિટિક્સ અને દામ્પત્યજીવન જેવા હાસ્યરસ માટેના હાથવગા વિષયોની ગરજ વગર હાસ્યરસ પ્રગટાવવાનું કામ અધડું છે પણ અશક્ય નથી. એવું આ પુસ્તક દ્વારા પલ્લવીબહેન પ્રતીત કરી બતાવ્યું છે.

વિવિધ વિષયો પરના તમામ ૩૨ લેખો દ્વારા પલ્લવી બહેન વાચકોને સહજતા અને સરળતાથી સમજાય અને મન પ્રસન્ન થાય તેવા લેખો આપવામાં સફળ થાય છે. તેઓને સર્વ વાચકોના હાર્દિક અભિનંદન.

પુસ્તકનું નામ : યોગસાર સંગ્રહ

લેખક : શ્રી ગુરુદાસ

સંપાદક અને અનુવાદક : ડૉ શુદ્ધાત્મ પ્રકાશ જેન (પ્રભારી નિદેશક) ક. જે. સોમૈયા સેન્ટર ફોર સ્ટડીઝ ઇન જેનીઝમ, વિદ્યાવિહાર.

મૂલ્ય : ૬૦ રૂપયે

મૂળ સંસ્કૃત ‘યોગસાર સંગ્રહ’ પુસ્તકનો અનુવાદ હિન્દી ભાષા માં છે. યોગ શબ્દ ભારતીય સંસ્કૃતિ માં અમુલ્ય છે.

ડૉ શુદ્ધાત્મ પ્રકાશ દ્વારા સંપાદિત યોગસાર સંગ્રહ પુસ્તકની વિષયવસ્તુ છે ધ્યાનયોગ. જે ચિંતન મનન કરવા યોગ્ય છે. જેન દર્શનનો યોગ પતંજલિ થી પણ પ્રાચીન સિદ્ધ થાય છે. ધ્યાનના આલંબન રૂપ જપ વિષે પણ પ્રેરણાત્મક ચિંતન છે. અનેક બીજ મંત્રો પણ છે.

અનુપ્રેક્ષા વગર ધ્યાન અધુરું છે. આ એક આધ્યાત્મિક સાધના છે જેમાં દશલક્ષણ ધર્મ વગેરે અનેક પ્રકારના આચારનો સમાવેશ થાય છે. યોગ દ્વારા આત્માનો સાક્ષાત્કાર એ જ ધ્યેય છે. અંતિમ ઉદ્દેશ મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે. યોગની વિસ્તૃત પરંપરામાં જેન યોગનું પણ પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન છે. અને મહત્ત્વ છે. આમ યોગ વિષયક વિવેચન આ પુસ્તકમાં જોવા મળે છે જે માનનીય છે. આ નાનકડી પુસ્તકનું શીર્ષકજ એની વિષયવસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે.

□□□

જ્ઞાન-સંવાદ

પ્રથમ પૂછનાર : શ્રી મલય ગૌતમભાઈ બાવીશી, અમદાવાદ.

પ્રશ્ન : શત્રુંજય મહાતીર્થની મહત્તા યુગો યુગો સુધી રહેવાની છે.

તે શત્રુંજય મહાતીર્થના અમુક સ્તવનમાં મૂળનાયક શ્રી (આદિશ્વર) આદેશ્વર ભગવાન ચૌમુખજીમાં બતાવવામાં આવ્યા છે તેની કડીની ઝેરોશ આ સાથે જોડાણ કરી રહ્યો છું તો તે વિશે પ્રકાશ પાડશોજી.

જવાબ આપનાર વિદ્વાન ડૉ. વાસંતી રમેશ સોની

થિસીસનું નામ : શત્રુંજય મહાતીર્થ -એક અધ્યયન

મો. ૦૭૭૩૮૨૯૩૪૨૪

માનનીય શ્રી મલયભાઈ,

સાદર જયજિનેન્દ્ર, પ્રણામ.

મલયભાઈ જ્ઞાન વિમલ સૂરિકૃત સ્તવનની પ્રથમ પાંચ કડી મેં મારી થિસીસમાં પણ વર્ણવી છે. તમારી વાત અને દર્શન સાચાં છે કે આદીનાથની પ્રતિમા પૂર્વ તરફ એકજ મુખદર્શન સહિત છે. પણ સ્તવનમાં અમુક વખત કવિની કલ્પના હોય છે. તેઓ સમોવસણમાં બતાવતી પ્રતિમાજીની પણ કલ્પના કરી હોય. નવટૂંકમાં એક ચૌમુખજીની ટૂંક પણ છે. એની પણ કલ્પના હોઈ શકે. આ કવિ હૃદયના ભાવ અને કલ્પના છે. (ઘણીવાર ભરતે ભરાવી મણિમયમૂર્તિ એવું વર્ણન આવે છે.) જે આપણે નરી આંખે જોઈ ન હોય છતાં કવિ-આચાર્ય-ગુરુ ની “પરિકલ્પના”માં એ હોઈ શકે.

□□□

આભાર

(નોંધ : સપ્ટેમ્બર અંકના જ્ઞાનસંવાદમાં પ્રશ્નો સામે જવાબ અયોગ્ય છપાવ્યો હતો. મુદ્રણની ભૂલને કારણે વાચકોને થયેલી મુશ્કેલી અને ખેલદિલી અનુભવીએ છીએ. આ અંકમાં સાચો જવાબ વાંચો)

“પ્રબુદ્ધ જીવન” વર્ષોથી - લગભગ ન ભૂલતો હોઉં તો ૩૦-૩૨ વર્ષથી વાંચું છું. તંત્રીઓ બદલાયા છતાં પણ એની સાહિત્ય સરવાણી એની એજ રહી. સમય બદલાયો પરંતુ “પ્રબુદ્ધ જીવન”ની સિદ્ધાંતનિષ્ઠા એની એજ રહી. છેલ્લા થોડા વર્ષોથી સુબોધીબેન મસાલીયા આપની સાથે ખૂબ જ ઘનિષ્ટતાથી જોડાયા છે. ખૂબ જ અભ્યાસુ છે. મધરાતે કે વહેલી પરોઢે તેમનો અભ્યાસ ચાલતો જ હોય છે.

આજે મારે જુલાઈ ૨૦૧૭ના અંકના પાના ૨૩ ઉપર છપાયેલ લેખ “જૈન શ્રમણ...જૈન સંઘ...સાવધાન” વિષે મારો પ્રતિસાદ આપવો છે. તેઓએ ભૂખણ શાહના નવેમ્બર ૨૦૧૬ના “કલ્યાણ” માસિકમાં પ્રકાશિત થયેલ લેખની વાત કરેલ છે. ખૂબ જ સારી છણાવટ છે પરંતુ “ધર્મ પરિવર્તન” ન થાય - લોકો “જૈન ધર્મ” પ્રત્યે આકર્ષાય - ધર્મનું હાર્દ સમજી જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરે તે માટે મારે એક નાનકડી વાત કરી આપને પણ વિનંતી કરવી છે કે આપ - ભૂતકાળમાં દેવદ્રવ્યની ચર્ચા સ્વ. ધનવંતભાઈએ કરી હતી તેવી રીતે આ પ્રશ્નને જૈન સમાજ સમક્ષ મૂકવા સંનિષ્ઠ પ્રયાસો કરો એવી અપેક્ષા રાખું છું.

આજે માત્ર નેશનલ હાઈવે નં. ૮ (વિરાટ થી વાપી)ની જ વાત કરીશ. કેટલા નવા તીર્થસ્થાનો ઉભા થયા? થયા તેનો આનંદ છે. પરંતુ આ તીર્થસ્થાનોની સાથોસાથ “હાઈસ્ક્રુલ” બનાવી હોત તો? જૈન બોર્ડિંગ બનાવી હોત તો? જૈન કોલેજ બનાવી હોત તો? આવા તીર્થસ્થાનોની આજુબાજુ ૧૦૦-૨૦૦ કે ૫૦૦ ઘરની એક વસાહત બનાવી જરૂરીયાત વાળા જૈન ભાઈઓને - પરિવારોને વસાવ્યા હોત તો? જ્યાં સુધી આપણા સાધર્મિકને બે ટંકનું સ્વમાનભરે ભોજન અને નાનકડો રોટલો રળવાની તક નહિ આપીએ ત્યાં સુધી આપણો સાધર્મિક કોના ભરોસે જૈન ધર્મનું પાલન કરશે? આજે તો સાધર્મિક ભક્તિ માત્ર “કવર” માં અટવાઈ ગઈ છે. જ્યાં સુધી સાધર્મિક સુખી નહિ થાય ત્યાં સુધી “ધર્મ”ને ટકાવવો અને “ધર્માન્તર”ને અટકાવવાનું કામ અઘરું છે.

મારે આજે કોઈ અન્ય સંપ્રદાયની વાત નથી કરવી પરંતુ તે તરફ અંગુલીનિર્દેશ જરૂર કરવો છે. ખ્રિસ્તી મીશનરી શું કરે છે? સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય શું કરે છે? આપણે પણ આ બધું કરી શકીએ તેમ છીએ. આજે તો આપણું દેવદ્રવ્ય બેંકોમાં જાય છે અને ત્યાંથી આપણાં ધંધામાં કે ઉદ્યોગમાં આવે છે.

સમય બદલાયો છે. દેવદ્રવ્યની વ્યાખ્યા થોડીક વિસ્તૃત કરવાની જરૂર છે. સાધર્મિક ભક્તિની વ્યાખ્યા બદલવાની જરૂર છે. આ બધું કોણ કરશે? આનો જવાબ એક જ છે. “મહાત્મા ગાંધી” એક જ હતા. કોઈકે તો આ કાર્ય ઉપાડવું જ પડશે. “પ્રબુદ્ધ જીવન” આ

બાબતમાં ઘટતી પહેલ કરે તો ઘણું થઈ શકે તેમ છે.

- અનોપચંદ શાહના પ્રણામ

ફ્લેટ નં. ૬, ધર્મવીર સોસાયટી, બીજે માળે,
દામોદર વાડી સામે, અશોક ચક્રવર્તી રોડ, કાંદીવલી (ઈસ્ટ),
મુંબઈ - ૪૦૦ ૧૦૧. મો. ૯૮૨૦૧૧૨૦૩૧

૬૫ વર્ષથી પ્રકાશિત કરી રહ્યા છો પ્રબુદ્ધ જીવન, નિયમિતતા, મુખપૃષ્ઠ ઉપર વિવિધ મા શારદાજીનો ફોટો, ક્યારેક જરૂરી લાગે તો ઈતર ચિત્ર પણ હોય જ છે. અલભત વાચક રસ ધારક, ચાહકનો ચોક્કસ હૃદયે સ્પર્શ્યા વગર રહે જ નહીં. આજ જમા પાસુ લેખી શકાય.

- જો હોય મારો આ અંતિમ પત્ર તો - જુલાઈ ૨૦૧૭ માં મોરારજી દેસાઈજી નો પત્ર પાના નં. ૪૧- જ્ઞાન એ શક્તિ પ્રદાન કરેજ છે તે ‘જ્ઞાન-સંવાદ’ પણ હવે નિયમિત પ્રકાશિત થાય છે. સતત પ્રવાહ અવિરત રહેવાથી ઈતર જિજ્ઞાસુઓને પણ લાભ થશે. અંગ્રેજીમાં પણ સાહિત્ય પ્રકાશિત થાય છે.

- ખાસ અતીતની બારીએથી આજ... વાહ સાચેજ વાચકોને ચોક્કસ પ્રભાવિત કરશેજ તે નિશંક છે. અંક જુલાઈ ૨૦૧૭માં., ધનવંત શાહ ભલે સદેહ નથી પરંતુ તેઓની શૈલી અને આત્મિયતા સદા સર્વદા પ્રબુદ્ધ જીવનમાં મળતી રહે છે. મારા પર બે પત્રો લીલી શાહીથી આવેલા છે. ધન્ય થયું જીવન

દા.કુ. નગર, જૂગલું ઉમરેઠ, ૯૭૨૩૪૪૯૦૯૨

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરિજી,
સપ્તેમ સાદર વંદન...

પરિચય ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત આપની પુસ્તિકા “જૈન સંઘના પ્રતિભાશાળી વિદ્વાનો” વાંચવા મળી.

જૈન સંતો, જૈન સાહિત્યકાર, સેવક, ગાયકનો પરિચય જાણી આનંદ થયો.

મને જૈન આચાર્ય બુદ્ધિસાગરજીના જીવન, કાર્ય અંગે લખવાની ઈચ્છા છે.

આપની પાસે આ સંતના જીવનચરિત્ર અંગે પુસ્તક, લેખ, દૈનિક અખબારમાં પ્રગટ થયેલ કોઈ માહિતી હોય તો મારા ઉપરોક્ત સરનામે મોકલી આપવા આગ્રહભરી વિનંતી છે.

આપશ્રીના આશિર્વાદ પત્રની અપેક્ષા.

શ્રી ગોવિંદ દી બોબાણી, પ્રેસ રીપોર્ટર,
નવા વાસ, મુ. પો. માધાપર,
તા. ભુજ, જિ. કચ્છ - ૩૭૦૦૨૦.

આપને અભિનંદન એટલા માટે આપું છું કે, “પ્રબુદ્ધ જીવન” માં તમે હવે વિશાળ ધાર્મિક ચિંતન અને સમાજ ઉપયોગી વિચારો આધારિત લેખો આવે છે અને એ રીતે જૈનધર્મના જે પાયાના સિદ્ધાંતો છે એને બહુ વેગ મળે છે. હું એક સર્વોદય વિચારક તરીકે એમ ઈચ્છું કે સમગ્ર માનવ જાતના વિશાળ ફલકમાં જે ગુણોની વૃદ્ધિ કરવાની હોય તે વધે એવી રીતે સત્યકથાઓ અને અનુભવો આવે તે તમે આપતાં રહો છો એ હું જોઉં છું અને એનાથી એક સર્વોદય વિચારધારાની વ્યક્તિ તરીકે મને બહુજ આનંદ થાય છે.

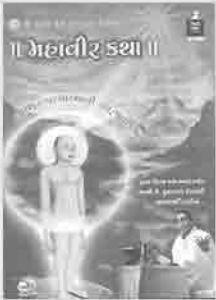
અલબત્ત, સ્વ. શ્રી પરમાનંદ કાપડીયા એ મારા સસરા અને સ્વ. ગીતા પરીખ પાસેથી મને ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે. ફરીવાર “પ્રબુદ્ધ જીવન” જે રીતે તમે ચલાવો છો એ માટે તમને ખુબ અભિનંદન ઘટે છે. □□□

સૂર્યકાન્ત પરીખ, સ્વાતંત્ર્ય સેનાની
નાસા ફાઉન્ડેશન, ૪થે માળે, સહયોગ કમિ. સેન્ટર,
દિન બાઈ ટોવર સામે, લાલદરવાજા,
અહમદાબાદ - ૩૮૦૦૦૧.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વજ્ઞા વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં

ડી.વી.ડી.

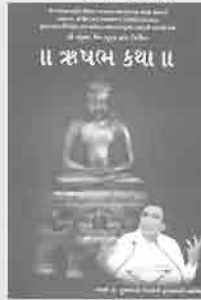
॥ महावीर कथा ॥
બે ડી.વી.ડી. સેટ

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં અસ્યોને પ્રખટ કરતી, વણધરસાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીત-સભર ‘મહાવીરકથા’. કિંમત રૂ.

॥ गौतम कथा ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

અનંત લખિનિધાન ગુરુ ગૌતમ-સ્વામીના પૂર્વજીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર ‘ગૌતમકથા’. કિંમત રૂ. ૧૫૦

॥ ज्येष्ठ कथा ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભ-દેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુભક્તિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી ‘ઋષભ કથા’

॥ नेम-राजुवुध कथा ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

નેમનાથની જ્ઞાન, પશુઓનો ચિત્કાર, રથિ નેમીને રાજુલનો વૈરાગ્ય ઉદ્બોધ અને નેમ-રાજુલના વિરહ અને ત્યાગથી તપ સુધી વિસ્તારી હૃદયસ્પર્શી કથા. કિંમત રૂ. ૧૫૦

॥ पार्श्व-प्रभावदी कथा ॥
ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દસ પૂર્વભવોનો મર્મ. ભગવાનનું જીવન અને અવન કલ્યાણક. શંખેશ્વર તીર્થની સ્થાપના. પદ્માવતી ઉપાસના. આત્મ-સ્પર્શી કથા. કિંમત રૂ. ૧૫૦

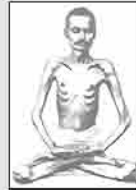
॥ श्री हेमचंद्राचार्य कथा ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી.નો સેટ

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રનું નામ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેઓ એક મહાન ગુરુ, સમાજ-સુધારક, ધર્માચાર્ય અને અદ્વૃત પ્રતિભા હતા. તેમણે સાહિત્ય, દર્શન, યોગ, વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર અને વાક્યમયનાં દરેક અંગો પર નવા સાહિત્યની રચના કરી તથા નવા પંથકોને આલોકિત કર્યાં. તેમના જીવન અને કવન વિશે વધુ જાણો ડી.વી.ડી. દ્વારા...

ત્રણ ડી.વી.ડી. કિંમત રૂ. ૧૫૦

॥ श्रीमद् राजचंद्र कथा ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી.નો સેટ

ગાંધીજીના આધ્યાત્મ ગુરુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ દેવદિવાળીના દિવસે મોરબી પાસેનાં વવાણિયા ગામે થયો હતો. તેઓ નાનપણમાં ‘લક્ષ્મીનંદન’, પછીથી રાજચંદ્ર અને ત્યારબાદ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. કહેવાય છે કે તેમને સાત વર્ષની વયે પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થયું હતું. આઠ વર્ષની ઉંમરે કવિતા લખવાનો આરંભ કર્યો હતો. વધુ જાણો આ ડી.વી.ડી. દ્વારા ત્રણ ડી.વી.ડી. કિંમત રૂ. ૨૦૦

એક ડી.વી.ડી.ના ચાર સેટ સાથે લેનારને ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ

ધરે બેઠાં દીવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દરશ્ય લાભ

કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરો. ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦ % ડિસ્કાઉન્ટ

● બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 IFSC : BKID 0000039 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી સ્વાસ્થ્ય કરાશે. સ્વાસ્થ્યની ખર્ચ અલગ

ઉપરની ડી.વી.ડી. સંઘની ઓફિસ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪માં મળશે. સંપર્ક : પ્રવીણભાઈ ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

"Soul bondage on a faraway terrestrial chaperoned via mother tongue!"

Prachi Dhanvant Shah

"If you talk to a man in a language that he understands, it goes to his head. If you talk to him in his language, that goes straight to his heart" – Nelson Mandela.

This is the quote almost everyone has heard of but the question is how many of us believe in it and infer on it? We know that someone speaks our language, we automatically connect to him and that binds us. But more than that, we often forget, that if don't speak the same language, what it takes to isolate us and what it takes to exclude us from that person. Be that person be a common man or your family.

Retrospecting the history, a prevailing Indo-Aryan language evolved from the Sanskrit language, is termed as "Gujarati". Although, this language has a convincing correlation with Jain religion, as this language was first encrypted by a Jain monk and an eminent scholar **Acharya Shri Hemchandra-Charya**, back in 12th century CE in the region of **Rajput king Siddharaj Jaysinha**. His dialect was originally called as "**Gurjara Apabhramsa**" composing mainly religious verdicts. It is eminent that the Gujarati language acclaimed its admiration by the virtues of Jain authors. The primeval Gujarati poem in 1185 '**Bharatesvara-bahubali Rasa**' was composed by a Jain monk **Shalibhadra Sur**. Undeniably it can be expressed, that the Gujarati language emerged out of Jain tradition. Eventually, the Gujarati language accomplished its eminence through famous Gujarati writers, poets, and personals commencing from **Narsimha Mehta** in 16th Century to leaders of 19th Century like **Mahatma Gandhi**- the father of India, **Sardar Vallabhbhai Patel** – the Iron Man of India and many more. In the 17th Century, the Gujarati language applauded coverage by means of Maha Kavi- A great poet of those times **Shree Parmanand**. He was a traveling storyteller who conveyed his message through the medium of Gujarati language in the form of long illustrated poems, precisely focusing on the story about **Narasimha Mehta**. Then after, many Gujarati poets and writers manifested their subsistence leading to the popularity of Gujarati Language. In the era of 19th Century, the

study of Gujarati language can be accredited to a British colonial administrator and a Gujarati scholar **Alexander Kinloch Forbes** who surveyed thousand years of Gujarati history and amassed many manuscripts. And how can we miscue acknowledging father **Carlos G Valles**? A renowned author, a mathematician born and brought up in Spain but persuaded himself with a foreign language – Gujarati. This language thrives in his soul, in every nerve of his consciousness and in every aspect of his life. Living in India since five decades, his experience with the Gujarati language strikes his lifespan with the most exquisite novels extensively in Gujarati dialects leading to a count of more than seventy books in Gujarati. **Father Valles's** inclination towards the Gujarati language for sure surprises me ensuring a mystical allure of this beautiful linguistic – Gujarati. A language of the soul, a language of love, a language that showers saccharinity and unveils an epitome of reverent Gujarati culture. Never the less, Gujarati culture carts the bequest of reflective and prodigious literature.

The prominence of Gujarati language in India is a precise illustrious fact. Gujarati is one of India's twenty-second official language and one of India's fourteenth official regional languages. Thereabouts in India, 30% of all Gujarati speakers are literate in a second language. Gujarati is legitimately acclaimed in the Indian constitution and is spoken by more than 46 million people around the world.

Carrying further the legacy of this esteemed and esthetic language, Gujarati culture has apprehended the Gujarati language around the diaspora just as integral. This mother tongue of **Gandhi baapu** is still well versed and spoken around the world. Research divulges that outside of India, the most Gujarati speaking population is found in the United Kingdom and the United States of America. And within the USA, it is acclaimed that New Jersey, New York, Texas, and California beholds majority of Gujarati speaking society. The US today is home to nearly 15 lakh individuals of Gujarati origin and more than 3.5 lakh

who speak Gujarati as the first language. As per Census, the number of Gujarati-speaking people in the US is progressively rising, and the figure now stands at 287,367. Never the less, Gujarati language with due veneration has been introduced in Government offices and Consulates. There are separate forms available in some consulate for individuals who use Gujarati as their first language and translators are certainly made accessible for those who do not comprehend English dialect.

This is when we realize, and can reveal the fact that it is through mother tongue that the bondage is thriving on this foreign land. Although English and Spanish is the most dominant language in the United States, Gujarati society is enthralled to use their mother tongue in their dialect and linguistics when they meet a fellow Gujarati. It is this dialect that makes them feel at home, contours them the comfort, ease, and solace. It is the language that serves the embellishment to burgeon amity and warmth within the Gujarati society of a distant land from its culture and heritage. Be it a grocery store or a government office if a Gujarati traces another personnel speaking Gujarati language, the lustrous smile outflows like a rainbow in the wide sky! I do not surprise myself living in New Jersey and around the USA when I hear whispers *"Tame Gujarati cho? Hu pan Gujarati !"* What a beautiful way to connect and embrace oneself!

Allow me to enfold one of the episodes of my life when my older son was 5-year-old. As suggested by my father, I never introduced English to my children in their early age. Though for them to get into a school in the USA, they ought to learn the English language. But I always conversed in my mother tongue – Gujarati with them. My affectionate words in their babyhood were Gujarati and my worldly cuddles for them were in Gujarati. Yes, as they stepped out of the home, when they went to preschool and met friends, they pick up English language, but in the present time, when they are young boys, they are still connected with their roots by means of their mother tongue. I am sure they would never forget their mother tongue as this language was encrypted into their senses when they gained their senses. And it so happened one day. My son met another girl in the playground, who spoke in Gujarati to him, and his expressions amazed me. His

smile ensured me, that he felt more connected to her and he ran up to me with a surprise and amusement. He said, *"Mummy that girl speaks Gujarati, so does that mean I can marry her when I grow up, as she speaks the same language as me?"* His innocence assured me, that if every Gujarati parent hails their child's early days of life with their mother tongue, the rich and glorious Gujarati culture will enthrall rest assured in this world.

Being fortunate to reside in New Jersey, It is not my illusion but the fact that majority of Gujarati population here makes sure their children learn their mother tongue. Jain Pathshala facilitates Gujarati language class on regular basis and so does Swaminarayan school of religion and culture. I have visualized that many parents here converse in Gujarati with their children at home and most of them incorporate Gujarati as their first language of parlance within the family, with just one hope that the future of Gujarati language would not belittle and would be conveyed to generations. With the hope that they can go back home and connect to their fellow beings and family. Speak their heart out with their grandparents in their own language. But there also exist parents who consider speaking in Gujarati in society would be considered as a lingo and could be seemed substandard. But it dismays me to learn this fact when such individual does not understand the relevance of accepting their mother tongue as their first language. They adapt to different foreign culture but what about their own culture? Is it not just as important to retain and constrain their own culture? And if we do not foster and cherish our culture in our children then the epoch would be around the corner when they will lose their identity and will not have any inkling about their own heritage and culture where they belong and come from. I foresee such individuals coming from Gujarati heritage to come out of their ambiguity about this illusion that speaking a foreign language would be considered as an enhanced entity.

Talking about facts, research has shown that students who chose to select English as their first language and not their mother tongue, often suffer from identity loss and amnesia about their grandparents, great-grandparents, and their ancestors.

(Contd. on Page No. 57)

Jainism Through Ages

LESSON - ONE (CONT.)

Dr. Kamini Gogri

In this article we will study the spread of Jainism in Bihar

Mahavira was closely connected with the most significant princes of his home land. He visited the most important cities of their kingdoms in Bihar on his wanderings, Champ, Anga's capital, Mithila in Videha, Rajgriha, the capital of Mithila, etc. and he was most respectfully received everywhere. King Bimbisara (Jainas called him by the name of Shrenik) of Magadha, the same king, who also patronised Buddha, was considered by the Jaina as a special admirer of their master. They therefore presumed that he would be born as a Tirthankara in his later experience. Even Ajatshatru, Bimbisara's cruel son who exposed his father to death by starvation, was well-disposed towards Jainas. His successor, Udayi, was in fact, a patron of their doctrine.

The religion flourished even under the dynasty of nine 'Nandas', who had (at the time when Alexander the great marched into India) usurped the throne of the Saisunaga kings, and there was no change in the situation, even when the last unpopular Nanda king was relieved of his throne by the great Maurya king, Chandragupta, the Sandrakottos of the Greeks. Jainas reckon this first historical emperor of India as also his great Chancellor, Chanakya among Jains. Chanakya is said to be a son of a Jaina layman Chani and a diligent champion of their faith. He is said to have weaned Chandragupta from his kindness towards heretics. Thus, due to Chanakya's influence, Chandragupta became a diligent Jaina and bestowed his favours only on them. Finally, he renounced his throne in accordance with the Digambara tradition, became an ascetic and went to Mysore along-with Saint Bhadrabahu and is said to have lived and died there at Sravana Belgola in a cave.

It is said that Chanakya's name was darkened by his envious colleague, Subandhu with Chandragupta's successor, Bindusara (298-273 B.C.) and he was relieved. He therefore distributed his wealth among the poor, sat on a dung-hill outside the city and died there by starvation. Bindusara tried his best to pacify

him and sent Subandhu to ask for forgiveness but the latter threw at his dung-hill an incense coal so that Chanakya was burnt alive.

Indisputably authentic material is available about the close connection of Bindusara's son, Ashokavardhana (273-232 B.C.) with Jainas. Ashoka was a great and a far-sighted ruler, who made it a point to promote the religious and moral life in his great empire. He therefore supported the religious brother-hoods of his lands in a liberal manner. Personally, he embraced Buddhism in his later years. Jainas however, opined that he belonged earlier to their religion. In any case, he did not stop in showing equal concern to the welfare of various sects and he appointed special officers to look after individual religious orders.

Ashoka has spoken of Jainas in his seventh column-edict (shila-lekha), which deals with the duties of the law authorities, saying that he has made arrangements that his supervisors of law will, apart from other things, deal with the matters of Nigranthas (Jainas) and will deal with all the different religious brother-hoods. He commanded his subjects to show obedience to parents, decent behaviour to saints and ascetics, poor and the miserable, asked them to practice charity, generosity, truthfulness, purity, humility and saintliness and reminds them of prohibition of injury to the living beings. He concluded his commands with the intention that these may remain valid, as long as his sons and grandsons rule, as long as sun and moon shine and that human beings act according to them. If a person acts according to them, he obtains salvation in this and in the other world.

Asoka's successors to the throne of Magadha were since his son Kunala was blind, his grand sons Dasaratha and Samprati. The Jaina tradition mentions only of Samprati, who is said to have resided in Ujjain and describes him as a follower of their faith. He is said to have built several Jaina temples and developed a lively missionary activity and erected Jaina monasteries even in non-aryan regions. Not much is known about Jaina faith under the last Maurya rulers

and the dynasties which replaced them. The Chinese traveller, Hiuen-Tsiang, came across numerous Nigranthas in Vaisali near Rajgriha, Nalanda, and other places. Jainism appears to have gradually shifted, in an increasing degree, the centre of its activity from its home land, Bihar to other regions.

The Exodus and the great conflict

Significant changes took place in the Jaina order during the period when Jaina faith flourished in the Maurya empire. There was a great famine in Bihar during Chandragupta's rule. Bhadrabahu, the head of the community at that time, realised that it was not possible either for the people to feed a great number of monks under these circumstances, or for ascetics to follow all the precepts. He, therefore, thought that it was advisable to immigrate with a group of devotees to Karnataka, while the remaining monks stayed back in Magadha under the supervision of his pupil Sthulabhadra.

The unfavourable period burdened heavily on Magadha and the monks could not strictly observe all the holy customs anymore and maintain the holy scriptures. It was therefore found to be necessary to acquire the canon anew. A Council was called for the purpose in Pataliputra. This assembly, however, did not succeed in putting together the whole canon. When the monks who had emigrated to Karnataka, returned, they did not approve the resolutions of the Council. Besides, there surfaced a difference in the ascetic conduct of life between those who had emigrated and those who had stayed back. Further, Lord Parsva Nath's followers were allowed to wear clothes, whereas Mahavira's followers did not wear any clothes.

Mahavira's pupils followed his example, it appears, the ascetics were not generally moving in nude. Monks staying back in Magadha gave up the custom of moving around in nude and got accustomed to wearing white garments. When the emigrants returned to Magadha, and found that their brothers were wearing white clothes, they had the impression that practices laid down by the Lord had been abandoned. On the other side, those who had stayed back and adopted white garments, felt that the emigrants were showing undue fanaticism. Thus, there came an estrangement between the two trends, the stricter one of the Digambaras (those who were

clothed by the sky) and the svetambaras (who clothed in white). This trend gradually led to a complete divide or schism. It cannot be said how and where the formal separation came in. What is narrated by both the parties, differs widely, because every side tries to show that it alone represents the ancient Jainism and the opposite one had arisen by the succession from the pure faith. However, it has established fairly accurately that final divide took place at the end of the first century.

Jain temples of Bihar reveal the influence of Jains in the state. Samedra Sikhara was constructed in 1902. This temple is a specimen of modern Jain art and architecture. The Jain Temples reveal the inherent essence of religiosity which forms the part and parcel of Svetambara and Digambara Jain sects.

HISTORY OF JAIN TEMPLES IN BIHAR

Shri Kundalpur Jain Temple in Bihar

Shri Kundalpur Digambar Jain Teerth Kshetra is situated in Nalanda District of Bihar nearly 4 km ahead from Nalanda Railway Station. The Teerth Kshetra is 15 km from Bihar Sharif, 15 km from Rajgir, 75 km from Gaya and 4km from Nalanda. Nearest Airport are at Patna, Bodh Gaya.

Shri Kundalpur Digambar Jain Teerth Kshetra is the sacred place of Bhagwan Mahaveer's Garbha, Janma & Tapa Kalyanaka. There is a huge magnificent temple with beautiful spires in Shri Kundalpur Digambar Jain Teerth Kshetra. The main Idol is an attractive Bhagwan Mahaveer's Padmasana idol. There is an ancient umbrella outside the temple where foot images of Bhagwan are installed.

Other Jain Temples in Bihar

Bahubali Jain temple is similar to the statue at Shravanbelagola temple at Mysore. This temple is situated at Shahabad district of Bihar. Bahubali Jain temple has a 15' high statue of Shri Bahubali Swami. The statue in the temple is over an artificial hillock. There are exquisite engravings of flowers, fruits and creepers round the temple.

Mahavir swami, the last Tirthankara had his Samadhi in Pawapuri in Patna district. An exquisite temple has been built inside a tank which has an attractive mass of lotus flowers. The late Abhoy Kumar Jain of Arrah conceived the idea of reproducing the

Pawapuri temple in Arrah. This temple is a miniature Pawapuri temple. There is a 40' long bridge with a width of 4' for reaching the temple. It also has a fine image of Mahavir Swami.

There are 52 small Chaityalayas in Nandeswar Dwip Mandir temple. Sahasra Kuta Chaitalya temple is under the Adinath temple in Dhanpura, a suburb of Arrah town. There are 1000 Jain Arhat images that have been installed in this temple. Jain iconography can be seen here completely. The late Makhanlal Jain had Shri Adinath temple built at Dhanpura with the images of Lord Adinath, Parasnath and others. Panchayati Jain Mandir is the result of the combined efforts of the Jains of Arrah. One thousand Jain images have been carved in one stone piece. Several important relics have been collected and preserved here. Several of Jain pilgrims and non-Jain visit this temple every year.

The late Sukhanath Jain constructed Chaubishi Jain temple. There are 24 images of the Tirthankaras which are of similar colour as mentioned in Jain Agams.

Importance Of Rajgir In Bihar

Rajgir, or Rajgriha, meaning 'royal abode' was the capital of Magadha Empire in 6th century BC. Situated close to Pawapuri and Nalanda, myriad historical reasons make it a holy place of prime importance for Jains. Lord Mahavira is believed to have taught here for 14 rainy seasons, many of his earliest disciples died here; also, Muni Suvarata, the 20th Jain Tirthankara, was born here. Contemporary Rajgir is a well known center for Jainism, it lies just north of the ancient site that spreads over seven barren hills- Vaibhara, Ratna, Saila, Sona, Udaya, Chhatha, and Vipula- surrounding a valley: an area that is a virtual treasure trove of earliest Jain holy places. It is littered with ruins of ancient temples and caves that offer an amazing insight into the past glories of Jainism. On Ratna hill, there are foot-idols of Neminath, Parshvanath Abhinandan Swami, Chandraprabha and Shantinath. At the foot of Vaibhara Hill are Jain temples built around 22 hot springs (kunds), which function as public baths. Here devotees or tourists can unwind in the hot emerald-green waters, that constantly bubble and sizzle from the bowels of earth. Shwetambar and

Digambar temples located in Rajgir town, are adorned with ancient and artistic idols, which are worth seeing.

Importance of The Place Arra For Jains

Arra, situated 61 km from Patna, is another strong hold of Jainism in Bihar. Many ancient Jain relics, artifacts and images excavated around Arra show that Jainism flourished here as far back as 6th century AD. During the past few decades Jains of Arra have been lavishly religious and because of their efforts this area now boasts of more than 40 Jain temples, which act as magnet for tens of thousands of pilgrims every year. Some of these modern Jain temples are replicas of ancient Jain temples elsewhere and no expense seems to have been spared in constructing them.

Excavations in Nalanda- 90 km from Patna- has thrown up many archeological gems, which aptly chronicle this town's historic links with Jainism. Once there had been a monastic university at Nalanda where Lord Mahavira used to teach, however all that today remains is ruins, which have many stories to tell. In Patna there is a Shwetambar temple and five Digambar temples. Patna museum is a good place to find ancient Jain artifacts, relics and images unearthed in various archeological diggings across Bihar. Apart from the Jain temples, there are various other Jain cultural institutions and a library, known as Jain Siddhanta Bhawan. This was established in 1905 by Shri Deo Kumar Jain. There are few charitable dispensaries, dharamshalas, a Jain High School and a Degree College named after Haraprasad Das Jain. The Jains of Arrah have been able to revive the lost glory of Shahabad district as a centre of Jain pilgrimage.

Patna

Kamaldah (Patna City) : In the area called Kamaldah (Gulzarbagh, Patna) is a high mound of brick ruins on which two Jain temples stand. There is mausoleum of Jain saint Sthulbhadra and the temple of Sudarshan Swami.

Muzaffarpur

Kund Gram : As per Jain tradition Lord Mahavira, the 24th Tirthankar, was born at Kundagrama and Vaniyagrama was his residence. Both the places was either part of or near to Vaishali. While the modern village of Bania can be taken as representing the site of ancient Vaniagrama. The location of Kundagrama

is identified with the modern village of Vasokund, about 2 kms northeast of the gadh mound.

Nalanda

Kundalpur : A beautiful Jaisalmer stone temple is situated close to the ruins of ancient Nalanda University at Kundalpur. This houses statues of Lord Mahavira, Adinath Swami and Gautam Gandharva. This place is believed to be the birthplace of Gautam Gandharva, the first disciple of Lord Mahavira. An ancient Jain temple could also be here.

Jalmandir : Pawapuri, which is also known as Apapapuri, the sinless town, is a very sacred Jain pilgrimage. As per Jain Mythology and belief, Lord Mahavira, the greatest propounder of Jainism, attained Nirvana at Pawapuri. Hundred of thousands of his disciples and devotees took away the ashes after his cremation here. The rush was so great that even the soils of the area were taken away and it became a tank. Later on, a beautiful temple of white marble was constructed in the center of the tank to commemorate the Lord's Nirvana. This temple is known as the Jalmandir.

Samosaran : A beautiful temple honour the place where Lord Mahavira sat to teach his disciples. The temple is constructed of white marble, rising by low steps into several concentric terraces with a beehive shaped shrine on the top containing the footprints of Lord Mahavira.

Maniyar Math : This monument occupies a prominent position inside the valley, situated on the way to the Son Bhandar Caves, almost in the center of the ancient inner city enclosure. Legend is that Srenika or Bimbisara had 32 wives to each of which he daily gave new ornaments, and threw the old ones into a well, which is still shown. This covers a modern small Jain temple as well.

Sone Bhandar : There are two rock-cut caves, adjacent to each other, excavated on the southern face of the Vaibhara hill, facing the western portion of the valley. Of them the western one is locally called as Son-Bhandar (Gold Treasury). As per Local belief, the piece of rock within this space is an ancient wedge blocking up the passage to the treasury of gold in the body of the hill. It consists of a rock-cut chamber and its front part has been fallen. Inside the southern wall

of the cave there are six small figures of Jaina Tirthankaras carved in relief and representing Padmaprabha, Parshvanatha and Mahavira.

Nawada

Gonava Jee : Gonava village is situated at around one kilometer north of Nawada on Patna-Ranchi road. This is a pilgrimage site for the Jains of both sects. The Digambar Jain temple is just by the side of main road while the Shwetambar Jain temple is behind it. The temple is famous and known as place of Nirvana of Lord Mahavira's 1st disciple, Gautam Gandharva.

Bhojpur

Bisram : This place is in town called "Arrah" where there are another 45 Jain temples. Lord Mahavira, the 24th Jain Tirthankara, took rest here for some time during his wanderings, hence this place is called Bisram (rest). Jains from every part of the country visit Bisram throughout the year. There is a Jain temple here containing an idol of Lord Mahavira.

Masadh : This village is located at around 9-kms southwest of "Arrah" town. An ancient Jain temple dedicated to Parshwanath is situated here and contains eight images, some of them date back to ancient time. The temple was completed in the year 1819 A.D. while some of the eight images date back to 1386 A.D. as per archaeological records.

Banka

Mandar Hill : It is about around 48-kms south of the Bhagalpur town. The hill is about 700-ft high that consists of a huge mass of granite overgrown near the summit with low jungle. This hill is believed to be extremely sacred as per the Hindu mythology. The Skand Purana associates Mandar or Sumeru with the famous epic or Puranic story of the Amrita-Manthana or the churning of the ocean. The story goes that the Gods and the Demons (Devas and Asuras) with a view to secure amrita (the divine liquor), which is believed to confer immortality, used this Mandara or Sumeru Mountain as the churning stick or rod. The great mythical serpent, Vasuki, was used as the rope. Due to this mythical association, the hill had assumed considerable religious significance and had been a place of pilgrimage ever since. Two Jain temples are situated on the summit of the hill. Large number of Jain pilgrims come here to worship Lord Vasupujyanatha.

Bhagalpur

Champanagar : A western suburb of the Bhagalpur town is at present known as Champanagar. In the Kalpa-Sutra this is mentioned as one of the places where the last Tirthankara Mahavira stayed for three rainy seasons in the course of his religious wanderings. According to the prevalent Jain tradition it is believed that Jain Tirthankara Vasupujya was born at Champanagar or Champapuri. There are two Jain temples of considerable size, both entirely built at the expense of the family of Jagat Seth, a supporter. At the nearby hamlet of Kabirpur there is another Jain temple with the footprints or padukas (footwear) of the 24 Jain Tirthankaras with an inscription dated V.S. 1694 or 1637 A.D.

Jamui

Lachhaur : This is one of Jain pilgrimage sites, situated about 8-kms west of Simaria and 7-kms south of Sikandra. It has a large number of Jain temples and dharmshala built in 1874 by Rai Dhanpat Singh Bahadur of Murshidabad, for the benefit of Jain pilgrims, who visit some places in the adjacent hills.

(Contd. from Page No. 52)

"Soul bondage on a faraway terrestrial chaperoned via mother tongue!

Have we ever lent a brainwave to the fact that losing a mother tongue is not just losing a language but losing a connection with your family members, your home, your culture, your heritage where you belong? The truth is, an investigation has proved, that just how much more one can learn if you were to retain your own language. It is a proven fact that students who chose to have English as their second language and keep nurturing their mother tongue as their first language, often land up showing greater academic achievements than the students who chose English as their first language at the outlay of their own language. Take for instance superhero of India – **Mohandas Karamchand Gandhi**. The man who loved his mother tongue, the man who is known as Father of India, the man who changed history was the man who deliberately acclaimed his mother tongue as his first language. Then why does the generation today not abide by the fact that it is the legacy of this enthralled language and culture that contours their

The nearest are about 5-kms of Lachhaur and are marked Muth Boodhroop and Muth Purusnath. These are two small shrines picturesquely situated in the valley between two parallel ranges of hills. In each of these shrines one can find a small statue of Mahavira, one of them dates back to Sambat 1505, and the other appears to be the older one. The temples themselves, however, are of recent date. Some Jains hold Lachhaur to be the birthplace of Mahavir Swami.

Kundghat : It is around 6-kms from Lachhaur. There is a temple of Kundeshwari Devi, which is considered sacred by the Jains

Once worth visiting these ancient Places.

To Be Continued In The Next Issue

□□□

76-C, Mangal Flat No. 15,
3rd Floor, Rafi Ahmed Kidwai Road,
Matunga, Mumbai-400019.
Mo : 96193 / 79589 / 98191 79589.
Email : kaminigogri@gmail.com

identity? It is this mystical language Gujarati which theatres the role of crusader enabling you to connect yourself to your culture, your identity, your family. While the generation today on foreign land receive the benefits of an English language based education, do we ever impart our concerns towards this generation's cultural identity in their near future? I would say, every parent of the present cohort is entitled to expose their children to an environment of their own native heritage, their own language and should make sure that they are proficient enough to deliver their mother tongue as their dialect when needed. The generation today ought to embrace their skills of voicing their mother tongue with pride! Else, one day they will be left with the reaction of isolation and their cultural identity will be abstruse...

*One cannot shake hands with a clenched fist... so,
will you not connect with an unspoken mother tongue!*

□□□

49, wood ave, Edison, N.J. 08820. U.S.A.
prachishah0809@gmail.com
+1-9175825643

Regd. No. MH. 117.
 પાલિકા કલેક્ટરનું કા. •

પ્રજ્ઞા ચીવન

પ્રજ્ઞા ચીવન નવલકથા
 ચંદ્ર : ૨૦ : ૨૦ : ૨૦

શ્રી મુખ્ય મંત્રીના આજ્ઞા પ્રમાણે પાલિકા મુખ્ય
 કાર્યાલય ૪૦ : ૪૦ : ૪૦

तंजी : परमानंद कुंवरलु कापडिया

☆ ઘડપણનો સાક્ષાત્કાર : જેની અસર માઠી નહિ પણ મીઠી

તા. ૧-૧૨-૧૯૭૭

છતાં માથાનો અર્થ મિથ્યા એમ તો કહી જાય
શિખાવણથી પાછો આવો સમકુલ મિથ્યા અને
તેથી સંસ્કૃતી દુનિયાઓમાં પ્રવેશ કરી શકશે.
માથાની જુની વાતો છે.
માથાને માથા ઉપર અદ્ભુત અસર કરી અને તેથી
સમકુલાનો આદર્શ સ્વીકૃતી શકશે. મુગ અને દુગ
પણ છે. બંનેમાંથી એકને તત્ત્વ જીવન-સાધના માટે પ્રેરક
ઈ દેકે, એ વાત ગળે ઊતરે, અને તેથી મુગ-દુગમાં
જ કાર્યથી પ્રેરાઈને જીવવું ભેઈએ, એમ બધા સાધકોની
પર મનમાં વસી ગયું.
પછી જો નવો સામાજિક વર્ણ તેની વાત કરવા માંડું છું.
અને દુગ એ બંને ઈન્દ્રિયોની બાજુથી છે એટલી વાત

गाथमती

અમદાવાદથી શ્રી રાકેસ્લાલ બેંકર

१. १०/११/२०००
 २. १०/११/२०००
 ३. १०/११/२०००
 ४. १०/११/२०००
 ५. १०/११/२०००
 ६. १०/११/२०००
 ७. १०/११/२०००
 ८. १०/११/२०००
 ९. १०/११/२०००
 १०. १०/११/२०००

(२) शिवालय की ओर से

ના અટાલાલ વર
 ની પુત્રી મુનિશી રંગભાવણની સાથિયમ
 ની પુત્રી રમણ કમ કુ છે પેલે પદ્મી
 પોતે અવધ પદ્મીન વરનાં એવણાં છે
 ડિપુમણી માલ વણાવ
 ની પુત્રી મુનિશી રંગભાવણની સાથિયમ

[illegible]

આજની જીવનસંજ્ઞા : ૫૫૫૫ જીવન

તા. ૧૦/૧૧/૨૦૧૭

[illegible][illegible]

પ્રમુખ સ્થાન ગિરનાનાં સંવેદનો

વનસંઘ્યા અંગે કેટલાક મિત્રો

[illegible]

શ્રી શ્રી ઈસ્માઈલભાઈ

[illegible]

(૨) અમદાવાદથી મા.

સાચી જાણના આધારે જીવન જીવવાનું શ્રેયસ્કર્મ છે. આથી જીવનમાં સુખ અને શાંતિ મળે છે. આથી જીવનમાં સુખ અને શાંતિ મળે છે. આથી જીવનમાં સુખ અને શાંતિ મળે છે.

76 2-12-7600

[illegible]

21
विज्ञान डे. महेश

[illegible]

પ્રતિ-રક્ષિતો પાસમાં ઘાતો ભાગ્ય પડે છે
કહેવું એક કાલે ભાગ્યે ભગ્યે મેલે એક મેલે

જો હોય મારો અંતિમ પત્ર તો...

મારો આ ઓટલાદાવ !

નાનપણમાં અમે મિત્રો ઓટલાદાવ નામની રમત રમતાં. મારાં મોટાં આંગણમાં પગથિયાં ને ઓટલાની સમૃદ્ધિ હતી. આઠેક જણ ભેગાં થઈએ ને રમત મંડાય. એક જણ પર દાવ આવે. એ બધાંની પાછળ દોડે ને સૌ ઓટલે ગોઠવાઈ જાય. જે નીચે રહી જાય તેને અડીને 'આઉટ' કરવાનું. મને દાવ લેવો જરાય ન ગમે. પણ એ તો આવેય ખરો. ને હું ભેંકડો તાણું. મિત્રોને મજા પડી જાય ને જાણીને મને દાવ આપીને જ જંપે.

એ પછીનાં જીવાયેલાં સાડાપાંચ દાયકાનાં જીવતરને પાછું વળીને જોઉં છું તો થાય છે કે કેટલા બધા દાવ લેવાના, કહો કે રમવાના આવ્યા? સંબંધોમાં, વ્યવસાયમાં, આસપાસ-ચોપાસ જીવાતા રહેલા જીવનમાં વિભિન્ન ભૂમિકાઓ ભજવાતી રહી ને એનો આનંદ સાંપડતો રહ્યો.

કિશોરાવસ્થા દરમિયાન માતા રસિકબાળા ને વડીલબંધુઓ સુધાર-હરેશ પાસેથી જીવતરના પાઠ શીખાતા રહ્યા. માતાએ મારી પાંચ વર્ષની ઉંમરે જ કાનમાં રામમંત્રની ફૂંક મારેલી જે આજ સુધીનો મારો દીક્ષામંત્ર બની રહ્યો. એ જણથી પરમતત્ત્વનો ખયાલ મારે મન જીવનનિષ્ઠાનો ને એ સંદર્ભમાં આસ્તિકતાનો અર્થ બની રહ્યો.

ત્યારથી માંડીને આજપર્યંત મને સમજાતું રહ્યું કે જીવનની એક નિયત આકૃતિ હોય છે. એ આકૃતિના નકશા પ્રમાણે જીવન વણથંભ ચાલતું રહેતું હોય છે. એને જેટલું દ્રષ્ટાભાવે જોવાય એટલી એની મજા લઈ શકાય છે ને જો

એમાં વચ્ચે કૂદીને આપણી ધારણા પ્રમાણે બાથોડિયાં ભરવા જઈએ તો આકૃતિને ને સાથોસાથ આપણને એકબીજા સુદ્ધાંને નુકસાન પહોંચતું હોય છે.

આ સમજ જેમ જેમ ઊંડે ઊતરતી ગઈ તેમ તેમ આંતરિક શાંતિને એ ક ઘાટ સાંપડતો રહ્યો. એમાં પાછી મદદ મળી ને ભળી આપણાં આદિ કાવ્યોથી માંડીને કાલિદાસ, રવીન્દ્રનાથ, શરદચંદ્ર, તારાશંકર, વિભૂતિભૂષણ, આચાર્ય રજનીશંજી, રવ. દેસાઈ, પ્રેમચંદ જેવા અનેક જીવનમરમી સર્જકોના ગ્રંથોની જેણે જીવતરનાં સોપાનનું ચઢાણ સરળ બનાવ્યું.

નાનપણથી મૃત્યુએ મારા સાથે સારો નાતો જાળવ્યો. પાંચમે વર્ષે પિતા, પચીસમે માતા, એની વચાળે અંગત સ્વજનો, લોહીના લયમાં ભળી ગયેલાં આપ્તજનો ને વર્તમાનકાળમાં વડીલબંધુ ને ભગિની પચાસ વર્ષથી મૃત્યુ મારી કસોટી કરતું રહ્યું. પણ મૃત્યુનાં મારી સમક્ષ પ્રગટેલાં વિવિધ રૂપોએ મને જીવન ને મૃત્યુ બંને વિશે સાવધ કરી મારાં આવનારાં મૃત્યુને ઓળખવા માટે તારાશંકર કૃત 'આરોગ્ય નિકેતન' નવલકથાનો નાયક જે જાતે વૈદ્ય છે તે પોતા પાસે આવતા રોગીઓનાં મૃત્યુને ઓળખતાં ઓળખતાં છેવટે પોતાના મૃત્યુનાં ઝાંઝરને સંવેદી શકીને ધન્ય થયો છે. એ અનુભવને આત્મસાત કરવામાં મારાં સ્વજનોનો મૃત્યુએ મને ભારે મદદ કરી. એ અર્થમાં ભવિષ્યમાં આવનાર મારાં મૃત્યુને ઓળખવાની મારી ઉત્કંઠા વધતી રહી છે.

જીવાતા રહેલા જીવતરના પ્રવાહમાં અનેક ચહેરાઓ મને સાંપડ્યા. એ હતા સ્વજનોના. મારા પ્રિય વિદ્યાર્થીઓના, મિત્રોના, આ સૌ

ડૉ. દર્શના ધોળકિયા

સાથેનો મારો પરિચય સ્નેહરશ્મિના શબ્દોમાં 'પરિચયપર્વ' બની રહ્યો. જેણે મારા જીવનને સભર કરી દીધું. ચીનના સંત મહાત્મા લાઓત્સેએ ઈશ્વરનો પરિચય આપતાં ઈશ્વરનો કોઈ ચહેરો નથી કારણ કે બધા ચહેરા એના જ છે' એવું કહેલું જેનો સાક્ષાત્કાર મને પળેપળે થતો રહ્યો. મને જ્યારે જેની જરૂરિયાત ઊભી થવાની હોય તે એ સમય આવ્યા પહેલાં જ મારી સમક્ષ ખડું થઈ જતું. જેની મે તો પછીથી અનુભૂતિ થતી. આવા, કંઈ કેટલાય ચમત્કારોએ મને ધન્ય ને રોમાંચિત કર્યાનું આ જણે સાંભરે છે.

કોઈના પ્રભાવમાં આવી જવાથી તો મને રામમંત્રે નાનપણથી જ બચાવેલી પણ કોઈ જણે કોઈના વ્યક્તિત્વના ઘેરાવામાં આવ્યાનું બન્યું હશે ત્યારે પણ કાળના વહેતા પ્રવાહમાં એ વ્યક્તિઓના થયેલાં યથાર્થ દર્શને મને એમના રાગમાંથી મુક્ત કરીને મને બચાવ્યાનું બન્યું છે. સમય જતાં આવા રાગ ઘસાતા ગયા ને દેખનો તો સવાલ જ ઊઠ્યો નહીં. આ અર્થમાં મૃત્યુ આવીને મને છોડાવે એ પહેલાં જ મુક્તિ મળ્યાનો અહેસાસ પણ મને સાંપડ્યાનું અનુભવાયું છે.

આજે મારે માટે ઉગતી દરેક નવી પ્રભાતે મારે કેવી રીતે નીવડવાનું આવશે એનું નિરીક્ષણ કરવું મને ગમે છે. જીવનના પ્રવાહમાં વહેતાં વહેતાં કોઈ જ પ્રકારની છેલ્લી ઇચ્છા કે વાસના વિના જ મહાભારતનું મારું પ્રિય વિધાન સ્મરું છું : "દીર્ઘકાળ ધુમાડિયા રહેવા કરતાં, જણભર ભભૂકીને સમાપ્ત થવું શ્રેયસ્કર છે."

Postal Authority Please Note : If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai - 400004.

Printed & Published by : Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh & Published from 385, SVP Rd., Mumbai - 400004. Tel. 23820296 Printed at Rajesh Printery, 115, Pragati Industrial Estate, 316, N.M.Joshi Marg, Lower Parel (E), Mumbai - 400 011. Tel. 40032496 / 9867540524. Editor : Sejal M. Shah Temporary Add.: 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai - 400004.